

HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND - APRIL 1991 - NUMMER 3

Met speciaal katern: **KIEZEN TUSSEN KWADEN**

MADZY ROOD-DE BOER

Vernieuwd recht,
vervlogen
hoop

HUMANIST

UITGAVE VAN
HET HUMANISTISCH VERBOND

46-STE JAARGANG
APRIL 1991
NUMMER 4

Redaktie-adres
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030-318145
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht
faxnr.: 030-367104

Redaktie
Hes van Huizen (hfdred)
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Druk
Brouwer Offset BV Utrecht

Redaktiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Marc Hermens

Abonnement
Een jaarabonnement kost f 30,-.
Bel 030-318145 (toestel 28)
Leden van het Humanistisch Verbond
ontvangen het blad gratis. Zie achterin
dit blad

Advertentietarieven
De tarieven van febr. 1988
zijn van kracht.
Op aanvraag verkrijgbaar

HET VOLGENDE NUMMER
VERSCHIJNT BEGIN MEI.
KOPIJ
12 APRIL IN HET BEZIT VAN DE
REDAKTIE ZIJN.

Foto-omslag: Chris Pennarts

In dit nummer

VERNIEUWD RECHT, VERVLOGEN HOOP

„Het zou een moeizame, lange weg worden. Niet eenvoudig. Maar ik had alle hoop”, zegt Madzy Rood-de Boer in het interview met Ingeborg van Teeseling. Objectief gezien heeft ze grenzen verlegd in het recht. Maar het is haar niet gelukt om die nieuwe wereld te bouwen die ze voor ogen had vanaf pagina 6

SPECIAAL KATERN: VAN KLEINER EN GROTER KWAAD

Geweld kan soms worden gezien als het kleinere kwaad dat wordt gebruikt om het grotere kwaad te beëindigen. Zo gezien worstelen humanisten ook met de oorlog in de Golf: het was kiezen tussen kwaden. De oorlogsbehandelingen zijn voorbij, maar de discussie gaat door. Bijvoorbeeld laatst in De Brakke Grond, waar het HV een symposium organiseerde over de ethische dilemma's van de moderne oorlog. In deze Humanist een speciaal katern met de belangrijkste teksten vanaf pagina 13

WAAROM MOEST MIJ DIT NOU JUIST OVERKOMEN?

Annemiek Horstman is humanistische raadvrouw in het Huis van Bewaring en in de gevangenis voor langgestraften, beide gelegen in Leeuwarden. Vaak komt er veel woede, verdriet en pijn uit het verleden naar boven. Vraagt de gedetineerde zich af: Waarom moest mij dit nou juist overkomen? Els van Thiel liet zich even insluiten op pagina 24

WIJ WILLEN GEEN MEISJE DAT OP KAMERS WOONT

Ze kwamen om inspiratie op te doen uit overlevering, uit de vaak strijd bare verhalen van de eerste generatie humanistes. Die moesten zich van tweederangs burgers moeizaam opknokken naar de status van volwaardig mens. Eén van de conclusies op deze HV-Vrouwendag voor vrouwen: meer aandacht voor de koesterende rol van mannen is gewenst op pagina 30

VERENIGD EUROPA MOET RECHT- VAARDIGE SAMENLEVING ZIJN

Om de twee jaar komen ze bij elkaar: delegaties van de vakbonden FNV en CNV, de Raad van Kerken, lidkerken en het Humanistisch Verbond. Praten ze over een maatschappelijk heet hangijzer. Dit keer werd op 7 en 8 maart in Garderen intensief met elkaar gesproken over de ontwikkelingen in Europa. Centraal stond de vraag 'Welk Europa willen we?' Daar bestaat natuurlijk wel verschil van mening over - zo wil kardinaal Simonis weer gaan evangeliseren omdat Europa anders 'het schiereiland van Azië of een kolonie van Noord-Amerika' zou worden - maar uiteindelijk bleek er toch heel wat gezamenlijks over te zeggen. En kon iedere club zich vinden in de slotverklaring.

In die verklaring benadrukken de deelnemers dat Europa niet los gezien kan worden van zijn verleden. Europa heeft zich 500 jaar lang aan de rest van de wereld gepresenteerd als een werelddeel dat is gericht op geweldadige expansie en koloniale uitbuiting. En was ook zelf het toneel van bloedige oorlogen en ideologische verscheurdheid. Maar daarnaast heeft Europa in zijn geschiedenis belangrijke humane en culturele waarden tot ontwikkeling gebracht die perspectief bieden voor de toekomst.

De vakbonden, kerken en HV onderschrijven het belang van verdergaande Europese samenwerking. Deze samenwerking kan een bijdrage leveren aan vrede en ontspanning. Het wegvallen van de binnengrenzen is een tussenstap in het proces van Europese eenwording. Daarbij moet recht worden gedaan aan belangrijke waarden als gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid, vrijheid, verantwoordelijkheid en aan de rechten van de mens. Verder is het van belang om een nieuwe verbinding te zoeken tussen geloof, levensopvatting, maatschappijvisie en het dagelijkse handelen. Ook moet de Europese eenwording leiden tot de ontwikkeling van een rechtvaardige mondiale samenleving door middel van vergroting van de internationale solidariteit. Aldus de eindverklaring. Conclusie van alle deelnemers was dat de ontwikkelingen in Europa niet uitsluitend geleid mogen worden door economische en financiële belangen. Ook moet voldoende aandacht worden besteed aan de sociale, culturele en ecologische dimensies.

De structuur van de Europese Gemeenschap moet worden getoetst aan twee criteria. Ten eerste of er een bijdrage wordt geleverd aan het bereiken van een rechtvaardige verhoudingen en ten tweede of er sprake is van een

democratisch Europa.

De vakbonden, kerken en HV vinden dus dat Europa een rechtvaardige samenleving moet zijn. Daarbij moet de economische orde worden getoetst zowel aan de vraag of deze bijdraagt aan het verbeteren van de positie van de zwakkeren en het sociaal klimaat en als aan de vraag of het ecologisch verantwoord is. Onze huidige economische orde beantwoordt onvoldoende aan deze criteria. Veranderingen in het denken over economische groei, over produktiemethoden en over consumptiepatronen is daarom noodzakelijk.

De organisaties onderstrepen verder de noodzaak van een integrale aanpak en zien de volgende taken voor en verenigd Europa.

. De noodzaak van contacten met Centraal- en Oost-Europa is alleen maar groter geworden. Uitwisseling van ervaringen en een gezamenlijke verwerking van het verleden is van belang voor één Europa.

. De deelnemende organisaties van de conferentie zullen zich inzetten voor extra investeringen in kennisoverdracht en ondersteuning van de partners. Ook de nationale overheden en het bedrijfsleven zouden zich hiertoe verplicht moeten voelen.

. De verbetering van de relaties tussen Oost en West moet worden aangegrepen om de problemen van de Derde Wereld ook beter te helpen op te lossen. Daarvoor moet er meer worden gedaan aan ontwikkelingssamenwerking, betere afzetmogelijkheden voor produkten uit de Derde Wereld, moet het schuldenvraagstuk worden opgelost en het functioneren van de internationale organisaties worden verbeterd. . Er is een fundamentele bezinning nodig op de invulling van het begrip duurzame ontwikkeling en de mogelijke gevolgen die invoering kan hebben voor de economische orde.

. De ontwikkelingen ten aanzien van de sociale eenwording blijven achter t.a.v. de vooruitgang die wordt geboekt op economische en politiek terrein. Een versnelling en intensivering van de sociale dimensie is noodzakelijk en zal een rechtvaardig Europa ten goede komen.

. De ontwikkeling naar een integraal Europa vraagt een specifiek beleid dat is gericht op jongeren. Onderwijs is daarom van groot belang.

. Een rechtvaardig Europa vereist een gelijkwaardige positie van vrouwen en mannen als het gaat om rechten, verantwoordelijkheden en mogelijkheden tot beïnvloeding.

. Binnen Europa verkeren migranten nog steeds in een slechte positie. Vooral hun rechtspositie staat onder druk. Van een vrij verkeer binnen Europa is geen sprake en er is nog steeds sprake van ongelijke politieke en sociale rechten. Wetsinitiatieven hiervoor zijn nodig. Ook eist de ernst van het vluchtelingenvraagstuk om een humane benadering, o.a. door middel van een ruimhartig toelatingsbeleid. Er is beraad en bezinning nodig om tijdig en adequaat te kunnen reageren op nieuwe situaties. Want voorkomen moet worden dat alleen nog gereageerd kan worden vanuit financieel-economische motieven.

Aan het eind van hun verklaring roepen de deelnemende organisaties de Nederlandse regering op om in het bijzonder aandacht te schenken aan het tot stand brengen van de sociale dimensie, het versterken van het democratisch gehalte en de aanpak van het milieuvraagstuk in de Europese samenleving in wording.

Hes van Huizen

Voor het Humanistisch Verbond gaf hoofdbestuurslid Erik de Gier een inleiding over de humanistische visie op Europa. Hieraan zal in een komend nummer van de Humanist aandacht worden besteed.

IHEU-congres in 1992

Van 26 tot 30 juli zal volgend jaar in Amsterdam het IHEU-congres worden gehouden. Dan zal ook het veertig jarig bestaan van de internationale humanistische beweging worden gevierd. Belangstellenden kunnen contact opnemen met Gerben Potman, tel.nr. 030-312155.

HIVOS voert actie voor Zuid-Afrika

'Zuid-Afrika Post-Apart' is de naam van de voorlichtingscampagne waarmee HIVOS, het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking, deze maand aandacht vraagt voor het democratiseringsproces in Zuid-Afrika. De activiteiten bestaan ondermeer uit een openingsbijeenkomst op 12 april in Paradiso Amsterdam, de overeenkomst van een delegatie uit Zuid-Afrika, lezingen aan 12 universiteiten en hogescholen, 20 plaatselijke bijeenkomsten in het hele land, een advertentiecampagne en een slotmanifestatie op 26 april in het Congresgebouw te Den Haag.

Afschaffing van de apartheid in Zuid-Afrika betekent meer dan juridische pennestreken en politieke deals. De grootste opgave voor het nieuwe Zuid-Afrika is de beëindiging van de sociaal-economische en culturele apartheid. Die heeft de zwarte meerderheid van de bevolking vaak letterlijk naar de rand van de samenleving gedreven. Miljoenen Zuid-Afrikanen op het platteland en in de townships rond de grote steden dreigen de 'vergeten groepen' te worden. Een groeiend aantal niet-gouvernementele en politiek ongebonden Zuidafrikaanse ontwikkelingsorganisaties zet zich voor deze groepen in. Diverse organisaties ontvangen daarbij financiële steun van HIVOS. Hun werk en bijdrage aan het democratiseringsproces, de vele obstakels op weg naar echte democratisering en het belang van blijvende politieke, morele en financiële steun vanuit Nederland staan centraal in de campagne Zuid-Afrika

Post-Apart, met als ondertitel 'Slegs vir Almal'. HIVOS organiseert deze campagne in samenwerking met het SACCC, het centrum voor Zuidafrikaanse ballingen in Nederland.

Op de openingsbijeenkomst op vrijdagavond 12 april in Paradiso, Amsterdam, verzorgen Lydia Kompe en Stone Sizane lezingen; dragen Maurice Di, Lenny St. Luce, Richard Jurgens en Astrid Roemer poëzie voor; presenteert toneelschrijver Manaka stukken uit zijn nieuwste stuk, Ekaya (Terug naar huis) en zorgt de Zuidafrikaanse band van Joe Malinga voor een swingende afsluiting. Aanvang: 19.30 uur.

De slotmanifestatie op vrijdag 26 april in het Congresgebouw te Den Haag begint om half elf 's ochtends met groepsdiscussies over de toekomst van Zuid-Afrika. Daaraan wordt ook deelgenomen door delegatieleden uit Zuid-Afrika en vertegenwoordigers van de Nederlandse regering, ontwikkelingsorganisaties en anti-apartheidsbeweging. In de middag volgt een toelichting op HIVOS-activiteiten in Zuid-Afrika en een forumdiscussie over het thema 'Van Vijanden tot medeburgers: de haat voorbij'. Het forum staat onder leiding van Ischa Meyer. Deelnemers zijn onder meer Van Mierlo (D66), Du Preez (Vrye Weekblad), Van Wachem (Shell), Niemel (VPRO), Boon (Groene Amsterdammer) en Monteiro (HIVOS). Minister Pronk is gevraagd de dag af te sluiten. Toegang: gratis, lunch 10 gulden.

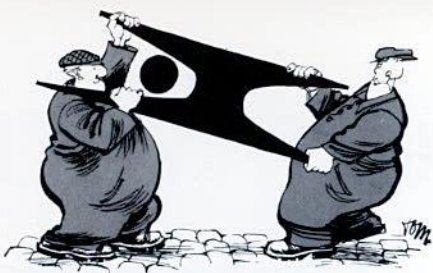
(INGEZONDEN MEDEDELING)

**Gaat u uw testament opmaken?
Denk dan ook aan een legaat voor
het Steunfonds.**

In 1991 is een bedrag van f 13.590,- vrijgesteld van suksessierecht. Legateert u een hoger bedrag, dan wordt van het totaal slechts 11% suksessierecht betaald. Het Steunfonds is nl. een instelling van algemeen maatschappelijk nut.

Voor meer informatie: mevrouw M vd Lans, 030 - 322786.

Verhuizing zo goed als zeker

Per 1 februari volgend jaar zal het Humanistisch Verbond hoogstwaarschijnlijk een nieuw adres hebben: Plompstorengracht 19 in Utrecht. Daarmee krijgen het HV met de meeverhuizende onderhuurders IHEU, HVO, ZVB en Steunfonds een locatie vlakbij de Universiteit voor Humanistiek. Zodra het bestek is goedgekeurd en de gemeente akkoord is, kan het huurcontract worden getekend. Het interieur van het gebouw zal dan nog ingrijpend worden gerenoveerd overeenkomstig de wensen van het HV. Het voormalige bankgebouw aan het Oudkerkhof waar het HV momenteel nog is gehuisvest, wordt algemeen ervaren als een zeer ondoelmatige plek om het Centraal Bureau van het HV optimaal te laten functioneren. De nieuwe locatie bevindt zich ook in de binnenstad van Utrecht, op iets grotere loopafstand van het Centraal Station annex parkeergarage.

HUMUS

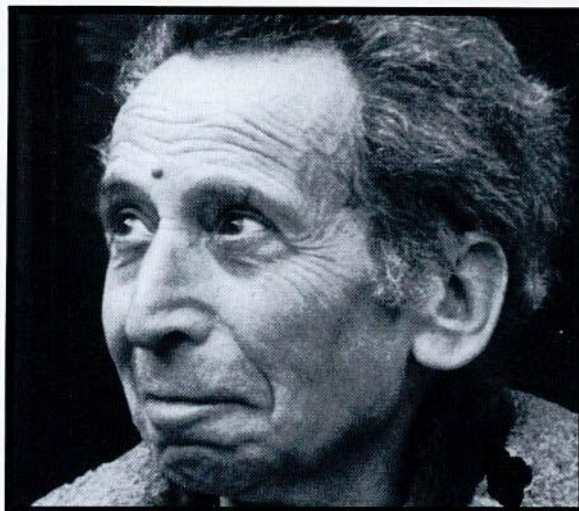
MAATSCHAPPELIJK HUMANISTISCH VERBOND

Nieuw nummer van Humus

Er staat heel veel informatie in de nieuwe Humus die vorige maand is verschenen. Veel nieuws uit het Humanistisch Verbond en omgeving. En zo hoort het ook. Nu weten we tenminste dat Yvonne Achterberg al 25 jaar de ledenadministratie van het HV bestiert, dat vormingswerker Hans Vertegaal naar het Nivon is vertrokken en dat Maartje van Hengel zijn plaats heeft ingenomen. Maar de lezer krijgt ook een kijkje in de afdeling Haarlem, inzicht in het geestelijk raadswerk bij Justitie en boeiende grafiekes over het aantal HV-leden. Verder komt het religieus humanisme aan bod, wordt het project 'Overleven of beleven' belicht en mag directeur Joost de Vries uitleg geven over het reorganisatieplan van het hoofdbestuur.

U kunt een gratis exemplaar van Humus aanvragen door een kaartje te sturen naar het HV, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Bellen kan natuurlijk ook: 030-318145.

Jaap van Praag 10 jaar geleden overleden

Deze maand is het tien jaar geleden Jaap van Praag op 69-jarige leeftijd overleed. Hij was één van de oprichters van het Humanistisch Verbond en gaf een belangrijke impuls tot het moderne humanisme.

Volgende maand zal op het congres van het HV in Rhenen speciale aandacht worden besteed aan deze eerste voorzitter van het Verbond bij de uitreiking van de Dr. J.P. van Praagprijs.

De prijs werd in 1969 ingesteld toen Jaap van Praag afscheid nam als voorzitter van het HV. Want als er iets is waar de figuur van Jaap van Praag mee is verbonden, dan is het wel met het Humanistisch Verbond. Mede door hem werd het niet enkel een levensbeschouwelijk centrum, maar ook een organisatie die het humanisme in de praktijk van het dagelijks leven brengt. Het was Van Praag die zijn schouders zette onder clubs als IHEU, HOI en HIVOS. Hij voegde daarmee de daad bij de droom. Die spanning tussen droom en daad hield Van Praag z'n hele leven bezig. Aan de ene kant de droom, het ideaal. En aan de andere kant de daad, de praktijk. Hoe deze met elkaar te verzoenen? Als je alleen droomt, gaat de daad verloren, maar bij enkel daden komen de dromen weer in verdrukking. In dat ongelooflijke actieve leven lukte het hem soms om de droom van een menswaardiger samenleving iets dichterbij te brengen. Niet dat hij daar optimistisch over was. Maar het was de zin die hij aan zijn leven gaf. Ook tegen de stroom in hield hij onvermoeid vol om het moderne humanisme inhoud en vorm te geven. In droom en daad.

De historicus Sjoerd Wieling werkt onder begeleiding van prof. Rob Tielman aan een biografie van Jaap van Praag. Als u dit project wilt steunen, kunt u een gift overmaken op giro 582293 van de stichting Socrates te Utrecht onder vermelding van 'biografie Jaap van Praag'.

KANDIDATEN GEZOCHT VOOR ADVIESGROEP BEZINNING

Het hoofdbestuur roept kandidaten op die belangstelling hebben om deel te nemen aan de „Adviesgroep bezinning” (AGB). Deze adviesgroep is een nieuwe, permanente commissie, bedoeld om het bestuur terzijde te staan bij het ontwikkelen van visies op vraagstukken van levensbeschouwing, cultuur en samenleving. Het bestuur beoogt daarmee bij te dragen aan maatschappelijke discussies en tot versterking van het Humanistisch Verbond als sturende kracht op geestelijk gebied. Een uitgebreide beschrijving van de opzet van de AGB is op aanvraag verkrijgbaar bij het directiesecretariaat van het Centraal Bureau, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, 030-318145. Op hetzelfde adres kunnen gegadigden voor het lidmaatschap van de AGB zich aanmelden. Ook zij die het hoofdbestuur willen wijzen op mogelijk geschikte kandidaten, worden uitgenodigd die aan het bestuur te melden.

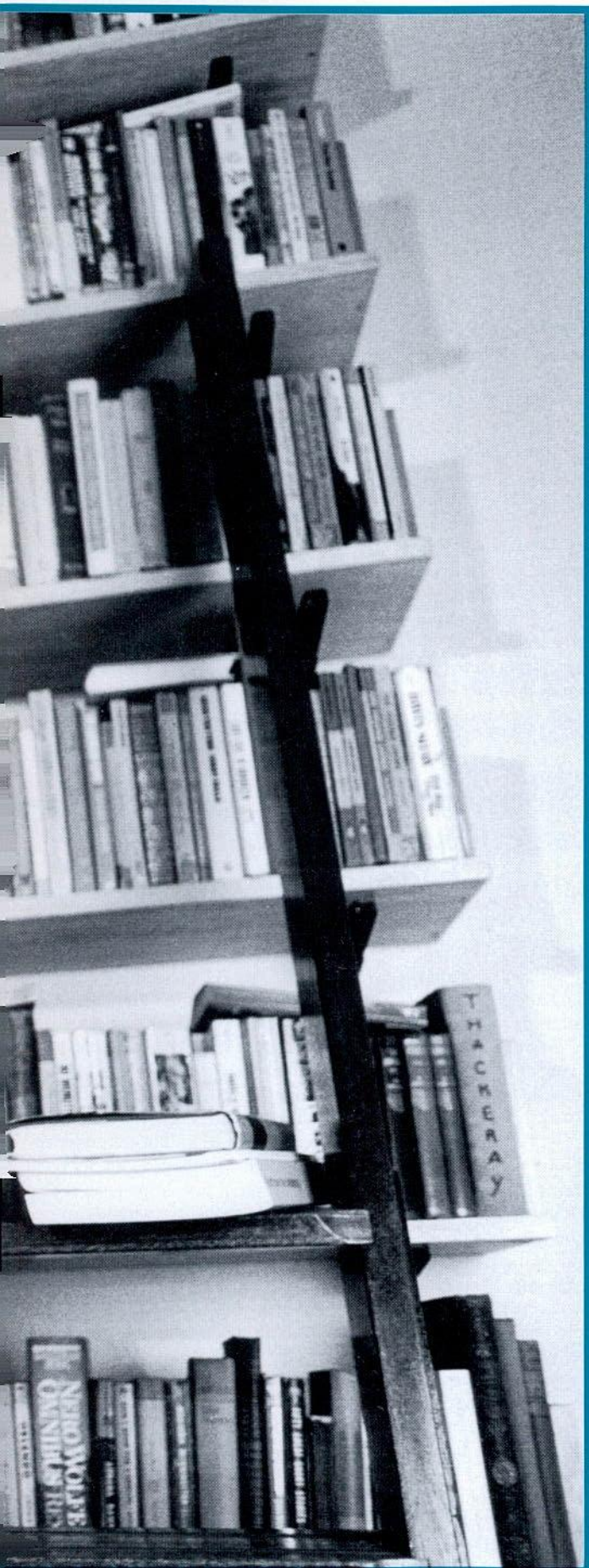
Algemeen criterium voor het lidmaatschap is dat men over een brede maatschappelijke oriëntatie beschikt en maatschappelijk dan wel wetenschappelijk actief is; tevens dient men HV-lid te zijn en vertrouwd met de vereniging. Kandidaten worden – voor een periode van drie jaar – benoemd door het hoofdbestuur, dat uit zijn midden de voorzitter aanwijst; daartoe is inmiddels dr. E. de Gier benoemd.

De sluitingstermijn voor aanmeldingen voor de AGB is gesteld op 30 april.

Madzy Rood-de Boer Verri

Uw recht, vervlogen hoop

door Ingeborg van Teeseling

Een groot huis in Amsterdam-Zuid. Een moderne marmeren tafel, vier meter lang, staat als een eiland tussen meer conventionele meubels en duizenden boeken. In een poging tot structuur zijn met een lettertang gemaakte plakkertjes aan de planken bevestigd. 'Euthanasie, incest, samenlevingsvormen.' Maar de boeken houden zich niet aan de categorisering. Door en over elkaar stralen zij vooral gebruik uit.

De dubbelheid van de kamer reflecteert de frictie in de ziel van één van haar bewoners. Madzy Rood-de Boer, emeritus hoogleraar Personen-, Familie- en Jeugdrecht aan de universiteiten van Tilburg en Utrecht. Nu alleen nog universitair actief als promotie-begeleidster en voorzitter van het curatorium bijzondere leerstoelen van de Stichting Socrates. Daarnaast zit ze in vele besturen, variërend van ziekenhuizen, bureaus inzake kindermishandeling tot aan de Raad van Commissarissen van de VNU. Een arbeidzaam leven. Zowel vroeger als nu. Veel geprobeerd om een 'nieuwe wereld' tot stand te brengen. Groot rechtvaardigheidsgevoel en 'social conscience'. Objectief gezien genoeg bereikt ook. Maar toch droevig. Want 'deze wereld vind ik niet aangenaam. En het beroerdste is dat ik er niks aan kan veranderen. Dat heb ik moeten erkennen.'

Foto: Chris Pennarts

Praten met Madzy Rood-de Boer, juriste. Sjik en onconventioneel. Bescheiden en overtuigd. Strijdbaar en pessimistisch.

'Er zijn mensen die dingen doen. Die, zoals Hella Haasse zegt, 'krassen in de rots zetten'. Mensen die iets voor anderen betekenen. Mensen die een verschil maken. Beeldhouwers, musici, schilders, schrijvers. Ik lag daar vannacht in bed over na te denken en realiseerde me dat ik altijd alleen maar woorden heb gehad. Dat is niet zoveel. Eigenlijk veel te weinig. Toen ben ik maar een extra slaappil gaan halen, want nee, daar werd ik niet vrolijk van. Moeten concluderen dat het te mager is wat je hebt kunnen doen. Aan de andere kant kun je je afvragen waarom je dan zo nodig moet. Waarom moet je die kras in de rots zetten? Waarom moet je invloed hebben, dingen veranderen?

Dan kom ik uit bij mijn jeugd. Mijn grootvader was onderwijzer, later hoofd van een kweekschool. Mijn grootmoeder was één van de eerste meisjes in Friesland die naar de HBS ging. Mijn ouders waren allebei journalisten. Het woord is dus altijd belangrijk geweest.'

EIGEN WEG

'Mijn vader was chef buitenland van het Rotterdams Nieuwsblad. Mijn moeder maakte de vrouwenpagina van Het Volk en schreef over alles wat met kinderen te maken had. Vader keek daar wat op neer, vond het luxe flauwekul. Vooral vlak voor de oorlog, toen hij van zijn buitenlandcorrespondenten hoorde hoe overal de troepen binnenmarcheerden. In ons gezin was het al in '37, '38 duidelijk dat het oorlog zou worden. Vader waarschuwde daar in de krant voor en aan tafel werd er vaak over gesproken. Feitelijk correct, want dat was belangrijk. Check, dubbel-check. En dan zo objectief mogelijk doorgeven. Objectief en betrokken. Verantwoordelijk.

Heel veel boeken, net als hier. Plat op je buik op de grond je volkomen verliezen. Die intensiteit heb ik later nooit meer terug kunnen vinden. Elke eerste vakantiedag met vader mee naar de boekhandel. Dan mocht je uitkiezen, de voorraad op peil brengen. Tien, vijftien boeken tegelijk. Heel pedagogisch vaak. Lezen in andere talen, over andere culturen.

Je kon nooit zomaar een verhaal vertellen. Alles moest zorgvuldig worden uitgedrukt. Mijn vader schreef ook romans, die niet verkochten. Dat maakte hem bitter. Hij koesterde stiekem de hoop dat ik in zijn voetsporen zou treden. Maar tegen die tijd had ik me al voorgenomen om alles anders dan mijn vader te doen. Mijn keuze voor de rechtenstudie stelde hem dan ook teleur. Maar ik vond dat het hem niet aanging. Ik betaalde mijn eigen studie door ernaast te werken. Woonde niet meer onder zijn dak. Dus was ik de enige baas over mijn leven. In 1962 gaf ik mijn proefschrift aan mijn vader te lezen. Een paar dagen later zei hij dat hij niet verder was gekomen dan pagina

26, omdat hij het zeer oneens was met de interpunctie. Ik ben cum laude gepromoveerd, dus mijn beoordelaars hadden minder last van de komma's dan mijn vader.

Veel later hoorde ik van mensen dat hij toch heel trots op me was geweest. Maar tegen mij heeft hij dat nooit gezegd. Hij heeft nooit willen praten over de inhoud van wat ik schreef. Als hij het al las.

Natuurlijk was dat kwetsend. Maar het was de prijs die ik betaalde voor het feit dat ik mijn eigen weg ging. Ik heb altijd wel mensen om me heen gehad die iets in me zagen. En ik realiseerde me dat als je je losmaakt van een zo dominante persoonlijkheid, dat definitief is.

Ik stelde hem teleur. Op school was ik geen goede leerling, alhoewel ik toch gewoon het gymnasium heb gehaald. Hij vond me lelijk en dik en zei dat ook regelmatig. Hij lachte om mijn vriendjes. En alhoewel dat mijn zelfvertrouwen aantastte, merkte ik vanzelf dat er zat mannen op de wereld waren die nou net vallen voor dikke propjes. Het soort vrouw dat hij in zijn boeken beschreef, waren rijzige blonde Friezinnen. Dat vond hij mooi.

Ik ben in vijf jaar afgestudeerd, terwijl ik er een baan bij had. Dat vijzelde mijn zelfvertrouwen wel weer op. De buitenwereld bouwde op wat hij afbrak. Vooral aan mijn man heb ik wat dat betreft veel te danken. Ik sprak hem tegen, kwam al snel in verzet. Kreeg eigen ideeën en mengde hem niet meer in mijn leven. Nam niemand meer mee naar

grote sociale bewogenheid had. We hadden bijvoorbeeld altijd inwonende dienstmeisjes. Ongehuwde moeders, die bij ons kwamen via het Leger des Heils. Ik ben dus opgegroeid met de vanzelfsprekendheid dat er geen verschil was tussen wettige en onwettige kinderen. En met de klassieke ongehuwde moeder: de boerenmeid die verkracht werd door haar alleenwonende baas. Vrouwen die zich niet konden verweren, die eruit geschopt werden als bleek dat ze zwanger waren. Bij ons thuis was dat absoluut geen taboe. Later realiseerde ik me pas dat de kinderen die daar van kwamen door het recht ongelijk bedeed werden. Dat vond ik heel onrechtvaardig. Ik vond niet dat je een slachtoffer zo kon behandelen. In mijn proefschrift heb ik dat aan de kaak gesteld. Heb een poging gedaan om dat te veranderen. Dat is gelukkig ook gelukt. Niet dankzij mij, hoor.

Van mijn studie heb ik genoten. De prachtige soort logica waarop het recht gebaseerd is, fascineerde me. De heldere structuren. Vooral toen ik na mijn kandidaats als assistente van professor Meijers ging werken. Meijers had de eervolle opdracht gekregen om een nieuw Burgerlijk Wetboek te schrijven. En alhoewel ik niet meer deed dan zijn teksten uittikken, werd ik erdoor in de gelegenheid gesteld om van dichtbij mee te maken hoe het staketsel van zoiets groots als een Wetboek werd opgezet. De leerstukken; principiële vragen en uitgangspunten. Nieuwe interpretaties van rechtsbeginselen.

Het zou een moeizame, lange weg worden met als doel de wetgeving te beïnvloeden. Niet eenvoudig. Maar ik had alle hoop.

huis. Deelde hooguit nog dingen met mijn drie broers. Met die zonen had hij het naar zijn idee veel beter getroffen dan met mij. Alhoewel er geen verschil in opvoeding bestond. Maar dat kwam van mijn moeder, die sterk geloofde in de gelijkheid van vrouwen en mannen.'

WETTIG EN ONWETTIG

'In het laatste jaar van de oorlog werkte ik in een kindertehuis. Kwam daar in aanraking met volstrekt andere mensen, andere denkbeelden. Zag hoe de andere helft leefde. Honger, onderdrukking, ellende. Daar heb ik veel van geleerd. Dat zoog ik op. Het maakte me, zeker in die allerlaatste oorlogsmaanden, wel af en toe wanhopig. Dan dacht ik dat er nooit meer een eind aan zou komen. Die vreselijke kou. Maar tegelijk zette het idee zich in me vast dat ik in mijn leven iets voor deze kinderen wilde doen. Niet als groepsleidster; dat was me te weinig. Het moest fundamenteeler. Daarom ging ik rechten studeren. Kinderrechter wilde ik worden. Omdat het anders moest. Dat was ook de invloed van mijn moeder, die een

Grenzen verleggend. Dat heeft mijn denken, vooral over het Personen-, Familie- en Jeugdrecht grondig beïnvloed. Ik zag daar dat het recht geen statisch bedrijf was, maar beïnvloed en uitgerekt kon worden. Na mijn tijd bij Meijers wist ik dat ik dat wilde doen. Geen kinderrechter worden, maar nog basaler: denken, schrijven en doceren over mogelijke en nodige wijzigingen van het recht. In de loop der jaren ben ik me gaan realiseren dat achter de wens tot verandering een mensbeeld zat. Mijn ouders waren remonstrants en zo ben ik ook opgevoed. Toen ik ging studeren is dat op de achtergrond geraakt en toen ik vlak na mijn studie trouwde was ik eigenlijk al geruisloos uit het geloof gegleden. Geen worsteling, maar de constatering dat ik zeer wel zonder kon. Wat me ergerde was dat er mensen waren die zeiden: 'Wat een armoedig leven moet jij hebben'. Terwijl er wel degelijk normen en waarden waren, waarvan ik dacht dat ik ze zelf had uitgevonden en die ik later bij het humanisme terugvond. Rechtvaardigheid, meer nog dan rechtszekerheid. Gelijke rechten voor mannen en vrouwen, een principe dat niet

Er waren een paar dingen die ik zo snel mogelijk veranderd wilde zien. De positie van onwettige kinderen was daar één van.

gedeeld werd door de wetgever. Dat soort zaken. Meijers was het wel eens met een deel van die gedachten, maar kreeg de wetswijzigingen die ze moesten ondersteunen zelden door de Kamer. Vooral de confessionele partijen lagen regelmatig dwars. Veel slikken moet dat zijn geweest. Toch heeft hij het een en ander bereikt, ondanks alle teleurstellingen. Ik wist dus goed waar ik aan begon. Het zou een moeizame, lange weg worden met als doel de wetgeving te beïnvloeden. Niet eenvoudig. Maar ik had alle hoop.

Vlak na mijn huwelijk ben ik aan een sociale academie les gaan geven. Ondertussen zat

ik in allerlei commissies en besturen die zich bezig hielden met wat je nu de jeugdhulpverlening zou noemen. Theorie en praktijk naast elkaar. Geen droge rechtsprofessor worden, maar in direct contact blijven met het veld, zodat je weet wat er speelt.

Er waren een paar dingen die ik zo snel mogelijk veranderd wilde zien. De positie van onwettige kinderen was daar één van. We hebben het daar net over gehad. Heel onrechtvaardig. Daar heb ik tegen geknokt en nu zijn die verschillen verdwenen. Niet alleen door mijn activiteiten. Ik heb mijn rol gespeeld in een veel bredere beweging.

Vrouwelijke Kamerleden, een internationaal verdrag, rechtskundigen.

Ook heb ik het altijd onjuist gevonden dat er na een scheiding geen automatisch omgangsrecht bestond voor de ouder aan wie de kinderen niet waren toegewezen. Dat schreef ik al in 1962 en in december van het afgelopen jaar is dat eindelijk gewijzigd. Ja, ik weet dat een deel van de vrouwenbeweging daar tegen was, maar ik vind dat zij teveel van een ouderwets man-vrouwbeeld uitgaan. De man als rotzak en de vrouw als slachtoffer. Ik geloof niet dat de wereld zo in elkaar steekt. En wat dan ook de reden van een echtscheiding is, het kind is van beide ouders samen. Natuurlijk zijn er uitzonderingsclausules voor zwaarwegende redenen. Incest, slaan; dat soort dingen. Verder heb ik het altijd onrechtvaardig gevonden dat kinderen niet gehoord worden, dat ze slechts subject zijn. Nou, dat hoorrecht voor kinderen is in 1982 in de wet gekomen. Dat was een revolutie, omdat het voor het gevoel van de mensen knabbelde aan het recht van de ouders.

De aanzet voor deze wijzigingen hebben we in de Commissie Wiarda gegeven. Heerlijk werk. Op een hoog abstractieniveau praten over hoe je het recht van de werkelijkheid en het wettenrecht dichterbij elkaar kunt brengen. Want daar zit een ongelofelijke kloof tussen. Neem een voorbeeld: het samenwonen. Voor de wet bestaat dat nog nauwelijks, terwijl het in de maatschappij zelf zeer veelvuldig voorkomt. Maar er is nog steeds

Ik heb het altijd onjuist gevonden dat er na een scheiding geen automatisch omgangsrecht bestond voor de ouder aan wie de kinderen niet waren toegewezen.

maar één model en dat is het huwelijk. De ontwikkelingen gaan zo snel, dat is voor de wetgever nauwelijks bij te houden. De keuzevrijheid is veel groter geworden, tenminste in de westerse wereld. Alle leefvormen zijn geaccepteerd. Ik ben lid van een aantal internationale gezelschappen op het gebied van het Personen-, Familie- en Jeugdrecht en ik zie dat er, ondanks alle verschillen, rode draden lopen. Normen veranderen, ook in moslimlanden. We groeien toe naar een internationale rechtsorde. En dat heeft me toch wel de betrokkenheid van het Nederlandse recht doen inzien. Mensen zijn mobieler geworden, de grenzen zijn open. Daar moeten we ons beter op voorbereiden. Alhoewel ik stellig geloof dat we in Nederland voortrekkers moeten zijn en zullen blijven. Wat dat betreft had ik een vooruitgangso-

timisme, zonder naïef te zijn over de snelheid. Het gaat heel langzaam. Maar wel vooruit. We kunnen nooit meer terug. Ondanks alle tegenwerking; allemaal achterhoedegevechten. Sinds de leerplichtwet van 1902 zijn mensen werkelijk mondiger geworden en minder gehoorzaam. Daar zullen de partijen die die wet toen invoerden, nog wel eens spijt van hebben gehad. Want als je het proletariaat, zoals dat toen heette, leert lezen en schrijven, zullen ze het geleerde ook gaan gebruiken. Arme regenten.'

KIEZEN VOOR HET KIND

'Mensen zijn de laatste 15, 20 jaar vooral anders gaan denken over het zelfbeschikkingsrecht. Dat wordt veel sterker benadrukt dan ooit tevoren. Daar zie je ook weer die veranderde normen in. Natuurlijk sterk beïnvloed door de ontkerkelijking van Nederland. De gedachte dat de mens wikt en god beschikt wordt door steeds minder mensen onderschreven. En dat lijkt mij een verworvenheid. Mensen zijn wezenlijk anders gaan denken over hun positie in de wereld. Laten zich niet meer gezeggen hoe ze hun leven moeten inrichten. Een optimistisch stemmende gedachte. Er zijn dus blijkbaar meer mensen die moeite hebben met druk van bovenaf, of die nou van de kerk of de overheid afkomstig is. Alhoewel ik nu ook begin te zien dat er aan de individualisering die daar het gevolg van is, bezwaren kleven. Mensen voelen zich minder verantwoordelijk voor anderen. De zorg van kinderen voor hun ouders stond vroeger in de wet. Nu komt het vaak voor dat kinderen zich niks van hun ouders aantrekken. Het is ieder voor zich geworden. En het resultaat is een grote eenzaamheid bij veel meer mensen dan vroeger. Want burens en vrienden laten het ook vaak afweten.

Van 1971 tot 1981 heb ik in de Zedelijkheidscommissie gezeten. Aan de orde kwam toen ook verkrachting binnen het huwelijk. Ik heb het daar moeilijk mee gehad. Ik weet niet of in dit soort zaken een vervolging en een veroordeling de juiste methoden zijn. Binnen huwelijken kunnen mensen elkaar de meest vreselijke dingen aandoen. Ik herinner me dat mijn moeder vertelde over een echtpaar dat al 16 jaar alleen via briefjes met elkaar communiceerde. Kijk, ik heb altijd gedacht: als je als vrouw wordt mishandeld, stap je op. Ik weet dat men van feministische zijde zegt dat die vrouwen dat niet durven. Maar ik heb zo'n moeite om over vrouwen te denken in termen van slachtoffers. Zo wil ik zelf ook niet zijn.

Wanneer het echter een kind betreft, heeft de maatschappij tot taak snel en zonder veel aarzeling op te treden. Misbruik, verwaarlozing, mishandeling, incest: direct actie ondernemen. Ik weet dat de laatste jaren de discussie zich steeds meer richt op de rechten van de ouders. Mensen laten zich niet meer berustend hun ouderlijke rechten ontlenen. Dat is prima, maar niet ten koste van de kinderen. Ik ben zeker in dit geval blij dat ik geen kinderrecht ben. Ook al omdat die worden overladen met werk en de over-

Het werk in de Commissie Wiarda was heerlijk. Op een hoog abstractieniveau praten over hoe je het recht van de werkelijkheid en het wettenrecht dicht bij elkaar kunt brengen.

heid ze rampzalig weinig hulpmiddelen ter beschikking stelt.

Ik denk dat ik een kinderrecht geweest zou zijn die in principe altijd voor het kind gekozen zou hebben. Alhoewel ik weet dat ook dan het kind het kind van de rekening wordt. Als ik daarover doordenk, heb ik wel eens het gevoel dat er situaties zijn waarin niets helpt. Er zijn kinderen die gewoon geen kans hebben omdat ze toevallig in die wieg geboren werden. Natuurlijk moet je ze wel helpen, maar ik geloof niet meer dat het zin heeft. Alles wat je doet is vergeefs. De directrice van het allereerste kindertehuis waar ik werkte, zei altijd: als je van de honderd kinderen er maar één kunt redden heeft het zin gehad. Toen vond ik één veel te weinig, nu lijkt het me onhaalbaar optimistisch. Natuurlijk zijn er mensen die wel overleven, maar dat is dan meer een kwestie van karakter dan van hulpverlening. Begrijp me niet verkeerd, je moet blijven proberen. Dat is je verantwoordelijkheidsgevoel, je mensbeeld. Maar hoop heb ik niet meer. Het is dweilen met de kraan open. En dat

riëteit. Nu is iedereen erop uit om zo lang mogelijk jong te blijven, er redelijk uit te zien. We schuiven oud worden op, wijzen ziekte af. Doen net alsof de dood niet meer bestaat. We ontkennen het, net als oud worden. Het kind waarmee iets is, aborteren we. We willen niks waar een mankement aan zit. We willen perfectie en gemak. Mikken op andersoortige mensen. Willen allemaal dat onze zoon een tweede Ron Brandsteder wordt. Het wordt oppervlakkiger. Over geluk praat niemand meer.

Het afgelopen jaar heb ik deel uitgemaakt van een visitatiecommissie die het onderwijs aan de rechtenfaculteiten moest meten. Alle negen faculteiten bezocht, met tientallen mensen gepraat. Wat me trof was dat het allemaal ging om het produkt jurist. Niemand had het meer over verantwoordelijkheid en zorg voor anderen. Maatschappelijke ideologieën? Rechtvaardigheid? Sociale structuren? Dat heb ik nergens gehoord, bij niemand. Dat vind ik een verlies. Daar word ik heel droevig van. En het klinkt zo nostalgisch, dat weet ik. Maar afscheid nemen van dat mensbeeld vind ik heel moei-

De directrice van het allereerste kindertehuis waar ik werkte, zei altijd: 'Als je van de honderd kinderen er maar één kunt redden, heeft het zin gehad'. Toen vond ik dat veel te weinig, nu lijkt het me onhaalbaar optimistisch.

maakt ongelofelijk somber, want het zijn er zoveel. Kijk naar de studies van Nel Draaijer over incest. Hoeveel was het ook weer, één op de zes vrouwen?

Ik kan dan ook buitengewoon boos worden als ik zie hoe de overheid zich de laatste jaren van de jeugdhulpverlening heeft afemaakt. Op budgettaire gronden. Daarom ben ik ook niet gaan stemmen de laatste keer. Dat is voor mij heel uitzonderlijk. Terwijl ik de mensen op justitie op het persoonlijke vlak aardig vind. Maar blijkbaar zijn ze politiek niet in staat om het tij te keren. Het is natuurlijk ook een makkelijke, kwetsbare sector. De grote ondernemingen zijn niet te pakken. Dus wordt de jeugdhulpverlening het slachtoffer. Ook al omdat het geen populair verkiezingsitem is. Het kan mensen te weinig schelen. Er zit geen winst in.'

GROTERE VARIËTEIT

'Het mensbeeld is eenzijdiger geworden. Vroeger leefden we met de dorpsgek, de invalide, de jongstervende. Een grotere va-

lijk. Ik kan het ook niet, wil het niet. Die verharding, ik kan daar niet mee leven. Het is zo design geworden. Mensen maken een keus tussen een kind of een boot.

Vroeger geloofde ik in de voortgang der dingen. Dat ben ik kwijt. Ik ben niet in staat geweest om die nieuwe wereld te bouwen die ik voor ogen had. Die foto van die ene zwarte vogel in de Golf zal ik niet meer vergeten. Dat is een symbool. Het is me niet gelukt. Mijn krachten zijn niet groot genoeg gebleken. Een droevige conclusie na zoveel jaar proberen.

Toen mijn moeder stierf zei ze dat het haar eigenlijk niet kon schelen. Omdat de wereld haar niets meer zei. Toen vond ik dat vreselijk. Nu deel ik haar mening. Ik vind deze wereld niet aangenaam. En het beroerdste is dat ik er niks aan kan veranderen. Dat heb ik moeten erkennen.'

ACADEMISCH ZIEKENHUIS LEIDEN

Geestelijke Verzorging

In verband met het vertrek van één van onze teamleden zoeken wij, ter aanvulling van ons team, een

humanistisch geestelijk verzorgers m/v

(part-time, 10 uur per week)

vac.nr. 91.F0314.HM

Tot de taak van de geestelijk verzorger kan o.a. gerekend worden:

- het leveren van een bijdrage aan de geestelijke verzorging van patiënten en hun naasten;
- samenwerking en overleg met medewerkers van andere disciplines;
- meedenken over ethische vraagstukken, zoals die zich in een academisch ziekenhuis voordoen;
- in samenwerking met humanistisch geestelijk verzorgers in de regio participeren in een 24-uurs beschikbaarheidssysteem.

Wij vragen:

- een voltooide opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut en/of de Universiteit voor Humanistiek;
- bereidheid tot collegiale samenwerking met de geestelijk verzorgers van confessionele signatuur;
- bij voorkeur ervaring in de intra-murale gezondheidszorg.

De benoeming geschiedt in overleg met het Humanistisch Verbond.

Aanstelling geschiedt in ambtelijke dienst van het AZL.

Salaris: max. f 6376 bruto per maand, op full-time basis.

Informatie: nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij ds. Ch. Schokker, hoofd dienst Geestelijke Verzorging (071 - 26 27 40) of bij dhr. F. Loth, personeelsconsulent (071 - 26 27 97).

Reacties gaarne binnen 2 weken na verschijningsdatum van deze advertentie.

Bij indiensttreding is de Algemeen Burgerlijke Pensioenwet van toepassing.
Vakantietoelage 8%.

U kunt solliciteren door een brief te zenden aan het hoofd van de dienst sociale zaken AZL, Postbus 9600, 2300 RC Leiden. Graag op de brief het vacaturenummer vermelden.

HSN-studiedag over milieu

Op zaterdag 20 april houdt het Humanistisch Studiecentrum Nederland (HSN) een studiedag over het milieu met als titel 'Groei en Evenwicht'. De dag begint om 10.00 uur, eindigt om 16.00 uur en vindt plaats bij Humanitas-Rotterdam, Pieter de Hoochweg 110 in Rotterdam. U kunt zich aanmelden door f 10,- over te maken op giro 550334 van de HSN in Utrecht.

Na de opening van de dag door mevrouw M.J.H. den Ouden-Dekkers, zullen lezingen worden gehouden door prof.dr D.J. Wolfson (over economische groei en economisch evenwicht), Ir.F. Bruning (over de behandeling en preventie van industriële watervervuiling), prof.dr H.J.Achterhuis (over de filosofie van ecologisch duurzaam leven), prof.dr R.W. Hommes (over wijzigingen in de instelling van de mens tegenover de biosfeer) en drs. E.H.T.M. Nijpels (over recente ontwikkelingen met betrekking tot milieubeheer). Na deze lezingen zal een paneldiscussie worden gehouden onder voorzitterschap van mevrouw L. Boeykens, waarbij er gelegenheid zal zijn voor vragenstellen en discussie.

Weekend voor alleenstaanden

Van zaterdagmorgen 27 tot zondagmiddag 28 april zal in de Volkshogeschool Drakenburgh in Baarn ook dit jaar weer een weekend voor alleenstaanden worden gehouden. Het weekend is bedoeld voor humanistisch denkende mensen tussen 30 en 60 jaar die alleenstaand zijn. Het weekend kost f 150,- (voor mensen met een minimum-inkomen is een reductie tot f 75,- eventueel mogelijk).

U kunt u schriftelijk of telefonisch opgeven, met vermelding van leeftijd en geslacht, vòòr 28 februari bij Agnes de la Rie, Laan van de Marel 621, 7823 BS Emmen. Tel.nr.: 05910-22648. Verdere gegevens worden u dan nog opgestuurd.

De Golfoorlog (5)

Met verwondering en afkeuring heb ik in uw februarinummer van de „Humanist” het standpunt over de Golfoorlog gelezen.

Met u ben ik het eens dat resoluties van de VN nageleefd moeten worden; maar volgens resolutie 678 staat er niet dat militair direct na 15 januari moet worden ingegrepen. Dit is iets wat de VS ervan hebben gemaakt. Het was zeer wel mogelijk nog geruime tijd met economische sancties door te gaan, wat volgens velen ook werd voorgestaan. Dat het Humanistisch Verbond niet op deze gedachte is gekomen, vind ik verwerpt.

Het is toch zeer inhumain van de Westerse landen om eerst Irak vol te stoppen met (veel te veel) wapens – uit opportunistische redenen om het fundamentalistische regiem van Chomeiny te vernietigen – en nu weer te proberen Irak met de grond gelijk te maken. Heeft u dan niet beseft dat alleen de wapenindustrie hier de winnaar is en dat aan de ene kant al die oude explosieven moesten worden opgeruimd en dat de nieuwe zogenaamde „smart”-wapens eens in de praktijk moesten worden beproefd? Het was toch ook tijdens de oorlog Iran-Irak al bekend dat Saddam Hoessein niet deugde? (gasaanvallen tegen Koerden). Bestuur, bespreek eens de houding van praktisch alle andere landen inzake de Golfoorlog behalve die van de VS, Engeland en (helaas) Nederland.

C. Kuijper (Landgraaf)

Een nieuwe koers... een duidelijker koers?

Men beraadt zich in de gelede- ren van het Verbond over een Nieuwe Koers. Een streven, dat brede steun verdient. Mogen wij verwachten, dat wij dan ook wat duidelijker worden in onze doelstellingen? Voorzitter Jan

Brieven zijn welkom.
Houdt u het wel kort. De
redactie behoudt zich
het recht voor om
brieven in te korten of
niet te plaatsen.

Glastra van Loon is duidelijk geweest in het bestuursstandpunt ten aanzien van de Golfoorlog. Van twee kwaden heeft men de minst kwade gekozen. In dit geval een gruwelijke keuze, omdat men kiest voor de oorlogssituatie, voor het exploderen en het op drift raken van de meest barbaarse eigenschappen die in de mens leven. Maar hoe dan ook, het is een duidelijke keuze.

Ik hoop dat het HV ook ten aanzien van de maatschappelijke problemen duidelijke uitspraken gaat doen.

Een voorbeeld. Een organisatie als Greenpeace maakt in brede kringen veel indruk door de wijze van bestrijding van de milieuramp die over ons gekomen is. Zou het ons Verbond niet siëren, als wij besluiten een verklaring uit te geven waarin wij de doelstellingen van Greenpeace volledig ondersteunen?

Een ander voorbeeld. De toenemende criminaliteit in de samenleving maakt vele mensen onzeker. Men krijgt de indruk dat wij in een advocatencultuur terecht gekomen zijn, waarbij kleine onjuistheden in datering of naamspelling en bijvoorbeeld het te laat inzenden van een document, zware misdadigers vrijuit doen gaan. Dit tot verbijstering van het grote publiek. Men maakt veel ophef over het Recht van de criminelen. Nota bene van de groep mensen die de grootste minachting voor het Recht toont en die zich in de vrije samenleving heel duidelijk ongelukkig voelt.

Voor humanisten zou de veiligheid in de samenleving de belangrijkste doelstelling moeten zijn. De kwaliteit van de samenleving bepaalt immers in belangrijke mate de wijze, waarop wij met elkaar kunnen communiceren. Zou het dan geen aanbeveling verdienen criminelen met een strafblad (bijvoorbeeld drie of meer veroordelingen) voor de rest van hun leven van de samenleving af te zonderen? Zou het Verbond daarover geen duidelijke uitspraak kunnen

doen zonder beticht te worden van fascistoïde neigingen? Men kan er van overtuigd zijn dat het aantal veroordelingen dan drastisch zou dalen en de mensen zich in huis en op straat veiliger zouden voelen. Wij humanisten maken de indruk het Goede in de mens te willen cultiveren en daarbij de mens beter te willen zien dan hij is. Een nobel streven, maar laten wij daarin niet te ver gaan.

Als wij ons moeten beperken, laten wij ons dan in ieder geval beperken tot wat meer duidelijkheid.

J. Leentvaar (Maartensdijk-U)

Veeltaligheid versus Esperanto

In de Socrateslezing prijst prof. Tielman de Nederlandse veeltaligheid. Hierdoor wordt „de vereenzelviging van humanisme en dogmatisch rationalisme” voorkomen. Dit maakt duidelijk „hoezeer in een eenwordend Europa de veeltaligheid moet worden toegejuicht en de eentaligheid als een gevaar voor intel-

lectuele inteelt moet worden tegengegaan.”

Dit lijkt niet voor tegenspraak vatbaar. Toch wil ik op een gevaar en een tekortkoming van dit standpunt wijzen. Het gevaar bestaat namelijk dat het streven naar meertaligheid het vooroordeel voedt als zou het HV een elitaire beweging zijn. Want het leren en hanteren van veel talen is alleen voor een elite weggelegd, voor hen die over voldoende taaltalent beschikken en die gelegenheid hadden in talenstudie en het gebruik van vreemde talen veel tijd steken. Voor de gewone mensen is dit niet weggelegd.

Wil het HV zich van het odium van elitariteit bevrijden, zonder de waarde van talenstudie te loochenen, dan zal het zich vooral moeten inspannen om een niet-elitaire democratische internationale communicatie tot stand te helpen brengen. Daarvoor beschikken we over het democratische optimale polyetnische Esperanto.

Veeltaligheid aanbevelen voor de EG is in strijd met het gezonde verstand. Esperanto is daarvoor de relevante hulptaal. Humanisten zouden als bestrij-

ders van alle vormen van discriminatie het invoeren van Esperanto als eerste vreemde taal voor ieder op de scholen moeten bevorderen. Dit is een maatregel, die veeltaligheid overbodig maakt, maar niet verhindert. Nu worden bij de EG kleine talen wegens kosten, rompslomp en gebrek aan vertalers en tolken terzijde geschoven, dus gediscrimineerd.

Veeltaligheid discrimineert ook het Nederlands in onze schoolprogramma's door beperking in lesuren. Zij bemoeilijkt ook vakken in te voeren die in onze tijd urgenter zijn dan etnische talen, waarin hetzelfde op andere manieren moet worden gezegd.

Kortom: het wordt tijd dat humanisten hun oogkleppen voor het Esperanto afdoen. Deze taal biedt op lange termijn een veel wijder cultureel zicht dan kennis van twee of drie andere vreemde talen.

G.F. Makkink (Wageningen)

(Ingezonden mededeling)

WIJHAGE B.V.,

uw partner in managementondersteuning

Wijhage richt zich op ondersteuning en verbetering van het management van non profit organisaties.

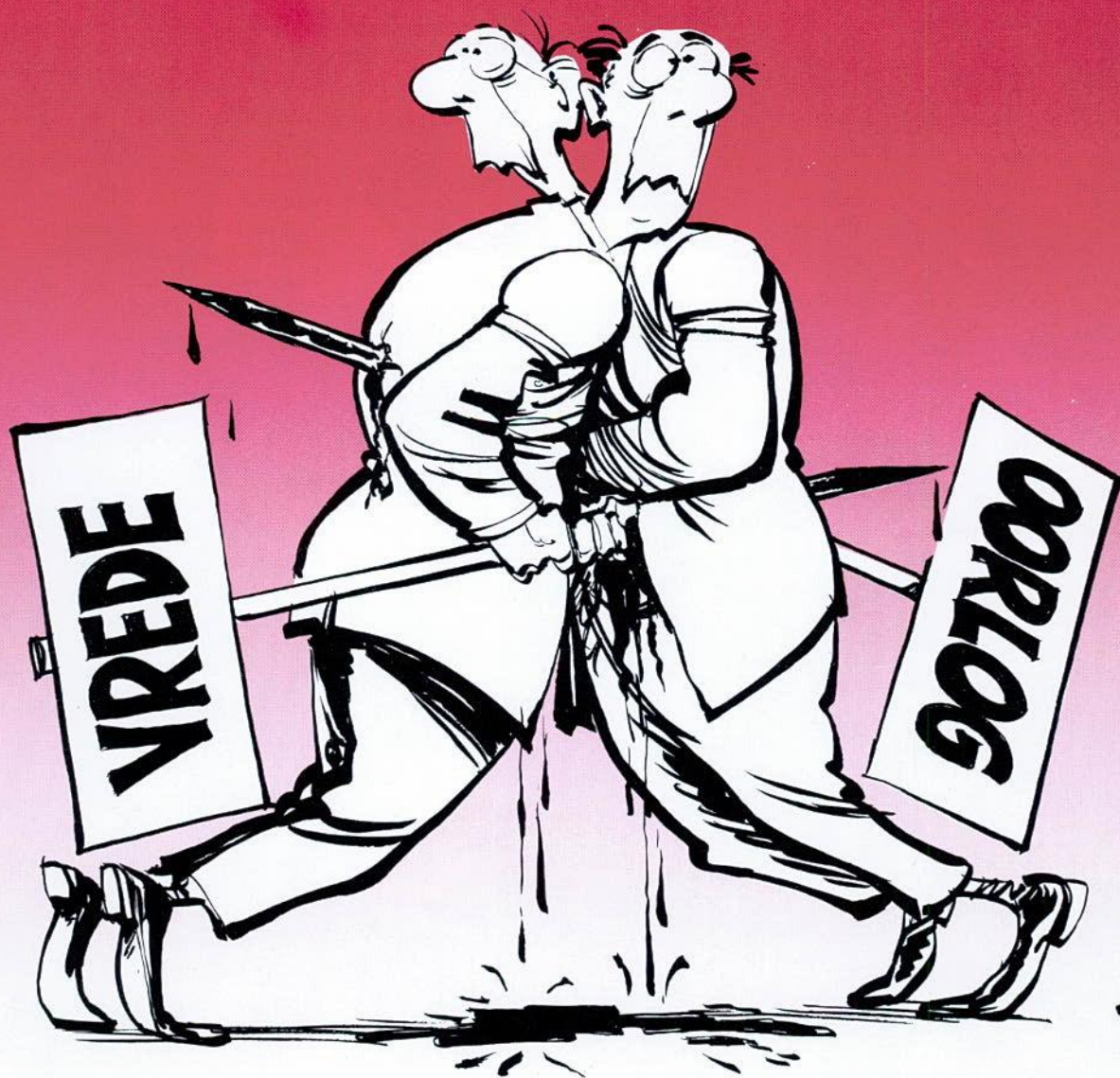
Wij doen dit vanuit de overtuiging, dat ook non profit organisaties baat hebben bij leiding op zakelijke basis. Dit hoeft geen afbreuk te doen aan ideële uitgangspunten; in tegendeel, ook ideële belangen zijn gediend met doelmatige en doeltreffende uitvoering van de dagelijkse werkzaamheden.

Wij zijn beschikbaar voor diverse vormen van dienstverlening op dit gebied, variërend van een enkel advies tot volledig interimmanagement

Voor nadere informatie: telefoon 02526-74178
(bij geen gehoor overdag, probeer het 's avonds opnieuw!)

Oorlog: Kiezen tussen Kwaden

BELANGRIJKSTE TEKSTEN VAN
SYMPOSIUM OVER DE ETHISCHE
DILEMMA'S ROND DE GOLFOORLOG

De oorlog voorbij

Geweld kan soms worden gezien als het kleinere kwaad dat wordt gebruikt om het grotere kwaad te beëindigen. Maar is er eigenlijk nog wel een groter kwaad dan het allesvernietigende geweld van de moderne, uiterst geavanceerde wapens?

De oorlogshandelingen zijn voorbij – al gaat de burgeroorlog in Irak nog in alle hevigheid door. Het aantal slachtoffers is enorm en de verwoesting compleet. De discussie of zo'n oorlog op enige wijze aanvaardbaar is en hoe in de toekomst is te voorkomen, moet nog worden gevoerd. Het Humanistisch Verbond deed een eerste poging op 23 maart in De Brakke Grond met een symposium over de ethische dilemma's rond de moderne oorlog.

Onder bekwame leiding van Dick Dolman werden er inleidingen gehouden door achtereenvolgens Jan Glastra van Loon (HV-voorzitter), Henk Manschot (hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek) met als co-referente Anet Bleich (journaliste van de Volkskrant), Sam Rozemond (adj.-directeur van het Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael') met als co-referente Ina Brouwer, (Tweede Kamerlid van Groen Links).

In dit speciale katern (dat tot stand kwam in samenwerking met de HV-afdeling Publiciteit) de belangrijkste teksten van de inleidingen en de discussie. Met dank aan allen die meewerkten aan de snelle totstandkoming van dit katern.

Foto's: Hollands Hoogte/ Bob Bronshoff

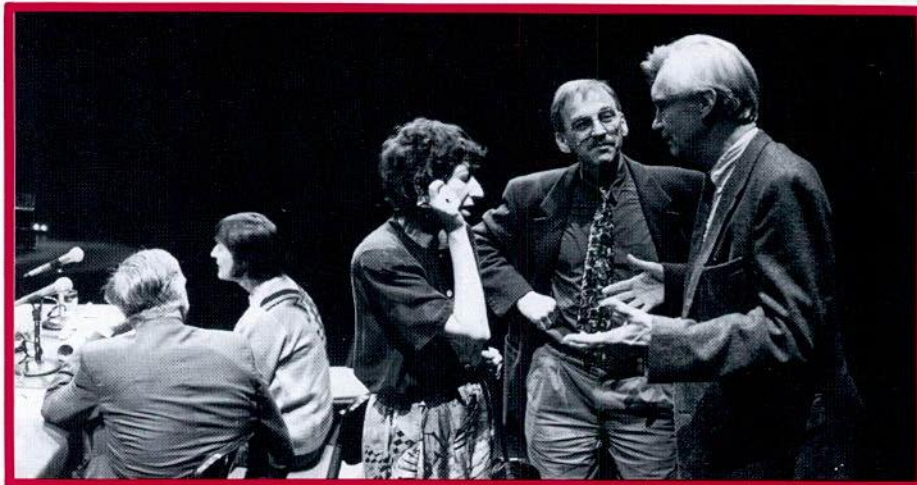
Jan Glastra van Loon

DE MENS IS NIET ALLEEN MAKER MAAR OOK MAAKSEL VAN DE GESCHIEDENIS

De Golfoorlog heeft de gemoederen duchtig in beweging heeft gebracht. En terecht. Ook bleek vrijwel vanaf het begin er een diepgaand verschil van mening te leven onder de mensen in het algemeen, maar ook onder humanisten en onder leden van het Humanistisch Verbond over de vraag of het nou wel of niet juist zou zijn (ik gebruik geen zwaarder woord, bij voorkeur niet) om tegen het geweld van Saddam Hoessein ander geweld in stemming te brengen. Ik persoonlijk meen dat het terecht was, en dat mensen daarover van mening kunnen verschillen. Maar er waren anderen, en onder hen waren ook humanisten - misschien zelfs wel vooral humanisten - die dat niet terecht vonden.

En zo ontstonden er twee discussies. Een primaire discussie over de vraag 'Is geweld, ja dan nee, in dit geval terecht'. En een secundaire discussie over de vraag of je over die vraag principieel van mening kunt verschillen. Dat zijn twee heel verschillende soorten discussies. Wat mij heeft getroffen, is dat over het tweede punt de emoties even hoog opliepen als over het eerste punt. Ik heb mij afgevraagd hoe dat zou kunnen, waardoor dat kwam. Ik zal proberen daarover een mogelijke verklaring te geven. Ik denk dat het oplopen van die emoties te maken heeft met het feit dat die twee onderwerpen met elkaar verband houden. Zij die vinden dat een oorlog nooit mag plaatsvinden als een middel om iets recht te zetten, menen dat eigenlijk iedere humanist het daar ook mee eens zou moeten zijn. En er is iets wat in die redenering ook mij aansprekt. Want ik denk dat iedere humanist een natuurlijke (ik bedoel daarmee bij zijn humanisme passende) afkeer heeft van ieder vorm van geweld. En dus verwantschap zal voelen met pacifisten. Maar dat is nog niet voldoende om in ieder concreet geval als humanist tot het oordeel te moeten komen dat geweld niet geoorloofd is.

Laat ik, om nu ook op dit punt misverstanden uit de wereld te helpen, of in ieder geval verdere misverstanden te voorkomen, uitdrukkelijk zeggen dat ik zelf persoonlijk, dus niet in enige functie, een tegenstander was van het gebruik van

geweld per 16 januari van dit jaar en meende dat het embargo langer een kans moest krijgen. Maar tegelijkertijd meende ik dat er begrip moest kunnen zijn voor degene die vonden dat het geweld niet langer mocht worden uitgesteld. En voor dat standpunt zijn ook argumenten en redenen aan te voeren, al waren dat niet de mijne. Ik heb geprobeerd om dat begrip uiteen te zetten in een artikel in ons blad de Humanist. Dat heb ik geweten. Want ik heb daar op scherpe reacties ontvangen. Felle, en vooral agressieve reacties. Dat leidt mij tot de vraag wat er nu eigenlijk aan de hand is.

Ik sprak al over die natuurlijke verwantschap tussen humanisme en pacifisme. En ik zei al dat iedere humanist vanuit zijn humanisme tegen oorlog is en dat ook iedere humanist er van overtuigd zal zijn dat ieder oorlog een kwaad is. Maar nou komt het verschil, denk ik. Pacifisten zeggen: 'Er is geen groter kwaad tussen mensen mogelijk dan een oorlog, dan wapengeweld'. En er zijn anderen die zeggen: 'In principe is dit zowat het grootste kwaad wat je je tussen mensen kunt voorstellen, maar er kan nog groter kwaad zijn'. Het voorbeeld wat je dan natuurlijk voor de geest komt, zeker als je die hebt meegemaakt, is dat van de Tweede Wereldoorlog. Er was toen in mijn ogen meer dan voldoende reden - vergassing van miljoenen mensen, genocide - om ook met wapengeweld te willen optreden tegen dat nationaal-socialistische regime.

Velen zeggen: in principe is wapengeweld zowat het grootste kwaad wat je je tussen mensen voor kunt stellen, maar er kan nog een groter kwaad zijn. Pacifisten zeggen dat er geen groter kwaad mogelijk is.

Ik ga nog een stapje verder met mijn poging om te begrijpen hoe het komt dat humanisten over dit tweede onderwerp zo fel van mening kunnen verschillen. Ik heb het vermoeden dat het te maken heeft met een mensbeeld, dat zeker tot de belangrijkste voedingsbronnen heeft behoord van het humanisme. Het mensbeeld van de Verlichting: De mens is van nature goed en als we nu maar de omstandigheden opheffen die in de weg staan aan het tot zijn recht komen van z'n natuur, dan zal dan dus ook het menselijk leven, het bestaan en samenleven goed zijn. Vanuit dat mensbeeld lag het ook voor de hand om tot de belangrijkste omstandigheden die het goed functioneren van mensen en menselijke samenlevingen in de weg stonden, alles aan te merken (de godsdiensten, de kerken) wat niet op een rationele manier gerekend kon worden tot

de menselijke natuur. Ik meen dat dat mensbeeld door de historische feiten zelf weerlegd is. Dat bij wijze van spreken al het regime van de Jacobijnen en Robespierre heeft aangetoond dat je niet alles kunt schuiven op omstandigheden van toevallige aard. Zodat je als je die maar opheft, ervan uit mag gaan dat dan het tussen mensen goed zal zijn.

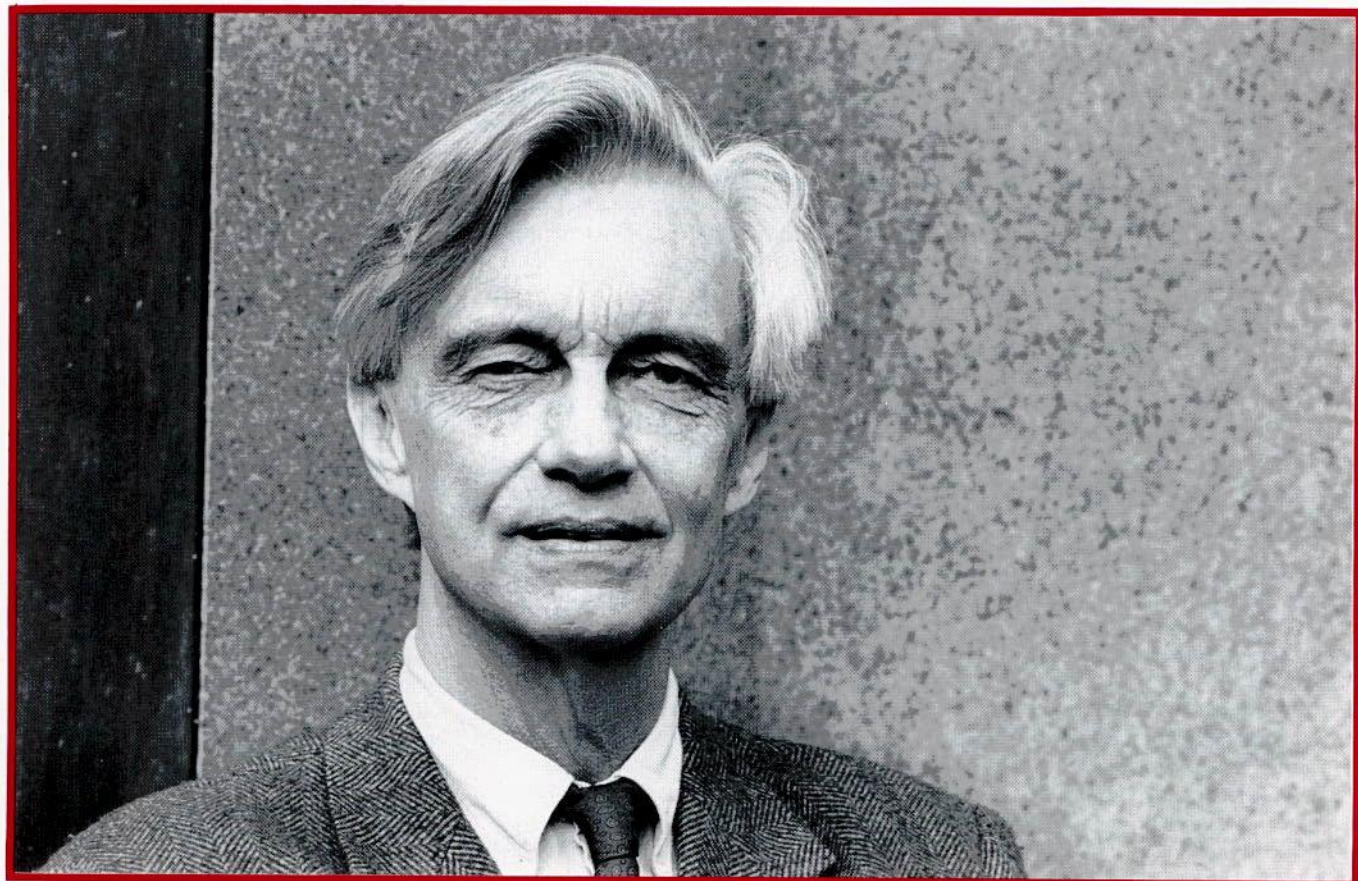
Ik meen dat de geschiedenis ons veeleer leert dat mensen van nature noch goed noch kwaad zijn, maar evenzeer in staat tot (en zelfs geneigd) creatief en constructief als tot destructief gedrag. Dat er omstandigheden zijn die uitmaken welke van de twee menselijke mogelijkheden gaat overheersen, is voor mij de les die de geschiedenis ons voorhoudt. Afhankelijk van omstandigheden die wij zelf historisch hebben voortgebracht, zal er meer vrede of juist minder vrede onder mensen heersen. En dat is hetgeen waaraan we alles zelf kunnen, maar ook moeten doen. Alleen kunnen we dat nooit vanuit een schone lei, van: ga maar terug naar de natuur en dan komt het vanzelf weer op zijn pootjes terecht. Wij kunnen nooit zeggen 'Er is een ideale start, maar daarna is het misgegaan'. Het is op ieder moment in de menselijke geschiedenis zo dat die mens niet alleen maar van nature iets is, maar ook door zijn cultuur, door zijn geschiedenis iets is. En het is op ieder moment van onze geschiedenis zo dat de mens niet alleen maker, maar ook

maaksel van de geschiedenis is. En het is dus, op ieder moment van de geschiedenis zo dat wij die historische omstandigheden en de beperkingen die dat oplegt aan onze mogelijkheden om constructief dan wel destructief bezig te zijn, in onze beoordeling van wat mogelijk is een vooraanstaande rol moet toekennen.

Ook in dit opzicht is mijn mening dat we noch door terug te keren tot onze zuivere 'natuur' een oplossing kunnen bereiken, noch dat het zo is dat het volmaakte bereikbaar zou zijn. Er zijn geen definitieve, absolute oplossingen voor dit soort vraagstukken als die van geweld, van straffen, eerlijk inrichten van de samenleving, van een rechtvaardige verdeling van de kansen, en gaat u zomaar door.

Dat betekent bij voor twee dingen. In eerste plaats dat we voor een continue taak staan van bezinning en activiteit om de omstandigheden zo gunstig mogelijk te maken voor een vreedzame, eerlijke samenleving. En dat het dus ook nodig is dat we met elkaar op een zo evenwichtige, open manier in discussie gaan over deze kwesties. Niet bij voorbaat denkend dat de motieven van de een of de motieven van de ander wel niet zullen deugen omdat ze niet overeenstemmen met de opvattingen die we zelf koesteren.

Zij die vinden dat een oorlog nooit mag plaatsvinden als een middel om iets recht te zetten, menen dat iedere humanist het daar ook mee eens zou moeten zijn.

Henk Manschot

DE GEBRUIKTE WAPENS ZIJN TE VERSCHRIKKELIJK OM DEZE OORLOG NOG TE RECHTVAARDIGEN

Ik begin eerst met een klein stukje wat ik vanmorgen las in de Volkskrant. Daar staat iets over de VN-waarnemer die in Irak is geweest en die verslag daarover heeft gedaan aan de Verenigde Naties. En hij schrijft het volgende (hij was daar van 10-17 maart): 'Niets wat wij gezien of gelezen hebben, had ons voorbereid op de vorm van verwoesting die het hele land heeft geraakt. Irak is de komende tijd in feite teruggezet naar een pre-industrieel tijdperk met alle belemmeringen die voortvloeien uit de post-industriële afhankelijkheid van een intensief gebruik van energie en technologie'.

Mijn inleiding gaat over de verhouding tussen de inzet van een oorlog en de schade. De schade aan mensenlevens, aan infrastructuur, aan milieu. Ik denk namelijk dat die schade in eerste instantie humanisten verontrust. Erasmus klaagt al over de stompzinnige oorlogsmentaliteit in zijn dagen en de schade die het veroorzaakt. Kant verzuchtte dat oorlogsdrijf onder mensen niet minder is dan hun vermogen tot redelijkheid. Juist omdat de mens van nature tot oorlog in staat is, en de gehele geschiedenis daar vol van is, wordt het de hoogste tijd om te zoeken of we die oorlogsdrijf kunnen indammen en welke wegen we daarvoor moeten zoeken. Dat is iets wat voortdurend moet gebeuren.

Maar ook na de wereldoorlogen die wij in deze eeuw hebben meegemaakt, na Hiroshima en Auschwitz, komt na deze oorlog opnieuw de vraag naar boven: is de schade nu wel in verhouding tot de inzet die de oorlog had? En moeten we uit de schade niet leren dat een oorlog geen oplossing is? En dat naarmate de geschiedenis voortgaat, de oorlog steeds minder een oplossing is. Dat is één van de vragen in mijn verhaal. Maar ik zei al, ik moet die vraag belichten in relatie tot het humanistisch mensbeeld. En daar had ik veel meer moeite mee. Want wat is dat humanistische mensbeeld precies?

Eén van de artikelen over de Golfoorlog die het mij het meeste indruk gemaakt heeft, is van een Joodse ethicus, Tugendhat ge-

naamd, die in Die Zeit een artikel schreef over deze oorlog, Duitsland en Israël. Hij schreef dat uitdrukkelijk als jood. En het artikel heeft me geraakt omdat hij twee keer verwijst naar het humanisme. De eerste keer doet hij dat, ik citeer, als hij zegt 'de deemoedige wereld van de islam die een grote humanistisch erfgoed heeft, en die zeker geen geringer verlichtingspotentieel heeft dan het westen'.

Ik vind dat van belang. Ook verschillende Islamitische intellectuelen hebben in Die Zeit en in Le Monde betreurd dat het humanistische en universalistische geluid van de islam niet sterker klinkt in de arena van onze tijd.

Even verder in zijn artikel verschijnt de term 'humanistisch beheer' maar dan in relatie tot het jodendom en dan zegt Tugendhat het volgende: 'De joden hebben alleen, al op grond van hun religie, steeds de neiging gehad om op hun lot ethisch te reageren maar er waren daarbij twee extreme mogelijkheden voorhanden die zich beide uiteraard voeden aan de joodse religie. De eerste, die noem ik universalistisch. Daartoe behoorden alle grote joodse humanisten als Karl Marx, Sigmund Freud, Albert Einstein, Martin Buber, honderden andere namen en vooral honderdduizenden naamlozen.'

Uitgangspunt van deze weg is, dat iedereen allereerst een mens wordt en als mens wordt beschouwd en niet allereerst als jood, christen, mohammedaan, Duitser of Pool. De andere weg, particularistisch genoemd, vertrekt van de zelfbevestiging van het joodse volk als volk. Die weg gaat uit van de uitspraak: 'Wij willen een volk zijn als andere volkeren, wij willen ook in politieke opzicht een natie zijn, ons hoogste houvast is het overleven en het welzijn van ons volk.' De meeste uitgesproken voorkeur op deze weg, is natuurlijk het zionisme geweest, of is het nog. 'Maar,' zegt Tugendhat erbij, 'Wij moeten ons goed realiseren dat in Europa en Amerika bij zeer veel joden een universalistische interpretatie de overhand heeft gehad. En het is pas op het einde van de Tweede Wereldoorlog toen de joden zich verlaten voelden, dat er een omslag kwam. Ik laat die

historische interpretatie voor wat het waard is.

Ik haal dit citaat naar voren om drie redenen. De eerste is dat hier door een joodse en ook door islamitische auteurs een fundamentele orientatie van hun eigen levensbeschouwing wordt aangeduid met de term 'humanistisch'. Ik vind dat van belang omdat wij gemakkelijk de neiging hebben om bij humanisme allereerst te denken aan onze eigen Europese bronnen en wortels. Het is goed om te weten dat de bronnen van het humanisme verspreid liggen over de hele mensengeschiedenis.

De tweede reden om dit citaat naar voren te halen is, omdat 'humanistisch' hier wordt gebruikt als een aanduiding voor een vorm van universeel denken. Dat wil zeggen: een denken waarin de bestemming van de mensheid als geheel en de principiële gelijkheid van alle mensen als grondslag en norm wordt genomen voor de inrichting van het leven van individuen en volkeren. Dat is het uitgangspunt van het universele denken. En omwille van deze gedachten verklaarden al deze humanisten zich dan ook tegen deze oorlog.

De derde reden waarom ik het citaat naar voren haal is, omdat de auteurs vragen stellen bij hun eigen levensbeschouwing. Hoe komt het, zo zou ik hun vragen willen samenvatten, dat in het jodendom of in de islam niet een universalistische maar een particularistische uitleg van hun religie de overhand heeft gekregen? Waarom begaven zoveel joden zich in het voetspoor van het zionisme? Waarom geven grote groepen in de Arabische wereld de voorkeur aan een nationalistisch-islamitisch fundamentalisme? Waarom, kortom, schijnt voor velen in deze regio een particularistische opstelling geloofwaardiger en juist dan de universalistische? Op die vraag komt natuurlijk geen eenduidig antwoord, maar een suggestie hebben de auteurs wel gemeen: de keuze voor de particularistische uitleg heeft te maken met miskennen van geleden onrecht.

Een miskenning door de wereldgemeenschap. In de situatie waarin velen zich in het Golfgebied bevinden, kon blijkbaar een denken vanuit de mensheid als geheel niet meer in overeenstemming worden gebracht met het eigen levensbelang. Miskening van onrecht, miskenning van het recht op leven, op een eigen leven in deze wereld, is dus blijkbaar de wortel van het particularisme en die werkt door tot in de interpretatie van de levensbeschouwing zelf.

Als ik de auteurs goed heb begrepen, dan stellen zij dat in de twee levensbeschouwingen die het meest rechtstreeks bij deze oorlog betrokken waren - het jodendom en de islam - een eigensoortig humanistisch mens- en wereldbeeld verborgen ligt. Maar dat deze oriëntatie, deze 'weg' in onze dagen niet helder genoeg, niet sterk genoeg is uittekend om richting te kunnen geven aan de samenleving. De oorlog maakt echter helder hoe belangrijk het is dat jodendom en islam, dat joden en islamieten zich opnieuw reken-schap geven van hun eigen humanistische en universalistische wortels.

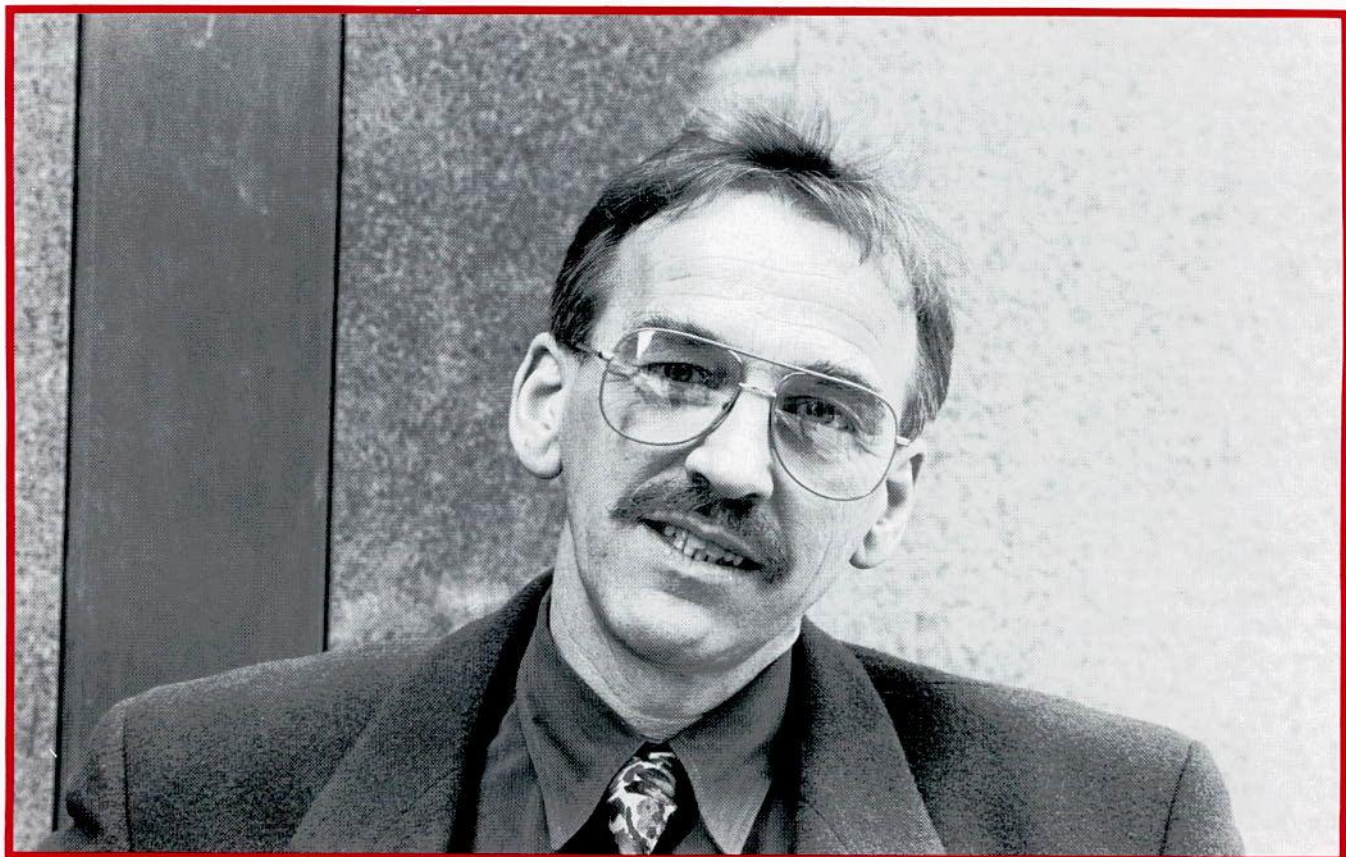
Ik meen dus dat levensbeschouwingen wellicht ook op hun eigen verantwoorde-lijkheid in situaties van oorlog kunnen worden aangesproken en dat dan een universele interpretatie (die in mijn ogen in alle grote religies aanwezig is), aanleiding is om zich sterk te maken voor vrede. Want een universalistisch perspectief biedt een beter perspectief om verschillen tussen groepen op te lossen dan een particularistisch perspectief. Dat was mijn eerste punt. Een humanistisch mensbeeld is niet een vraag die wij alleen

hebben, een humanistisch mensbeeld is een vraag die elke levensbeschouwing zich zal moeten stellen.

Ik neem u even mee van het Golfgebied naar de Verenigde Staten. Welke levensoriëntatie of levensvisie, welk mensbeeld of wereldbeeld kwam daar als leidinggevend naar voren tijdens de Golfoorlog? Ik vind die vraag niet zo eenvoudig te beantwoorden. Misschien is er begin van een antwoord te zoeken bij uitspraken die politieke leiders zelf een paar keer hebben gedaan. Zij hadden het over een zekere 'way of life' die in deze oorlog in het geding was. De 'way of life' is voor mij zoiets als een mensbeeld. Want een mensbeeld vind ik niet iets abstracts, het is een visie op mens en wereld die richting geeft aan het handelen. President Bush gebruikte zelfs die uitdrukking meerdere malen en hij was het die zei, 'Our way of life is in het geding in deze oorlog. Hij doelde daarmee uiteraard op de 'American way of life'. Maar in één adem voegt hij er steeds aan toe, dat de 'American way of life' enerzijds en de wereldwijde aspiraties van de mensheid, vrede en veiligheid, vrijheid en rechtszekerheid anderzijds, volledig in elkaars verlengde liggen. Sterker nog: dat Amerika de mensheid voorgaat naar, ik citeer: 'een nieuwe wereldorde waarvoor het waard is om te vechten'.

Aan Amerikaanse zijde lijkt er geen onderscheid te bestaan tussen een universalistische en particularistische stellingname. Als we de Amerikaanse leiders mogen geloven dan heeft de 'American way of life' op voor-

Niet de Verenigde Naties maar de Verenigde Staten zijn de voortrekker van wat zij noemen de wereldorde en het nieuwe denken.

beeldige wijze aan het universele belang van de mensheid vlees en bloed gegeven. De Golfoorlog bood een uitgelezen gelegenheid om met veel retorisch vlagvertoon het beeld weer op te tuigen dat Amerika, sinds haar ontstaan twee eeuwen geleden, gevochten heeft voor de democratie. Dat zij opkomt voor de rechten van de mens. En dus als dat nodig is, de levens van zijn mannen en vrouwen inzet, wanneer de internationale rectorde op flagrante wijze wordt geschonden. Hoe vaak mochten wij niet horen dat Amerika weer trots kan zijn op zichzelf en op de wereld die haar volgde. Maar als we even afzien van deze typisch Amerikaanse retoriek die mogelijk een antwoord was op de grootspraak van Saddam Hoessein en we kijken naar hun daden, dan rijzen er toch een aantal vragen. Vragen die voor mij in de richting gaan van: was Amerika de grote voortrekker om een geschonden rechtsorde te herstellen - en heeft zij daar inderdaad veel voor gedaan? Of was Amerika zo actief omdat er meer was dan alleen de verdediging van de rechtspraak, en wat is dat meer dan?

Is de internationale rechtsorde geloofwaardiger of ongeloofwaardiger geworden met het overwicht van de VS op het internationale toneel? Hebben de internationale organisaties aan gezag gewonnen of hebben ze aan gezag ingeboet? Als de Golfoorlog één zaak heeft verduisterd, dan is het wel de onafhankelijkheid, of beter: de onpartijdigheid van de internationale rechtsorde en de internationale organen. Die orde is minstens een beetje op sleeptouw genomen. Niet de Verenigde Naties maar de Verenigde Staten zijn de voortrekker van wat zij noemen de wereldorde en het nieuwe denken. Maar door welke waarden laten zij zich daarbij leiden?

Het minste wat men kan zeggen is dat in de Amerikaanse 'way of life' het onderscheid tussen het universele en het eigenbelang, tussen een internationale rechtsorde en een 'pax americana' onzichtbaar geworden is. Humanisten die de oplossing van de conflicten tussen volkeren zoeken in een steeds rechtvaardiger universele rechtsorde en een steeds sterker doorvoering van de Rechten van de Mens, kunnen, naarmate de standpunten van de VN en de VS meer op elkaar gaan lijken, op dit punt niet gereserveerd genoeg zijn. Ik denk dat humanisten, vanuit hun universele optiek meer dan ooit in deze situatie uitgedaagd zijn om een eigen visie te ontwerpen op wat een rechtvaardige wereldorde is. En dat geldt niet alleen voor de humanisten, maar natuurlijk ook voor mensen hier in Nederland, in Europa. Waarom heeft Europa niet een eigen visie op de rechtsorde in de wereld? En zou die niet kunnen verschillen van die van de VS? Is daar geen gesprek over mogelijk, zijn ook wij misschien op sleeptouw genomen en is het van belang om in dit verband het universele dat in het humanisme zit, weer eens naar voren te halen zodat ook de particuliere belangen beter onderscheiden kunnen worden?

Ik kom bij mijn laatste punt en dat is: 'het humanisme onder de wapens?' Nederland staat in de wereld bekend als een vredelievend land. Maar vele Nederlanders hebben onthand gereageerd op de oorlog. Onthand waren vooral de velen die eigenlijk tegen oorlog zijn, maar feitelijk meegingen. 'Nederland is de oorlog ingerold' stond boven één van de krantenartikelen. En inderdaad, daar leek het soms op. In de Tweede Kamer is wel wat gediscussieerd over de procedures maar een principiële debat is er eigenlijk nauwelijks geweest. En ook de samenleving als geheel leek meer geïnteresseerd in het verloop van de oorlog dan in de vraag of deze gerechtvaardigd was of niet. De meeste Nederlanders waren denk ik onthutst en ongelukkig met de oorlog, maar ze wezen het toch niet echt af. Om verschillende redenen: omdat de grove schending van de internationale rectorde ongedaan gemaakt moest worden, uit meeleven met Israël, of gewoon omdat de samenwerking van geïleerden verplichtingen schept. Maar wat deze redenen ook waard mogen zijn, het blijft onthutsend dat een vreedzaam land zich zo gedwee laat meenemen in een oorlog. Wat betekent onze vredelievendheid dan eigenlijk nog?

Laat ik u de vraag voorleggen die velen zich hebben gesteld en die ook ik aan deze oorlog heb overgehouden. Die vraag betreft de relatie tussen oorlog en geweld. Mijn probleem is eigenlijk niet op de eerste plaats het verschijnsel oorlog op zich. Ik denk dat in de wereld waarin we nu verkeren, een internationale voor allen rechtvaardige orde nog niet kan worden opgebouwd zonder krachtmetingen van andere aard dan politieke en diplomatieke. De rechtvaardige wereldorde is er nog niet. De orde die er is, is het nog aan het schuiven. Elke dag vinden er schendingen van deze orde plaats, elk jaar ziet het plaatje er weer anders uit, we zijn nog niet in staat om als mensheid een voor allen goede en rechtvaardige orde te stichten. Wij zijn hoogstens meer dan vroeger doordrongen van het inzicht dat een dergelijke orde er moet komen. Op straffe van vernietiging van de mensheid als geheel. Mijn vraag, en niet alleen de mijne, betreft dus niet op de eerste plaats de oorlog, maar de geavanceerde militaire wapens. Zijn deze wapens nog een bruikbaar instrument bij de opbouw van een rechtvaardige wereldorde? Het grootste probleem in het Golfgebied was niet de schending van de internationale rechtsorde, hoe ernstig en onaanvaardbaar deze ook was. Het eerste en grootste probleem was de aanwezigheid van militaire technologie aan alle fronten en de wedloop met de wapens als middel om een eigen politiek kracht bij te zetten. Daardoor ontstond er een dodelijke situatie waarin de verleiding kon opkomen om via geweld te bereiken wat langs andere wegen en andere krachtmetingen niet bereikt kon worden. En dat aan beide zijden. Het mag waar zijn dat de aanleiding voor de oorlog gerechtvaardigd was, de logica van de wapens die daarmee in gang werd gezet, was het steeds

minder. Aan het begin van de strijd werd nog geprobeerd om het gebruik van wapens aan strikte voorwaarden te binden. Geen burgerdoelen, geen chemische wapens, geen biologische wapens, geen atoomwapens. Maar al gauw schoven de grenzen op van wat mogelijk zou kunnen worden ingezet aan wapens. Binnen honderd dagen kwam de atoomoorlog al in het vizier. Door dit proces, door dit schuiven met wat mogelijk zou kunnen worden, kwam bij velen de vraag op of de wapentechnologie, in plaats van een hulpmiddel te zijn, om een rechtvaardige rechtsorde te stichten, niet een impasse heeft veroorzaakt in een ingewikkeld proces dat tot een nieuwe wereldorde moet leiden.

Ook langs een andere weg kom ik bij de genoemde conclusie uit. Want het tweede, nauwelijks verborgen argument om Saddam Hoessein aan te vallen, luidde dat hij te gevaarlijk geworden was vanwege zijn wapens. Hij had zich in militair opzicht tot de sterkste mogendheid van de regio opgewerkt. Daarbij de logica volgend dat men militair de sterkste moet zijn wil men in deze wereld zijn gelijk kunnen halen. Saddam

Het blijft onthutsend dat een vreedzaam land als Nederland zich zo gedwee laat meenemen in een oorlog.

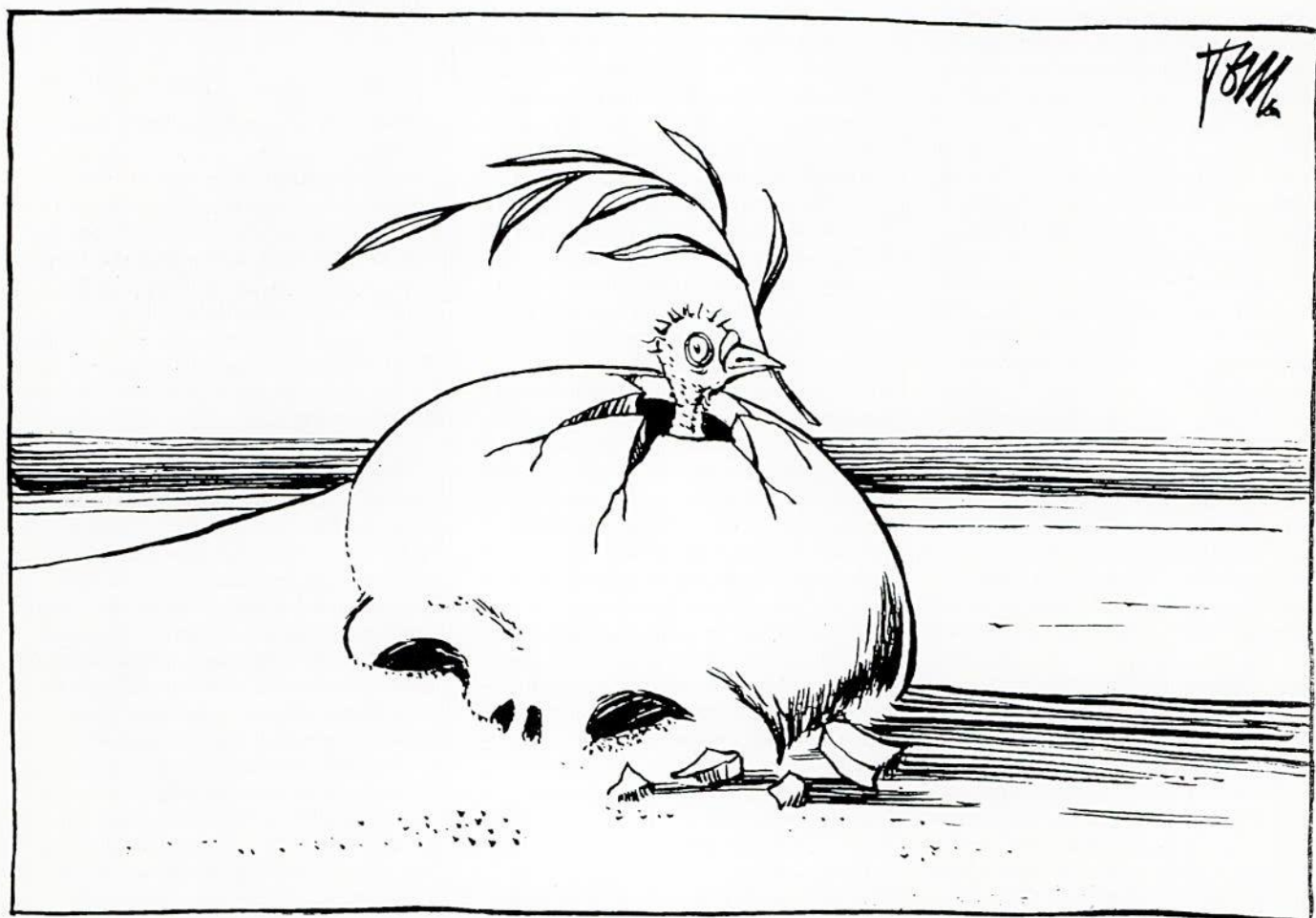
Hoessein bleek voor dit doel tot verschikkelijke daden in staat.

De nog sterkeren hebben gewonnen op een niet mindere verschrikkelijke manier. In enkele dagen tijd werden een half miljoen doden gemaakt, een hel voor de slachtoffers, voor hun families. En het zal nog een hel worden voor degenen die die slachtoffers hebben gemaakt, voor de overwinnaars dus. Want ik verwacht nog een Golfoorlog-syndroom zoals er ook een Vietnamoorlog-syndroom is geweest.

Hoe, naar deze feiten nog te praten over een rechtvaardige oorlog? Een oorlog die te rechtvaardigen zou zijn als het minste van twee kwaden. Anderen kunnen dat misschien nog. Ik kan dat niet meer. Want de te verschrikkelijke wapens hebben de grond waarop ik een dergelijke rechtvaardiging zal moeten bouwen, de bodem ingeslagen. Ik weet slechts dat men verder moet kijken dan de actualiteit van deze oorlog. Dat men de context erbij moet betrekken en die is er een van de wapens. Voor mij volgt eruit dat de nieuwe wereldorde begint bij een strijd tegen deze wapens. De argumenten die het handvest van de Nederlandse humanisten aanvoert, om zich te scharen in de rijen van hen die strijd aanbinden tegen de wapens,

tegen de fabricage en verkoop, hun gebruik, die argumenten zijn nog meer dan ooit actueel zijn en verdienen onze bijval volledig. Misschien gaat het te ver om daar nu al bij te zeggen dat de norm zal moeten worden dat het bezit en het gebruik van dergelijke geavanceerde wapens een misdaad is tegen de mensheid, maar ik zou heel graag die richting opgaan.

Dat vergt een aanscherping zou je kunnen zeggen van het humanistisch mensbeeld. Tot op heden is dit mensbeeld nog wel te verbinden met het bezit van dergelijke wapens - al is het gebruik aan voorwaarden gebonden. Ze mogen er nog zijn, minstens voor zelfverdediging en afschrikking. Nu echter opnieuw duidelijk is geworden dat dergelijke voorwaarden in de logica van de oorlog ontoereikend blijken en de vernietigende uitwerking van de wapens alleen maar groter wordt, is het de hoogste tijd om met betrekking tot deze wapens tot een nieuw mensbeeld te komen. De Golfoorlog heeft geleerd dat het aloude samenspel van politieke en militaire logica het niet langer redt. De politieke leiders moeten op zoek naar een andere bondgenoot, de bondgenoot van een wereldwijde mentaliteitsverandering als alternatief voor wereldwijde bewapening. Een dergelijk pact zou in mijn ogen de nieuwe wereldorde werkelijk een stap dichterbij brengen.

Anet Bleich

HET BEELD VAN DE 'UGLY AMERICAN' ZIT BLIKBAAR OOK DIEP BIJ HUMANISTEN

Misschien doe ik er goed aan alvorens een aantal punten uit het betoog van Henk Manschot kritisch tegen het licht te houden, mezelf even kort voor te stellen. Ik ben namelijk geen lid van uw Verbond en u heeft het recht om te weten wie ik dan wel ben. Ik ben politicoloog en journalist, een nieuwsgierig en kritisch waarnemer van de politieke werkelijkheid om mij heen. Ook ben ik moeder, oftewel iemand die het opgroeien van een klein mensje gefacineerd volgt en af en toe probeert enigszins te begeleiden. En ik ben jodin, wat met zich meebrengt dat ik het als plicht ervaar de joodse culturele erfenis en mijn medejoden te helpen beschermen. Wat betreft de waarde waarop ik me oriënteer, staan de rechten van de mens eenzaam bovenaan. Dat maakt me overigens eerder tot een vurig sympathisant van Amnesty International dan van het Humanistisch Verbond. De behoefte om me op een tamelijk abstracte filosofische of zelfs theologische basis als humanist te organiseren, staat nogal ver van mij af. Ik voel mij in die afstandelijke houding enigszins gesterkt doordat volgens mij uit de humanistische wereldbeschouwing geen duidelijke conclusie valt te trekken over de onvermijdelijkheid en al het dan niet gerechtvaardigd zijn van zoiets als de oorlog in de Golf.

Zeker, moeiteloos kan worden vastgesteld dat door het oorlogsgeweld de rechten van mensen, ja zelfs het recht op leven zwaar zijn geschonden. Maar dat was ook al het geval vóór 15 januari. Menig Koeweiti kan daar een lang en treurig verhaal over vertellen. Dit haalt de vraag naar de gerechtvaardigdheid van de Golfoorlog weg van de absolute ethische oordelen en verplaatst het naar het wat schimmiger terrein van een politieke afweging met ethische componenten. Laat ik u de mijne geven. Ik twijfel of de Golfoorlog zal bijdragen aan een nieuwe wereldorde. Eerlijk gezegd vind ik het hele idee dat oorlog tot iets moois of mooiers kan leiden, tamelijk pervers. Maar dat is toch iets anders dan de vraag of oorlog onder bepaalde omstandigheden een onontkoombaar antwoord kan zijn of flagrante agressie. Wat betreft de crisis in de Golf heb ik dat vanaf het begin gevreesd, en

ik denk het nog steeds. Het feit dat Saddam Hoessein de 'moeder van alle veldslagen' uiteindelijk roemloos heeft verloren, vergroot misschien achteraf de verleiding om het gevaar dat van zijn optreden uitging, te bagatelliseren. Dat lijkt me niet terecht. De Iraakse bezetting van Koeweit had voor Saddam Hoessein wel degelijk als inzet dat hij hiermee de voorwaarde wilde scheppen voor het leiderschap van Irak en hemzelf in de Arabische wereld. De felle reactie van een meerderheid in de Arabische liga, aangevoerd door Egypte en Saudi-Arabië, wijzen erop dat Saddam's Koeweitse avontuur door hen ook zo is opgevat. Het feit dat Saddam Hoessein het vervolgens doelbewust op een oorlog heeft laten aankomen - want laten we wel wezen; één concessie van zijn kant voor 15 januari was voldoende geweest om Operatie Desert Storm af te wenden - kon op twee dingen wijzen.

Mogelijkheid A was dat zijn besluit om het op te nemen tegen wat toch ook voor hem een duidelijke overweldigende militaire overmacht moet zijn geweest, ervan getuigde dat hij zijn verstand verloren had. Die mogelijkheid kon op dat moment niet helemaal worden uitgesloten. Maar achteraf gesproken kun je zeggen dat het feit dat hij minder dan twee maanden later besloot om, zonder zich overigens ook maar iets aan te trekken van de hier zoveel besproken Arabische huiver voor verlies van eer, eieren voor zijn geld te kiezen, erop duidt dat hij kennelijk geheel bij zinnen was en nog steeds is.

De andere mogelijkheid was, dat Saddam Hoessein half januari hoopte het conflict in zijn voordeel te kunnen beslissen. Dat was alleen denkbaar geweest door het verbreden van de militaire confrontatie tussen Irak en de door Amerika geleide coalitie tot een 'heilige' oorlog van de hele Arabische wereld tegen het Westen en mogelijk zelfs tot een wereldwijde crisis. Waarbij dan, zo moet Saddam Hoessein gehoopt hebben, de Sovjet-Unie halverwege van partner zou wisselen. Dat zo'n totale wereldomvattende en dus uiteraard ook veel bloediger (zoal niet apocalyptische) oorlog Saddam Hoesseins doel was, is niet mijn gedachte maar ook de analyse van de voormalige

Sovjet-minister van Buitenlandse Zaken Eduard Sjvardnatze, in een interview met het blad Moskow News van 10 maart. Om zo'n ontwikkeling te voorkomen was Sjvardnatze (een humanist bij uitstek zou je zeggen) dan ook voor een scherp, desnoods militair antwoord op de Iraakse agressie en dreigementen.

Tot een apocalyps is het gelukkig niet gekomen. De gevreesde chemische en biologische wapens van Irak zijn niet gebruikt. Dat is echter niet de verdienste van Saddam Hoessein. Het is het gevolg van de militaire successen van de alliantie. En van de beperkt gebleven response in de Arabische wereld op de Iraakse roep om een 'heilige oorlog'. Ik wil uiteraard niet niet voorbij gaan - geen

Ik twijfel of deze oorlog zal bijdragen aan een nieuwe wereldorde. Ik vind het hele idee dat oorlog tot iets moois kan leiden, tamelijk pervers

mens met een hart zou dat kunnen doen - aan het leed dat door Desert Storm is veroorzaakt. Oorlog is altijd een lelijke laatste noodgreep en niet iets wat tot mooie resultaten leidt. De ontredde en ellende onder de Iraakse bevolking is hartverscheurend, evenals de folteringen en vervolging waaraan de Palestijnen in Koeweit lijken te zijn blootgesteld. Het feit dat het Palestijnse leiderschap, dat - zoals een Amerikaanse politicus eens terecht heeft opgemerkt 'never misses an opportunity to miss an opportunity' - door onomwonden voor Saddam Hoessein te kiezen die levensbelangen van de Palestijnen in Koeweit en andere Golfstaten op het spel heeft gezet, doet hier absoluut niets aan toe of af. Zoiets kan nooit rechtvaardiging zijn voor het vervolgen van een weerloze bevolkingsgroep.

Wat Irak betreft, lijkt het me trouwens juist voor uw Humanistisch Verbond een uitstekend idee om actie te gaan voeren voor het sturen van medicijnen naar Baghdad en voor een zo snel mogelijk herstel bijvoorbeeld van de waterleidingen daar. Het is echt een onverdragelijk idee dat na afloop van de oorlog - die natuurlijk nog niet helemaal is afgelopen omdat hij nog in Irak voortwoedt - er mensen dreigen te sterven door ziekten die uitbreken door een gebrek aan schoon water. Actieve humanitaire steun aan de burgers van Irak lijkt mij eerlijk gezegd ook zinniger dan het achteraf vanaf de humanistische kansel vellen van oordelen over hoe de alliantie (of de Amerikanen) de grondoorlog hadden moeten voeren.

Het beeld van de 'ugly American' zit diep. In de Derde Wereld, maar ook bij links in Europa. En blijkbaar ook bij Nederlandse humanisten. Wat de Derde Wereld betreft, kan ik die anti-Amerikaanse reflex goed begrijpen. Maar dan lijkt die me meer op zijn plaats in Zuid-Amerika, dan in de Arabische wereld die met zijn enorme olierijkdom heel wat minder alleen maar het slachtoffer is dan menigeen daar te kennen geeft. De westerse linkse reactie - die al aardig is weerspiegeld in het betoog van mijn geachte voorganger - vind ik eerlijk gezegd tamelijk curieus, om niet te zeggen tragisch.

Zoals we zagen was het de opzet van Saddam Hoessein om de confrontatie tussen hem en een brede Westers-Arabische coalitie over Koeweit om te zetten in een

oorlog tussen het westen en de Arabische natie. Die opzet is mislukt, maar dat heeft een deel van links in Europa er niet toe kunnen brengen om het van het begin tot het eind van de Golfoorlog gekoesterde idee op te geven dat het hier inderdaad zou gaan om een botsing tussen die lelijke Amerikanen (of 'het westerse denken' of iets dergelijks) en 'een Derde Wereld-land, 'de Arabieren' etc. Om deze, volgens mij, onzinnige gedachte te kunnen volhouden, moet men zijn toevlucht nemen tot het bekende axioma dat als de feiten niet kloppen met de ideologie dat jammer is voor de feiten.

Die feiten spreken, zou je zeggen, toch eigenlijk duidelijke taal. Een meerderheid van de Arabische liga nam van het begin af aan scherp stelling tegen Irak. Diezelfde meerderheid steunde actief de - door de VN gelegitimeerde - militaire acties tegen Irak. De beelden uit het bevrijde Koeweit laten weinig ruimte voor twijfel over de daar levende gevoelens ten aanzien van de Iraakse bezetting. De inwoners van Riad in Saudi-Arabië waren even ontzet over de Iraakse Scud-aanvallen als de bewoners van Tel Aviv. Kortom, het ging vanaf het begin af aan ook en niet in de laatste plaats om een intern Arabisch conflict, waarbij de niet-fundamentalistische krachten daar zich met Het Westen verbonden. Ook dit is overigens een simplificatie want Saddam Hoessein zelf is geen fundamentalist. Hij heeft daar alleen maar even mee geflirt. Hij is een Arabisch-nationalist, terwijl Saudi-Arabië en het neutrale Iran juist bastions van Islamitisch-fundamentalisme zijn.

Door het oorlogsgeweld zijn de rechten van mensen, ja zelfs het recht op leven zwaar geschonden. Maar dat was ook al het geval voor 15 januari.

Dit alles gezegd hebbende, hoop ik dat u het mij niet al te euvel duidt, dat ik een beetje met ogen moest knipperen toen ik Henk Manschot hier hoorde praten over, ik citeer 'de twee levensbeschouwingen die het meest rechtstreeks bij deze oorlog betrokken waren, het Jodendom en de Islam'. Want zoals ik hoop te hebben aangetoond, was de islam als zodanig geen partij in deze oorlog die er juist één tussen onder andere islamieten was. Hoe Henk Manschot er bij komt het jodendom als betrokken partij op te voeren, is mij helemaal een raadsel. Ik vind het ook een beetje onzorgvuldig. Het jodendom is namelijk een religieuze geestelijke culturele categorie en als zodanig geen partij in wat voor oorlog dan ook. Het is niet identiek met de staat Israël. En over de joodse staat valt op te merken dat het zich afzijdig heeft gehouden in de Golfoorlog en er slechts indirect - namelijk als slachtoffer van ongeprovoceerde Iraakse agressie - bij betrokken raakte.

Nadat Henk Manschot aldus twee van de wereldgodsdiensten als hoofdrolspelers in zijn particuliere Golftheater heeft opgevoerd, gaat hij ertoe over ze belerend toe te spreken. Ze moesten zich maar eens universalistischer gaan op stellen, vindt hij. En ze dienen dan kennelijk over het gevoel heen te stappen dat het jegens hen begane onrecht door de wereld wordt miskend. Ik zal hier niet het woord voeren namens de islamieten. Die zijn daar, dunkt mij, zelf uitstekend toe in staat. Wat betreft de joden, en dus niet het jodendom, denk ik niet dat de daar in brede kring levende sympathie voor

de staat Israël (is dat trouwens op zichzelf al een gebrek aan universalisme, vraag ik me af), voortkomt uit het gevoel dat het jegens hen begane onrecht door de wereld is miskend. Ongetwijfeld speelt Auschwitz bij die sympathie wel een rol. Niet omdat 'de Joden' door 'miskening van het jegens hen begane onrecht' zo wraakzuchtig zijn geworden, en dat ze niet meer universeel kunnen denken, maar omdat een volk dat recent is onderworpen aan een poging tot uitroeiing om geen andere reden dan dat het bestond, inderdaad extra gevoelig is geworden voor bedreigingen voor zijn bestaan. Dat lijkt me menselijk en het heeft met al of niet universeel denken weinig te maken.

Het is jammer dat Henk Manschot bij zijn beschouwingen over het jodendom en islam in feite voortborduurde op Saddam's koppeling. En er in het geheel niet bij stilstaat dat de poging van Saddam Hoessein om zijn agressie tegen Koeweit te maskeren - door de Arabische wereld te mobiliseren voor de bevrijding van Palestina oftewel in deze vorm de vernietiging van Israël - buitengewoon bedreigend was. Universalisme, cosmopolitisme, het herkennen van de ander als medemens, het zijn idealen die mij aanspreken en die mij ook heel actueel lijken. De aanwezigheid daarvan en het ontbreken daarvan, spelen aan beide kanten zeker een rol in bijvoorbeeld het Israelisch-Palestijnse conflict. Aan beide kanten vindt daarover ook een debat plaats. Aan de Israelische kant is dat

debat geloof ik wat explicieter, wordt het wat op grotere schaal gevoerd dan aan de Palestijnse, wat één van de problemen is. Maar eerlijk gezegd geeft ik de particularisten in Israël én onder de Palestijnen groot gelijk, als ze zeggen dat universalisme natuurlijk nooit kan betekenen dat men zichzelf tot willoos slachtoffer laat maken. Die conclusie valt uit de geschiedenis nog net wél te trekken.

Voor mezelf houd ik het maar op een uitspraak van de joodse filosoof en ethicus Hillel, die eens heeft gezegd: 'als ik niet voor mezelf opkom, wie doet het dan wel? Maar als ik alleen voor mezelf opkom, wat ben ik dan voor iemand?' De bredere aanvaarding van zo'n motto zou wellicht ook in het Midden-Oosten aan een waarlijk humanistische oplossing kunnen bijdragen.

Had er dan wel een mars op Bagdad moeten komen?

Ik heb in mijn inleiding gezegd dat hoewel ik deze oorlog onontkoombaar acht, ik niet het gevoel heb dat zo'n oorlog bijdraagt aan een nieuwe rechtsorde. Sam Rozemond zei dat om zo'n nieuwe rechtsorde te creëren, er eerst een soort van orde moet komen en daarna komt het recht geleidelijk ook wel. Daar heb ik daar toch zeer grote twijfels over. Ik heb veel kritiek op het anti-westers denken, dan wel de naar mijn gevoel overdreven zelfkritiek op het westen of op de VS. Die heb ik ook hier veelvuldig beluisterd. Maar op een punt is mijns inziens die kritiek wel terecht. Dat is als wordt gezegd dat er natuurlijk een ontzettend structurele onge-

lijkheid in de wereld bestaat. En dat om een stabiele internationale rechtsorde te bouwen, aan die ongelijkheid in levenskansen van de mensen over op verschillende delen op de wereld, met veel grotere prioriteit iets gedaan zal moeten worden.

Hoewel ik in de Golfoorlog absoluut aan de zijde van Amerika sta, moet mij van het hart dat in het naspel van deze oorlog er toch ook weer een bijmaak van cynisme bij me bovenkomt als het inderdaad zo is dat er in Koerdistan en ook in het zuiden van Irak met napalm en met fosfor op de burgerbevolking wordt gegooid. En dat de Verenigde

Staten - kennelijk vanuit het idee dat zij de Sjiïeten en de Koerden toch een wat riskante politieke factor vinden en eigenlijk liever een andere militair naar voren zagen komen om Saddam Hoessein te verdringen - zich wel heel passief lijken op te stellen.

Hoe dat wel zou moeten, weet ik ook niet. Had er dan wel een mars op Bagdad moeten komen? Ik ben daar zelf niet helemaal uit. Maar ik vind het een heel belangrijk vraagstuk: wat kunnen wij de internationale gemeenschap doen om te voorkomen dat er in Irak alsnog een soort van genocide wordt gepleegd?

Sam Rozemond

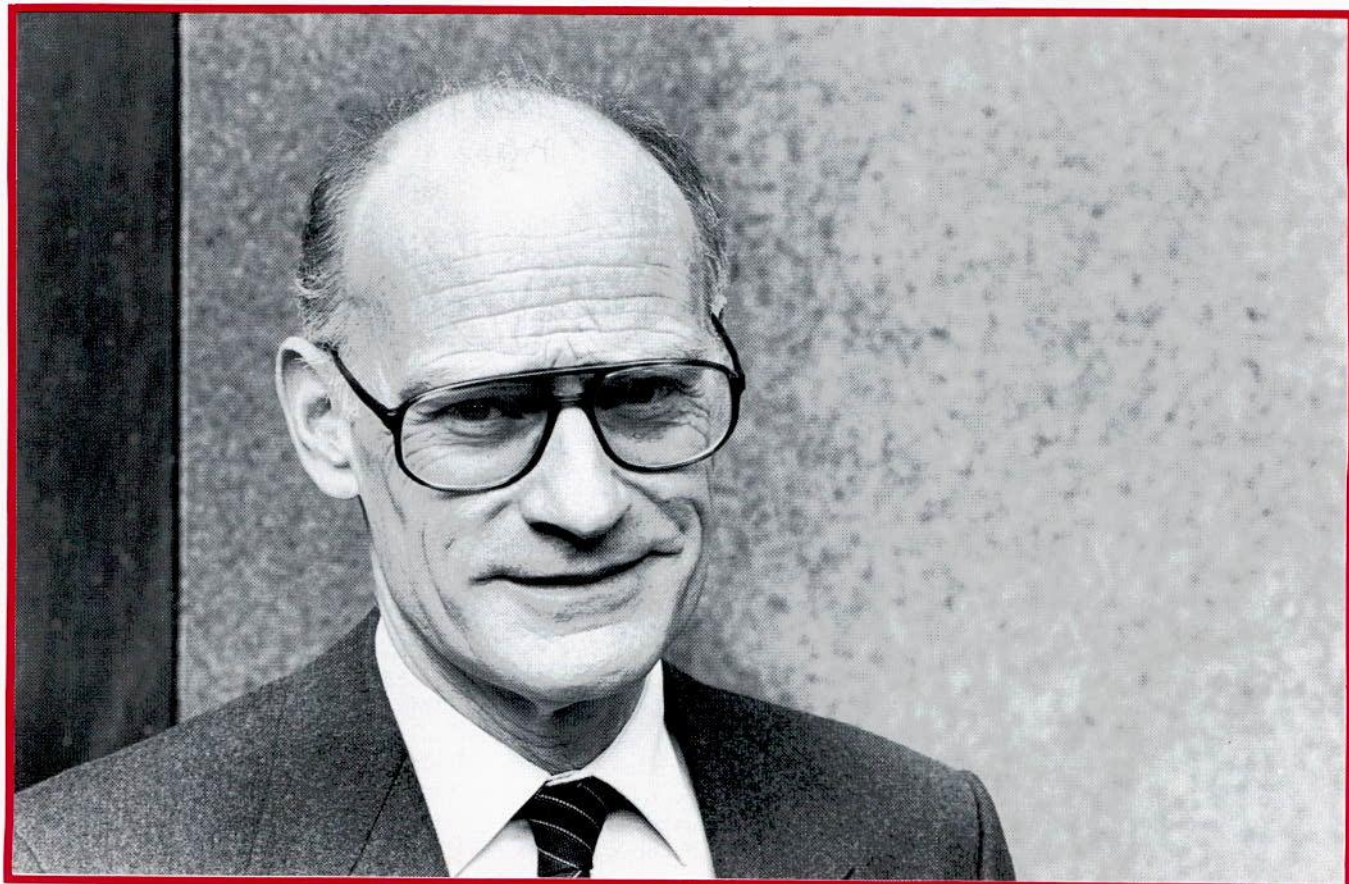
JE MOET JE OOK AFVRAGEN OF BERUSTING IS TE RECHTVAARDIGEN

Er zijn veel theorieën over de rechtvaardige oorlog, minstens al sinds de vroege middeleeuwen. Mijn eerste stelling is dat niet-pacifisten aan die theorieën bitter weinig hebben. Ik zal dit toelichten. Wat kom je in die theorieën van de rechtvaardige oorlog tegen? Bijvoorbeeld dat recht moet staan tegenover onrecht, dat de oorlogvoering moet uitgaan van een bevoegd gezag en moet worden geïnitieerd volgens erkende procedures, dat andere middelen dan oorlogvoering waren uitgeput, dat de oorlogvoering kans heeft op succes, dat de aangelegde middelen ook proportioneel zijn ten opzichte van het doel en dat dat doel scherp moet worden omljnd.

Als ik nu deze criteria langsloop ten aanzien van de jongste ervaring met de oorlog in de Golf, dan kunnen we het volgende opmerken.

Eerst recht tegenover onrecht. Zelfs de vraag of het onrecht geheel aan de kant van Irak, van Saddam Hoessein lag is zeker in de eerste fase alom betwist. Er waren historische argumenten: hoorde Koeweit eigenlijk niet bij Irak, was het eigenlijk niet zo dat Koeweit de olieprijs onaanvaardbaar naar beneden drukte? En had Irak eigenlijk geen aanspraak op een haven op één van de Koeweitse eilandjes? Dit zijn geen argumenten die het onrecht, de overrompeling en verovering van Koeweit in een ander licht plaatst. Maar ik zei al dat het criterium luidde: recht tegenover onrecht. Dan is de vraag in hoeverre het recht aan de kant van de VN lag of aan degenen die gemachtigd door de VN hebben opgetreden. En men komt veel argumenten tegen als: de Amerikaanse ambassadeur had Saddam Hoessein van te voren onvoldoende gewaarschuwd. En menig land had Irak van

Meer nog dan een keuze tussen kwaden gaat het om een keuze tussen kwade kansen. Dat maakt het ook zo moeilijk om te zeggen wat nu gerechtvaardigd was.

wapens voorzien. Er wordt gemeten met twee maten, kijk naar de Koerden, naar Tibet. En in het geval Timor en tien andere gevallen zijn de VN niet in die mate opgetreden. Het geval van de Palestijnen wordt er natuurlijk bijgehaald en er wordt gezegd dat dat een resolutie van de VN is waar de naleving van aanmerkelijk minder sterk is aangepakt.

Bij dit laatste argument moet wel worden opgemerkt dat er verschil is tussen die twee resoluties ten aanzien van de Palestijnen en die ten aanzien van Irak. In het geval Irak werd het land verzocht zich ónvoorwaardelijk zich terug te trekken terwijl de kern van resolutie 242 met betrekking tot de Palestijnse kwestie juist is dat Israël daar verzocht wordt zich voorwaardelijk terug te trekken uit bezet gebied. En voorts is naar voren gebracht dat in Koeweit nog geen democratie heerste en of dat eigenlijk nog niet het doel van de oorlog in een ander daglicht stelde. Waarbij je kunt opmerken dat democratie zoals wij die kennen een hoge uitzondering is in de wereld en volgens de maatstaven van Amnesty International Koeweit wellicht het meest fatsoenlijke land van het hele Midden-Oosten was.

Het tweede punt is de vraag: ging de oorlogsvoering uit van bevoegd gezag en liep het volgens de juiste procedures? Ook daarbij kun je allerlei twijfels naar voren brengen. In het handvest van de VN staat dat alleen geweld mag worden gebruikt wanneer de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad daaraan meewerken. In het geval van China hebben we gezien dat er een stem-onthouding was. Was dat nu een actieve medewerking? De Veiligheidsraad heeft niet aangegeven krachtens welk artikel precies werd opgetreden, alleen een algemeen hoofdstuk werd genoemd. Als een bepaald artikel was genoemd, dan was wellicht de verplichting ontstaan om dan ook de hele actie onder een commando van de VN te stellen. En als we kijken naar bevoegd gezag hier in Nederland, dan is er een discussie geweest over de vraag of we een verenigde vergadering van de Eerste en Tweede Kamer moest plaatsvinden. Daarop werd dan geantwoord: nee dit is eigenlijk geen oorlog, dit is een gewapende actie. Maar vervolgens hebben we wel maandenlang op de televisie elke keer dit item aangekondigd gezien als de oorlog in de Golf. Een ander procedureel punt is dat niet nog eens uitdrukkelijk is vastgesteld door de Veiligheidsraad dat anderen middelen hadden gefaald.

Dat brengt mij op mijn derde criterium: waren alle andere middelen uitgeput? Ik vind het argument dat de economische sancties nog een kans hadden, eigenlijk één van de zwakste argumenten tegen het gewapend optreden. Ten eerste was er geen enkel begin van een aanwijzing dat die economische sancties werkelijk gingen knijpen. En al zouden ze gaan knijpen, dan zouden ze gaan knijpen tegenover de

Irakse bevolking en niet tegenover de klik van Saddam Hoessein. Als ze daar wel tegen waren gebruikt dan had Saddam Hoessein alsnog de Golf kunnen bevuilen, en mensen voor de televisie in gemartelde toestand kunnen vertonen. En een Scud-aanval op Israël lanceren met het verwachte gevolg dat Israël zou reageren.

Een ander middel, de diplomatie. Was die tot het einde uitgeprobeerd? Wat de Sovjet-Unie en zeker ook Frankrijk in een laatst stadium naar voren hebben gebracht, was al in strijd met de in een eerdere resolutie van de Veiligheidsraad. Dat was al eigenlijk over de schreef en Saddam Hoessein heeft zelfs op die avances niet gereageerd. Het vierde criterium was de kans op succes. Achteraf kunnen we zeggen, dat er in elk geval militair succes is geboekt. Maar dat is dan eventjes los van de vraag wat eigenlijk werd beoogd. Beoogd werd de bevrijding van Koeweit, maar in de resolutie van de Veiligheidsraad stond ook het herstel van vrede en veiligheid in de regio. En we kunnen bij elke nieuwsuitzending horen dat de vrede en veiligheid in de regio nog niet zijn hersteld.

Een vijfde criterium was: zijn de middelen ook proportioneel ten opzichte van het doel? We weten nu nog niet wat nu eigenlijk het dodental is geweest. Mijn indruk is dat in elk geval nog een onvoldoende rechtvaardiging is gegeven van veel van de bombardementen op Iraakse steden. En zeker geen enkele rechtvaardiging voor het in de allerlaatste fase bombarderen van bussen met een open dak. Nu kun je zeggen: dat was dan disproportioneel en een afwijking van wat geoorloofd was. Ik denk dat je van tevoren moet incalculeren wanneer je met een oorlog begint, dat er altijd disproportionele middelen zullen worden gebruikt. En dan is maar weer de vraag hoe disproportioneel mag het nog zijn om niet de hele oorlog alsnog onrechtvaardig te maken. Dus ben je er niet door te zeggen dat er blijkbaar een paar commandanten of een paar piloten over de schreef zijn gegaan. Je weet van te voren dat als je dit pad bewandelt, dat er dingen zullen gebeuren die over de schreef zijn.

En dan het laatste criterium: waren die oorlogsdoelen nu eigenlijk scherp? Doel was de bevrijding van Koeweit. Daarbij kwam volgens de Veiligheidsraad het herstel van vrede en veiligheid. Er zijn andere motieven (zoals de olie) die zeker hebben meegespeeld. Dan kun je je afvragen of die bijkomende doelen het hoofddoel - de bevrijding van Koeweit, eventueel aangevuld met het herstel van vrede en veiligheid - niet besmetten. Dan denk ik bijvoorbeeld aan de Tachtig-jarige oorlog die werd gevoerd vanwege de godsdienstvrijheid. Maar ook om het herstel van privileges. Als het alleen om de godsdienstvrijheid was gegaan, was die oorlog waarschijnlijk nooit een succes geworden. En als het alleen om de privileges zou gaan, ook niet. Mijn indruk is dat een

succesvolle oorlog een mengeling moet zijn van idealistische én van meer in belangen te vatten doelstellingen om überhaupt ergens toe te leiden.

Als ik nu de verschillende rechtvaardigingen van de oorlog langsloop, kom ik tot de conclusie dat voor veel punten ten aanzien van de Golfoorlog geldt dat er gereede twijfel mogelijk is. Van een aantal punten kan men zonder meer zeggen dat de maatstaven van de theorie van de rechtvaardige oorlog niet zijn gehaald. Maar ik denk dat bij elke oorlog uit het verleden die we ons voor ogen kunnen halen, dit op zou gaan. Zeker gaat het op voor de Tachtigjarige Oorlog. Ik zou zelfs willen verdedigen dat het opgaat voor de Tweede Wereldoorlog, dat op tal van punten de strijd van de geallieerden niet voldeed aan deze hoge maatstaven. En daarom kom ik tot mijn tweede stelling. Die is dat je niet alleen een theorie van de rechtvaardige oorlog moet hebben, maar

Er was in deze Golfoorlog ook een goede kans in het spel. Namelijk dat de Verenigde Naties tot een zinnig optreden konden komen.

ook een theorie van de rechtvaardige niet-oorlog. Waarbij je je ook moet afvragen: was berusting gerechtvaardigd geweest? En als je het van die kant benadert, dan kom ik persoonlijk tot de conclusie dat die berusting in dit geval zeer duidelijk niet gerechtvaardigd was. Sterker nog, dat er maar weinig gevallen zijn waar de berusting zo onjuist zou zijn geweest.

We hadden hier het eerste geval sinds 1935 dat een lidstaat van de volkerenorganisatie een andere lidstaat opslokte. Dat wil niet zeggen dat er niet tal van schanddaden zijn geweest. Dus alleen al in dat opzicht was wat Irak deed een vrij bijzonder geval. En als je dit liet passeren, zou je vermoedelijk alle andere gevallen bij een gelijke behandeling moeten laten passeren. Verder moesten wij aannemen dat Saddam Hoessein nog bezig was met het zich toerusten met chemische wapens en nucleaire wapens. Wij moesten aannemen dat hij toch eigenlijk bezig was met de wijzer van de klok zijn verschillende buurlanden aan te vallen. Eerst Iran, vervolgens Koeweit en dan daarna Saudi-Arabië en wie weet of Syrië of Turkije aan de beurt zouden zijn geweest.

Mijn derde stelling is, dat een rechtvaardiging van de oorlog nooit in

termen kan worden beproefd van zekerheid. Het is altijd een gok, zelfs achteraf. Wij weten nu nog niet wat de nawerking is van deze oorlog en weten, ik zei het al, zelfs nog niet wat de directe gevolgen zijn. In alle gevallen gaat het om een keuze tussen kwaden. Maar ik zou dat nog sterker willen doorvoeren: het gaat om een keuze tussen kwade kansen. Dat maakt het voor ons al vreselijk moeilijk om - zelfs achteraf - te zeggen wat nu gerechtvaardigd was. Het maakt het nog veel moeilijker voor regeringen. Want die kunnen niet zeggen dat ze er nog eens twee weken over nadenken. Die moeten op een gegeven moment die gok al dan niet wagen. Maar als ik zeg dat er een afweging is tussen kwade kansen, dan zou ik er aan toe willen toevoegen dat er hier in dit geval ook een goede kans in het spel was. De goede kans namelijk dat de Verenigde Naties voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog tot zinnig optreden op het gebied van vrede en veiligheid konden komen zodat herhaling en navolging van het gedrag van Saddam Hoessein onwaarschijnlijker zal worden. Of dat in ieder geval een orde met elementen van een rechtsorde in het leven zouden kunnen worden geroepen. Als je wilt beginnen met die orde te bouwen, dan denk ik dat het beste al gauw de vijand is van het betere. En ik denk dat je binnen het begrip rechtsorde moet kiezen om het accent te leggen bij orde. Als je het accent zou leggen bij het recht, dan kun je over de hele wereld beginnen met vrijwel overal op

te treden.

Als je het hebt over een orde, moet je je afvragen wat dan de minimale orde is. Ik zou dan zeggen: dat is in ieder geval dat leden van de VN elkaar niet straffeloos mogen opslokken.

De vraag of oorlog is gerechtvaardigd, doet mij altijd wat denken aan de vraag of straf is gerechtvaardigd. Ik ben in een ver verleden eens op strafrecht gepromoveerd, dus misschien dat dat mij extra aanleiding geeft om die verbinding te leggen. Ik denk dat de criteria elkaar gedeeltelijk overlappen. Het element van de eigenlijke vergelding speelt in het strafrecht weinig. Je hebt daarnaast het voorkomen van herhaling en het voorkomen van navolging. Zo zijn er nog wel andere aan toegevoegd. Die kom je tegen bij de rechtvaardiging van straf. Die kom je ook tegen bij de al dan niet rechtvaardiging van oorlog. En er is nog een andere parallel. In het strafrecht heb je een heel verschillende pakkans hebt, en dat heb je in het internationale recht ook. Het feit dat Oost-Timor, en Tibet niet op dezelfde wijze zijn geregeld als Koeweit, mag niet betekenen dat je in het geval van Koeweit niet optreedt, net zo als dat in het strafrecht het geval is. Er is nog een andere parallel: in een oorlog komen veel onschuldige slachtoffers om, en bij straf wordt de familie van een dader op een soms zeer schrijnende wijze benadeeld - zonder dat dat ons van weerhoudt om die straf op te leggen.

Er is verschil tussen de VN-resoluties t.a.v. de Palestijnen en Irak. Irak moest zich onvoorwaardelijk terugtrekken terwijl Israël wordt gevraagd zich voorwaardelijk terug te trekken.

TBM

DE VADER VAN ALLE VELDSLAGEN

Het probleem is dat Saddam Hoessein geen enkel principe heeft

Ik hoorde zoëven iemand zeggen: 'ja, je hebt onze principes en je hebt de principes van Saddam Hoessein. Ze bedoelde oosterse principes. ik denk dat we moeten oppassen dat we niet het hele oosten op die manier in een zeer verkeerd daglicht stellen. Eén van de grote problemen van de Golfoorlog was juist dat Saddam Hoessein juist geen enkel principe heeft. Dat is voor ons heel moeilijk is om dat voor te stellen. We kunnen ons niet voorstellen dat daar iemand is die lichtvaardig denkt over de dood van honderdduizend burgers van zijn eigen land. Terwijl wij slapeloze nachten hebben van de dood van honderd van zijn burgers. Dan kom je in een heel andere denkwereld terecht. Hoe kun-

nen economische sancties werken tegenover iemand die volstrekt geen principes heeft, en die er volstrekt geen behoefte aan heeft om gerespecteerd te worden.

Ik zou iedereen willen aanraden die over vrede en veiligheid gaat discussiëren om niet te proberen nog enig fatsoenlijk te verwachten bij de tegenstander in een conflict. Zo'n Saddam Hoessein die laatst nog in een interview zei dat hij één grote fout heeft gemaakt, namelijk het vrijlaten van de gijzelaars...

Dan nog de kwestie van het zelfbeschikingsrecht en de grenzen in de Arabische Wereld. Hier geldt denk ik toch dat je ergens een begin van orde zal moeten aanvaarden.

Irak erkende Koeweit als een zelfstandige staat, als een lid van de VN, als een lid van de Arabische liga en als een lid van de gemeenschap van Islamitische volkeren. Als je dan op een gegeven moment zegt dat die grenzen 'wel een beetje willekeurig zijn getrokken', dan kun je zeggen dat dat ook geldt voor bijvoorbeeld de grens tussen België en Nederland. Als je niet bereid bent om grenzen tussen staten te eerbiedigen maar onder dreiging van wapens gaat morrelen aan die onaantastbaarheid van grenzen, dan kun je zelfs niet een allereerste begin van orde in de wereld scheppen, laat staan een allereerste begin van rechtsorde.

Betogers, enige tientallen Amerikanen en Nederlanders, demonstreren voor het Amerikaanse consulaat in Amsterdam tegen de Golfoorlog. (Foto: ANP).

Ina Brouwer

DE DREMPEL NAAR GEWELD IS DOOR DE MODERNE WAPENWEDLOOP VERLAAGD

In navolging van Anet Bleich wil ik een aantal uitgangspunten van mijn eigen gedachtengang geven. Ik ben zoals u weet, lid van de Tweede Kamer voor Groen Links, maar was dat ooit voor de CPN. Ik behoor tot de Vietnam-generatie. Dat heeft nogal wat invloed gehad op mijn denkwijze, net zo goed als de vredesbeweging dat heeft gehad. Maar ik wil nadrukkelijk zeggen dat ik niet alleen een afkeer van geweld heb - ik ga ervan uit dat iedereen die hier zit dat heeft. Maar dat ik tegelijkertijd ben gevormd door een partij waarin ook benadrukt werd dat er omstandigheden zijn waarin het recht, nee, zelfs de plicht, ontstaat tot verzet. Soms gewapend verzet, onder omstandigheden waarin er geen andere uitweg is dan gewapend geweld tot het redden van de bevolking van uitroeiing. De Tweede Wereldoorlog is daar natuurlijk hét voorbeeld van.

Ik ben dus nadrukkelijk geen pacifist. Ik denk dat dat belangrijk is om even te zeggen, omdat ik uit het verhaal van Sam Rozemond toch een beetje de indruk krijg dat iedereen die zich tegen het militair geweld in de Golf heeft gekeerd, minstens verdacht wordt van pacifisme. Dat is misschien wel een geruststellende opvatting voor de voorstanders van het gebruik van geweld in de Golfoorlog, maar doet geen recht aan de verschillende nuanceringen.

Ik ben van oordeel dat een nieuwe rechtsorde waarover in dit conflict steeds wordt gesproken, meer dan ooit nodig is. Door het einde van het Oost-West conflict is het erg belangrijk om een nieuwe wereldorde/rechtsorde te vestigen. Het einde van Oost-West conflict betekende immers het einde van een opdeling van de wereld in twee overzichtelijke blokken. Maar ik geloof niet

Ik vind dat de economische boycot veel en veel langer had moeten duren. Het embargo is niet voldoende kans gegeven.

dat er een laatste oorlog bestaat die uiteindelijk vrede zal brengen.

De eerste vraag is of deze oorlog rechtvaardig was of niet. Mijn antwoord is nee. Ik ga daarvoor terug, niet alleen tot 15 augustus maar ver daarvoor. Het was al jarenlang bekend, zeker bij degene die later deel uitmaakten van de alliantie, dat Saddam Hoessein een gruwelijk dictator was. Hij werd echter gesteund door landen van dezelfde alliantie. Zij voorzagen hem van allerhande materiaal dat hij nodig had voor de opbouw van zijn bewapening. In 1985 en daarna was er groot protest van verschillende kanten tegen de levering van gifgas waarmee hij onder andere Koerden te lijf ging en uitmoordde.

Er was wel protest tegen de wapenexporten naar Saddam Hoessein, ook in de landen die later deel uitmaakten van de alliantie. Er kwam echter geen response, ook niet van de kant van de Nederlandse regering. Irak was de vriend, want de vriend was namelijk de vijand van de toenmalige vijand Iran. En dus hebben we te maken met een land dat bewaard werd door diegene die later militair optraden tegen Irak. Met andere woorden, had men iets willen proberen om de bezetting van Koeweit en daarmee ook deze oorlog te voorkomen, dan had men toen op moeten treden voor de uitvoering van talloze VN-resoluties en had men zich bij zichzelf ten rade moeten gaan. Men had moeten optreden tegen wapenexporten en tegen de levering van gifgas. Men had de dictator Saddam Hoessein moeten isoleren en politiek duidelijk moeten maken dat wat ons betreft hij zo niet verder kon gaan.

Dat is allemaal niet gebeurd. Integendeel, er zijn zelfs berichten die erop wijzen dat Saddam Hoessein niet geheel zeker was dat als hij Koeweit zou binnenvallen, dan ook veroordeeld zou worden door de VS en andere landen van de westerse alliantie. Er zijn geruchten dat zelfs op 16 januari Irak niet direct is veroordeeld voor de bezetting van Koeweit, maar dat dat pas later is gebeurd. Er zijn dus grote vraagtekens te zetten bij de duidelijkheid over de normen en waarden van de kant van de westerse alliantie. Dan kun je natuurlijk zeggen: dat zijn fouten geweest. En die worden nu ook voor een groot deel toegegeven. Maar toen Koeweit eenmaal was bezet, kon er niets anders gebeuren dan militair optreden, vond men. Ook dat ben ik niet van mening. Ik vind dat de economische boycot, uitgeroepen door de Verenigde Naties, veel en veel langer had moeten duren. Men wist, men kon weten dat een economische boycot tegen Irak niet direct zou werken, in ieder geval niet binnen twee à drie maanden. Saddam Hoessein had voorraden genoeg om voorlopig zijn gang te kunnen gaan.

De economische boycot had dus langer moeten duren. En had bovendien volgens de regels van de VN moeten worden geëvalueerd alvorens eventueel tot een militair optreden te komen. Dat nu is niet gebeurd. In november kwam de CIA zelfs nog met een

onderzoek waaruit bleek dat de economische boycot ging werken. De secretaris van de VN was van mening dat de laatste geweldsresolutie van de VN die het ultimatum stelde, bijna onvermijdelijk moest leiden tot de oorlog die hij had gehoopt te voorkomen. Ik ben dus van mening dat het embargo niet voldoende kans is gegeven.

Het besluit tot militair optreden is een nieuwe stap van geheel andere orde. Ik ben het in die zin eens met Sam Rozemond als hij zegt: 'Je kunt niet alles structureel geweld noemen'. Ook ik ben van mening dat een besluit tot militair optreden een nieuwe stap is. Maar juist een stap die niet lichtvaardig mag worden genomen. Er is namelijk kwalitatief een verschil met de situatie daarvoor. Toen werden er slachtoffers gemaakt door Saddam Hoessein. In de situatie daarna, namelijk het militair geweld aan de kant van de westerse alliantie, maakten wij zelf slachtoffers en we wisten dat die slachtoffers gemaakt werden. In het geval van Irak honderdduizenden dus.

Als de oorlog eenmaal is begonnen, is de vraag of er sprake is van evenredigheid, van proportionaliteit. Is er sprake van terughoudendheid van de kant van de alliantie om met geweld te werk te gaan. Ik ben van mening dat ook die regel is overtreden in de laatste dagen van de oorlog. Op het moment dat er mogelijkheid lag, een toezegging van de kant van Irak om terug te trekken uit Koeweit, zijn er nog talloze bombardementen uitgevoerd op vluchtende burgers en soldaten waarbij zeer waarschijnlijk tienduizenden zijn gedood zonder dat ze enige mogelijkheid hadden om aan de bombardementen te ontsnappen. Ik meen dat dat zeker niet kan voldoen aan de eisen van proportionaliteit. En het beangstigt me een beetje dat die discussie nauwelijks wordt gevoerd.

De vraag is vervolgens: wat dan wel? Wat moet je doen als je een regime als dat van Saddam Hoessein veroordeelt en je vindt dat er internationaal moet worden opgetreden. Ik heb het al genoemd: verbod op wapenexport en het uitvoeren van de VN-resoluties. Daarvoor moet je geduld hebben, moet je volhardend zijn en moet je controle uitoefenen. Dat is zeker niet gebeurd. Daarnaast vind ik het erg belangrijk om je te realiseren dat als je zegt dat er geen enkele andere mogelijkheid meer is dan militair op te treden, dat ook betekent dat je beslist over het lot van Irakese burgers. Natuurlijk ook over het lot van je eigen soldaten, maar die soldaten zijn een onderdeel van je eigen democratie. De mensen die door het oorlogsgeweld van de westerse en Arabische alliantie werden getroffen, zijn mensen die nooit hebben kunnen kiezen. Noch voor hun eigen dictator Saddam Hoessein, noch voor een afgevaardigde van de landen die beslissen om militair geweld tegen hen te gebruiken.

Het is een illusie te denken, en ik vind dat we

ons daar ook niet tevreden mee mogen stellen, dat die burgers niet slachtoffer zullen zijn omdat wij tegenwoordig wapens hebben die onderscheid maken tussen militaire doelen en de burgerbevolking.

Tenslotte wil ik puntsgewijs de stellingen nalopen van Sam Rozemond. Hij zegt dat het geen moeite kost om honderden bezwaren en twijfels te formuleren als het gaat om de criteria als stond recht tegenover onrecht, was het middel evenredig aan het doel. Volgens hem komt je daar eigenlijk nooit uit. Je kunt die vraag nooit helemaal beantwoorden. Juist daarom vind ik het zo ontzettend belangrijk dat er niet overhaast een beslissing wordt genomen. Beter een jaar wachten met een dergelijke beslissing die tot zoveel slachtoffers, zoveel haat, zoveel ellende en zoveel destructie aanleiding geeft. Beter het vreedzame middel van de economische boycot echt de kans geven dan te zeggen: we weten het niet zeker maar we laten de weegschaal overslaan naar het gebruik van militair geweld.

Men had deze oorlog kunnen voorkomen door consequent op te treden tegen wapenexporten, door Irak al jaren geleden te isoleren.

Daarnaast zegt Sam Rozemond: maar als je berust, zijn er ook slachtoffers. Dat zijn de slachtoffers van Saddam Hoessein. Daar heeft Sam Rozemond zeker gelijk in. Alleen ik denk dat het nog steeds een groot verschil is, en moet zijn tussen de slachtoffers die gemaakt worden door de dictator die je veroordeelt en de slachtoffers die gemaakt worden door je eigen gebruik van geweld. De drempel naar geweld moet hoog zijn. En misschien is die wel dank zij de moderne middelen van de wapenwedloop verlaagt. Als tweede punt stelt Sam Rozemond dat het altijd een gok is. Rechtvaardiging is hooguit speculatief. Dat is waar, je kunt de zaken niet voor honderd procent afwegen. Maar als wij ervan uitgaan dat onze democratie hogere waarden bevat, betekent dat ook dat in je handelingen aan die waarden mogen worden getoetst.

Ik wil nog een opmerking maken over de vierde stelling en dat is de vergelijking die Sam Rozemond maakt met het strafrecht. Ik was daar zeer verbaasd over. Het lijkt zo simpel. Je zegt, er is een dader Saddam Hoessein (of een andere moordenaar) en die moet je treffen want uiteindelijk heb je dan te maken met de vergelding, preventie etc. Maar wat is nu zo typerend van het strafrecht? Bij strafrecht is zeer nauw omschreven dat een staat alleen maar diegene mag

treffen die de dader is. Dat degene die te maken krijgt met de staat, doordat straf wordt opgelegd, doordat hij gevangen wordt gezet etc. moet ook voor bijna voor de volle honderd procent bewezen zijn dat hij degene is die de daad heeft begaan, de moord heeft gepleegd. Maar als we kijken naar het militair geweld, dan maakt dat militair geweld geen enkel, maar dan ook geen enkel verschil tussen Saddam Hoessein en de burgerbevolking die hem niet heeft kunnen kiezen. Dan zijn de burgers de slachtoffers van de bombardementen, terwijl zij niets anders zijn dan slachtoffers van de historische situatie waarin zij zich bevinden. Met andere woorden: als het zo is dat je een vergelijking treft met het strafrecht, dan zou het erom gaan dat je Saddam Hoessein persoonlijk zou willen treffen. Maar dan mag het niet zo zijn dat je de burgerbevolking van Irak daar aan opoffert. Dat is juist zeer strikt verboden in het Nederlandse strafrecht. Het gaat om individuele verantwoordelijkheid en individuele vergelding en straf. Ik denk dat dat ook mijn grootste probleem is met deze oorlog.

Ik heb als volksvertegenwoordiger ingestemd met het zenden van Patriot-raketten naar Israël. Ik vind en vond dat het erg belangrijk was dat de burgerbevolking van Israël verdedigd werd. Maar ik zit en zat met het grote probleem dat ik niets heb kunnen doen tot de verdediging van de burgerbevolking van Irak. Dat is het grootste probleem dat ik met deze oorlog heb.

Ik heb me afgevraagd of dat niet iets te maken heeft met de wijze van oorlogsvoering tegenwoordig. Het wordt ons voorgespiegeld als een videospel; we mogen een knop indrukken en vervolgens gebeurt er iets maar de slachtoffers van onze daden zien we niet. Die zullen we misschien nooit zien. En dat maakt het zo gevaarlijk en aan de andere kant misschien ook zo gemakkelijk om militair geweld weer te accepteren in een internationale rechtsorde. Ik ben met Sam Rozemond van mening dat, als men van de Verenigde Naties een succes wil maken, er dan consequent moet worden opgetreden.

Maar ik denk wel dat er dan ook consequent moet worden opgetreden, jarenlang als dat nodig is, voor het isoleren en het veroordelen van dictators in het Midden-Oosten en waar ook ter wereld. En dan kan het niet zo zijn dat terwille van de machtspolitiek de ene keer Irak een vriend is van het westen en de andere keer, wellicht nu, Syrië of Iran de vriend is van het westen. Dan moet het zo zijn dat er een consequente veroordeling komt op grond van de VN-resoluties en dat men daar consequent naar handelt. Doet men dat niet, dan zal militair optreden wellicht steeds meer gewoonte worden in internationale betrekkingen. Want één ding staat vast: de drempel naar militair geweld is met de Golfoorlog tot mijn grote spijt opnieuw verlaagd.

KRENTEN

Jan Glastra van Loon: 'Op het moment dat Saddam Hoessein Koeweit binnenvalt, moet je een maatregel nemen waarvan je hoopt dat die hem stopt. Dan moet je gaan dreigen, en die dreiging moet geloofwaardig zijn; want het liefste wil je met dreiging kunnen volstaan. Daarom ben je op zo'n moment wel gedwongen om -anders dan je zou willen uit een oogpunt van vrije meningsvorming- jezelf als regering een zwijgplicht opleggen.'

Deelnemer uit de zaal: 'Ik vind dat een erg zwak excuus. Zo maak je jezelf als overheid bij voorbaat monddood.'

Anet Bleich: 'Maar stel je voor dat je zegt: 'We willen geen geweld plegen, we willen een andere oplossing zoeken. En dan krijg je te maken met een machthebber die niet van plan is om één van die andere wegen te bewandelen. Wat dan? Alleen al uit het ongelooflijke feit dat Saddam Hoessein er nog steeds zit, zelfs na deze oorlog, kun je toch afleiden dat de sanctiepolitiek tot het jaar 2005 had kunnen duren? En al die tijd was hij in Koeweit gebleven, was de Koeweitijs een ellendig lot beschoren geweest en was Saddam Hoessein voortgegaan om zijn militaire wapenarsenaal uit te bouwen. Ook als je de conclusie volgt die Manschot trok, dat we in de allereerste plaats de wapens moeten aanpakken, kom je op hetzelfde punt terecht. Wat moet je doen als wij bepaalde wapens zo afschuwelijk vinden dat we ze afschaffen, maar een ander heeft die scrupules niet en wil van deze wapens gebruik maken om de machtsverhoudingen in de wereld te zijnen gunste te veranderen? Dat zijn grote problemen. Als ik die in mijn afweging betrek, zeg ik: Amerika heeft toch het vuile werk opgeknapt...'

Deelnemer uit de zaal: 'Het is volstrekt niet vastgesteld dat het embargo niet werkte. De aangegeven procedure in het Handvest van de Verenigde Naties is niet gevolgd. Resolutie 678, die onvermijdelijk op een oorlog aanstuurde, moest er zo nodig doorgejaast worden. Je kunt nu eenmaal niet 500.000 mensen in de woestijn laten zitten tot de zomer.'

En als een dictatoriaal regime geen dialoog wil?

Ik haal maar één vraag uit de discussie. Als je nu pleit voor een dialoog en dat ook ziet als een oplossing van conflicten in de wereld, zit je dan eigenlijk niet met lege handen als de ander geen dialoog wil? Dat is natuurlijk de kern van het probleem, ook in het geval van Saddam Hoessein. Je kunt niet zeggen dat alles wel is op te lossen met een dialoog. Het is de realiteit dat er dictatoriale regimes zijn die niets voelen voor een dialoog. Ik moet eerlijk zeggen dat als ik zie hoe de Koerden nu opnieuw met gifgas worden bestookt en hoe het militair geweld nu tegen de eigenlijke bevolking wordt gebruikt, ik geen enkele illusie heb over de vraag hoe deze meneer optreedt tegen volkeren. Ik denk dus dat de internationale gemeenschap zulke dictatoriale regimes consequent

moet isoleren, maar dan ook heel consequent. Dat betekent wel dat de Verenigde Naties een krachtiger instrument moet worden. Het betekent dat je niet alleen in oorlogstijd maar ook vooral in vreedstijd de politieke wil moet hebben om een land te isoleren. Je moet jezelf dan beperkingen opleggen als het gaat om wapenproductie en wapenexport. Daar moet het westen nu aan gaan werken.

Natuurlijk moet je altijd blijven pleiten voor een dialoog. Maar als die dialoog er niet is, is het het beste om dictatoriale regimes te isoleren. Want als de dialoog niet werkt en je dan direct militair moet optreden, voorzie ik een tijd met veel militaire conflicten omdat de wereld aan het uiteenvallen is uit z'n oude verbanden.

IT DE DISCUSSIE

Anet Bleich: 'Uw neiging om de Amerikanen de hoofdverantwoordelijkheid voor de oorlog in de schoenen te schuiven, frappeert mij. Ik geloof niet dat VN-resolutie 678, die in principe geweld mogelijk maakt, geweld ook onvermijdelijk maakt. Al tijdens de ontmoeting tussen Aziz en Baker had Saddam Hoessein toezeggingen kunnen doen dat hij zich uit Irak zou terugtrekken. Hij had veel minder ver hoeven te gaan dan hij na twee maanden oorlog heeft gedaan, en dan was de oorlog er nooit gekomen. De verantwoordelijkheid voor de oorlog ligt voor een zeer groot gedeelte bij Saddam Hoessein.'

Deelnemer uit de zaal: 'Waarom is die datum van 2 augustus 1990 zo belangrijk? Er is toch meer aan de hand dan dat op die dag een grens werd overschreden? Er speelde toch ook al van alles daarvoor?'

Anet Bleich: 'Als u van mening bent dat al veel eerder tegen Saddam Hoessein had moeten worden opgetreden, bijvoorbeeld op het moment van de gasaanval tegen de Koerden, ben ik het met u eens. Maar ik vind het een wonderlijke redenering dat het, omdat het al veel eerder had gemoeten, later niet zou mogen.'

Deelnemer uit de zaal: 'Het verbaast me steeds weer dat er zo weinig aandacht wordt besteed aan de vraag waarom mensen doen wat ze doen. Zo is uit de psychologie bekend, dat mannen die weinig of niet met een vader opgroeien vernielers worden. Ook Saddam Hoessein was al jong zijn vader kwijt; alle dictators van de laatste tijd hadden dat. Dus daar kan de infectiebron vandaan komen, waardoor deze mensen ziek zijn. Een ander psychologisch aspect is, dat oorlog een mannenzaak is; een monocultuur dus. En iedere monocultuur gaat mis. Daar kun je iets aan doen als je dat weet.'

Anet Bleich: 'U wijst, evenals de schrijfster Alice Miller, op de betekenis van opvoeding voor oorlog en vrede. Maar u moet niet vergeten, dat het om zeer langdurige processen gaat. Het zal generaties in beslag nemen om te komen tot een min of meer gelijkwaardige opvoeding en tot een min of meer gelijkwaardige verhouding tussen de seksen. Op het moment dat een crisis uitbreekt zoals in de Golf, kom je met Alice Miller niet veel verder.'

Jan Glastra van Loon: 'Inderdaad overheersen in onze cultuur de waarden die over het algemeen als mannelijk worden beschouwd. Vrouwelijke waarden worden als van minder belang opzij geschoven. Volgens het klare, rationalistische, mannelijke denkpatroon kan iets dat A is niet tegelijk ook niet-A zijn. Dat leidt tot zwart-wit-denken, tot

denken in termen van 'alles of niets' en 'goed en kwaad'. Maar mensen horen in zo'n keurslijf niet thuis. Zeker in het humanisme, dat niet van dergelijke strikte scheidingen uitgaat, zouden we ons daar niet in moeten laten persen.'

Ina Brouwer: 'Wie pleit voor andere oplossingen, voor niet-militaire middelen, krijgt al gauw te horen: Dat werkt niet. Met andere woorden, in de termen van deze discussie: Saddam Hoessein luistert niet naar een mannelijk antwoord. Vrouwelijke antwoorden, die meer gericht op samenwerking, worden niet geloofd en krijgen dus ook geen echte kans.'

Deelnemer uit de zaal: 'De Verenigde Naties hebben ook resoluties aangenomen ten aanzien van de door Israël bezette gebieden. Maar daarvan is de naleving niet afgedwongen. Er wordt dus met twee maten gemeten.'

Anet Bleich: 'Het Israëlisch-Palestijnse conflict zit zeer ingewikkeld in elkaar en leent zich niet voor oplossingen waarbij het mes op tafel gaat, in de zin van: 'Ze trekken zich maar terug'. Ik hoop - en misschien is dat een goede kans temidden van de kwade - dat het na deze oorlog iets eenvoudiger zal worden om tot een vergelijk tussen Israël en de Arabische wereld en tussen Israël en de Palestijnen te komen. De terugdringing van het gevaar van een hegemonie in het Midden-Oosten onder dictator Saddam Hoessein zal daar misschien toe kunnen bijdragen.'

Deelnemer uit de zaal: 'Ik ben achteraf meer tegen de oorlog geworden dan toen hij net was uitgebroken. Dat komt door de manier waarop hij is uitgevochten. Er zijn idioot veel bommen op Irak gegooid; Ze zijn daar bezig geweest alsof er in het Midden-Oosten ongedierte woont.'

Sam Rozemond: 'Alleen al het feit dat zo'n perceptie kan ontstaan vind ik buitengewoon treurig. Dit is één van de zeer ernstige en zelfs misdadige aspecten van de oorlog. Alleen is in de hele wereldgeschiedenis waarschijnlijk nog nooit een fatsoenlijke oorlog gevoerd; een oorlog die aan onze maatstaven voldoet.'

Je kunt dus vaststellen dat er ongerechtigheden kleven aan deze oorlogvoering. Maar je zult jezelf ook de vraag moeten stellen, welke ongerechtigheden er zouden kleven aan het niet voeren van deze oorlog. Daarbij denk ik aan de slachtoffers die nog in Irak hadden kunnen vallen. Maar ook aan de slachtoffers die zouden kunnen vallen in tal van agressies, wanneer deze agressie niet zou zijn afgestraft; en daar zouden wij ons dan medeverantwoordelijk voor hebben gemaakt.'

Deelnemer uit de zaal: 'Oorlog is een vak. Dat kan je niet laten uitoefenen door mensen die bij het minste geringste de neiging hebben om over de schreef te gaan. Dat hebben we gezien in Vietnam. De ergste oorlogsmisdaden daar zijn niet begaan door beroepsmilitairen, maar door degenen die min of meer toevallig de oorlog zijn ingehaald.'

Jan Glastra van Loon: 'Op zichzelf is dat juist. Maar het risico van een leger dat uitsluitend uit beroepsmilitairen bestaat is, dat bepaalde belangen gaan ontstaan. Een beroepsleger zal zo veel mogelijk geld uit de begroting willen binnenslepen om zijn bewapening te kunnen maximaliseren. En vervolgens zal het willen bewijzen dat het geld dat in dat leger wordt geïnvesteerd goed wordt besteed. Het is dus wenselijk dat iedere militair zich strikt beroepsmatig gedraagt. Maar het is niet wenselijk om een leger te hebben dat alleen uit beroepsmilitairen bestaat.'

MEER HOREN, ZIEN EN LEZEN OVER DE GOLFOORLOG

Een samenvatting van het symposium Kiezen tussen Kwaden is op 27 maart 1991 over de radio uitgezonden door de Humanistische Omroepstichting. U kunt de radio-cassette van deze uitzending met de titel 'De Spiegel' bestellen bij de HOS, door overmaking van f 10,- op gironummer 9449 ten name van Humanistische Omroepstichting Hilversum. Vermeld op uw overmaking a.u.b. titel en datum van de uitzending.

In de afgelopen maanden heeft het Humanistisch Verbond meer uitzendingen aan de Golfcrisis en de (Golf)oorlog gewijd. Ook hiervan kunt u de radio-cassettes bij de HOS bestellen, op de hierboven genoemde wijze.

Het gaat om de volgende uitzendingen:

3 September 1990: Stan van Houcke in gesprek met de Britse kernfysicus Frank Barnaby. Over de dreiging van een kernoorlog in het Midden-Oosten en nucleair terrorisme. Duur: 55 minuten.

19 November 1990: Amerika en de Golf. Een reportage vanuit het Amerikaanse thuisfront over de voorbereidingen voor de oorlog en de belangen die worden verdedigd. Redactie: Hans Meulenbroek en Kees Vlaanderen. Duur: 55 minuten.

2 Januari 1991: Stan van Houcke in gesprek met het voormalige hoofd van de Israëlische geheime inlichtingendienst Harkabi. Over de problemen in het Midden-Oosten en het Israëlische beleid, dat gekenmerkt wordt door een gebrek aan zelfkritiek. Duur: 30 minuten.

14 Januari 1991: Stan van Houcke in gesprek met de politicoloog Leo Biegel. Over de consequenties van de Golfoorlog. Onder andere wordt ingegaan op haatgevoelens tussen de westerse en de arabische wereld. Duur: 55 minuten.

11 Maart 1991: Klaagzang over oorlog. Een compilatie van fictieve en niet-fictieve tekstfragmenten over oorlog. Redactie: Kees Vlaanderen. Duur: 55 minuten.

27 Maart 1991: De Spiegel. Samenvatting van het op 23 maart gehouden symposium Kiezen tussen Kwaden. Zie boven. Redactie: Hans Meulenbroek. Duur: 30 minuten.

Op televisie heeft Ischa Meijer, in een extra uitzending op 10 maart 1991, zijn praatprogramma gewijd aan de Golfoorlog en het al dan niet moeten kiezen tussen kwaden. Bij Ischa aan de tafel zit Fred van der Spek, voormalig lid van de Tweede Kamer voor de PSP en pacifist. Als gasten zijn o.a. aanwezig Jan Glastra van Loon, voorzitter Humanistisch Verbond, Ad Melkert, lid van de Tweede Kamer voor de PvdA en mevrouw E. Staf, luitenant-kolonel buiten dienst.

De videoband van deze uitzending is eveneens bij de Humanistische Omroepstichting te verkrijgen. Als u deze in huis wilt krijgen, moet u f 45,- overmaken naar de Humanistische Omroepstichting Hilversum, o.v.v. 'Ischa 10/3 '91'. Na ontvangst van uw overmaking wordt de videoband u zo spoedig mogelijk toegestuurd.

Ter gelegenheid van het symposium Kiezen tussen Kwaden heeft de afdeling Publiciteit van het Humanistisch Verbond een speciale Knipselkrant samengesteld met artikelen over de Golfoorlog. Deze knipselkrant beslaat 88 pagina's. De volgende onderwerpen komen

aan de orde: chronologie van de Golfoorlog; oorlog: te rechtvaardigen of niet; beeld en vijandbeeld; de Nieuwe Wereldorde en de Noord-Zuid-verhouding; nabeschouwingen en vooruitblikken na afloop van de oorlog. U kunt deze speciale Knipselkrant voor de eveneens speciale prijs van f 6,50 bestellen door dit bedrag over te maken op gironummer 58 t.n.v. Humanistische Pers Utrecht o.v.v. 'Knipselkrant Golfoorlog'.

ZONDAG
9.03 - 9.30 uur, Radio 1

De Verbeelding

14 april: Hélène Nolthenius
28 april: Heinrich Böll

MAANDAG
12.05 - 13.00 uur, Radio 5

Het Voordeel van de Twijfel

15 en 22 april:

Illegalen: Onzichtbaar en rechteloos

Vluchtelingen die Nederland zijn binnengekomen op een toeristenvisum vormen een omvangrijke maar problematische groep. Hoe zij leven wordt in de eerste uitzending uiteengezet aan de hand van een aantal portretten. In het tweede programma wordt ingegaan op hun rechtspositie. Hoe kan er een beleid gevoerd worden voor een groep waarvan het bestaan in feite wordt ontkend? Die vraag krijgen de diverse overheden voorgelegd.

WOENSDAG
12.30 - 13.00 uur, Radio 5

Behalve drie afleveringen van het actuele bijna live-programma waarin Guikje Roethof en haar gasten praten over maatschappelijke, politieke en persoonlijke kwesties, wordt op 24 april het portret uitgezonden van Wim van Dooren, bijzonder hoogleraar filosofie aan de Technische Universiteit van Delft vanwege de stichting Socrates. Dit programma stond al eerder aangekondigd maar moest toen wijken voor de actualiteit.

8 april

Gestolen tijd

Paul Hill is één van de Guildford Four, die werden beschuldigd een aantal bomaanslagen te hebben gepleegd waarbij zeven mensen omkwamen. Veroordeeld tot levenslang, bleven zij – en anderen – altijd volhouden dat ze onschuldig waren. In oktober 1989 besliste het Court of Appeal dat er tijdens het proces gebruik was gemaakt van vals bewijsmateriaal. De vier werden onvoorwaardelijk vrijgelaten en het vonnis vernietigd.

Deze documentaire reconstrueert welke sporen 15 jaar onrechtmatige opsluiting veroorzaakt bij Paul Hill en zijn naasten. Deze produktie van de Ierse RTE, gemaakt door Julian Vignoles, was één van de prijswinnaars op de Prix Italia 1990.

Natuurlijk ook in april weer twee maal Ischa, en wel op zondag 14 en 28 april (21.30 - 22.00 uur). En ook, bijna even natuurlijk, weer een aflevering van YOY. Daarin gaat het deze keer over de zestienjarige Meike. Bij haar werd drie jaar geleden de ernstige ziekte S.L.E. (Systemic Lupus Erythematosus) geconstateerd, een ziekte waarbij het afweersysteem eigen organen afbreekt. Bij Meike leidde dit er onder andere toe dat haar hart werd aangetast waardoor zij een nieuwe hartklep moest krijgen. Een half jaar geleden onderging ze deze zware operatie. Het gaat nu beter met Meike, maar nog steeds weet ze van tevoren nooit hoe zij zich de volgende dag zal voelen. Of ze heel moe zal zijn, en of het een dag met veel of een dag zonder pijn wordt. Van paardrijden en uitgaan is niet langer sprake meer en door alle medische behandelingen is ze op school achter geraakt. Ondanks alles straalt Meike echter een be-

Meike

hartenswaardige levenslust uit. yoy trok enige tijd met haar op. Hoe is het om op jonge leeftijd een ernstige ziekte te krijgen en hoe leef je daarmee verder? Wat kan de toekomst je nog bieden en hoe reageren de mensen in je omgeving?

Zondag 14 april (21.50 uur):

Twee zeer redelijke heren

Daarnaast wordt in april Het Onderzoek afgesloten: een reeks portretten van wetenschappers die zich in hun onderzoek bezighouden met, in de ruimste zin van het woord, het gedrag van de mens. (Zie voor de inhoud van dat programma de Humanist van vorige maand).

Zondag 14 april (22.05 uur):

Vragen aan de beul

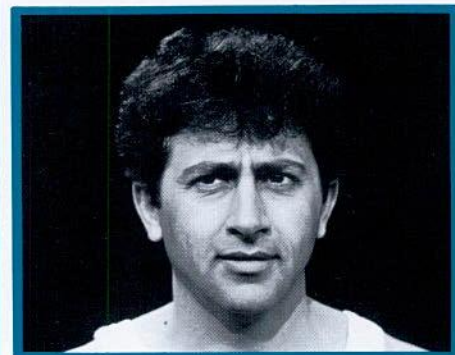
De Zwitserse historicus en politicoloog Alex Schmid werkt al enige jaren in Nederland. Aan de Rijksuniversiteit van Leiden doet hij onderzoek naar de oorzaken van de schending van mensenrechten. Een belangrijk onderdeel daarvan vormt Schmid's onderzoek naar folteraars. Wat zijn de motieven en ideeën van folteraars en welke sociale omstandigheden en karaktertrekken maken dat mensen folteraars worden? Om die vragen te kunnen beantwoorden legt Schmid zogenaamde ego-documenten aan van folteraars, waartoe hij folteraars uit alle mogelijke landen interviewt. Die interviews registreert hij met een videocamera.

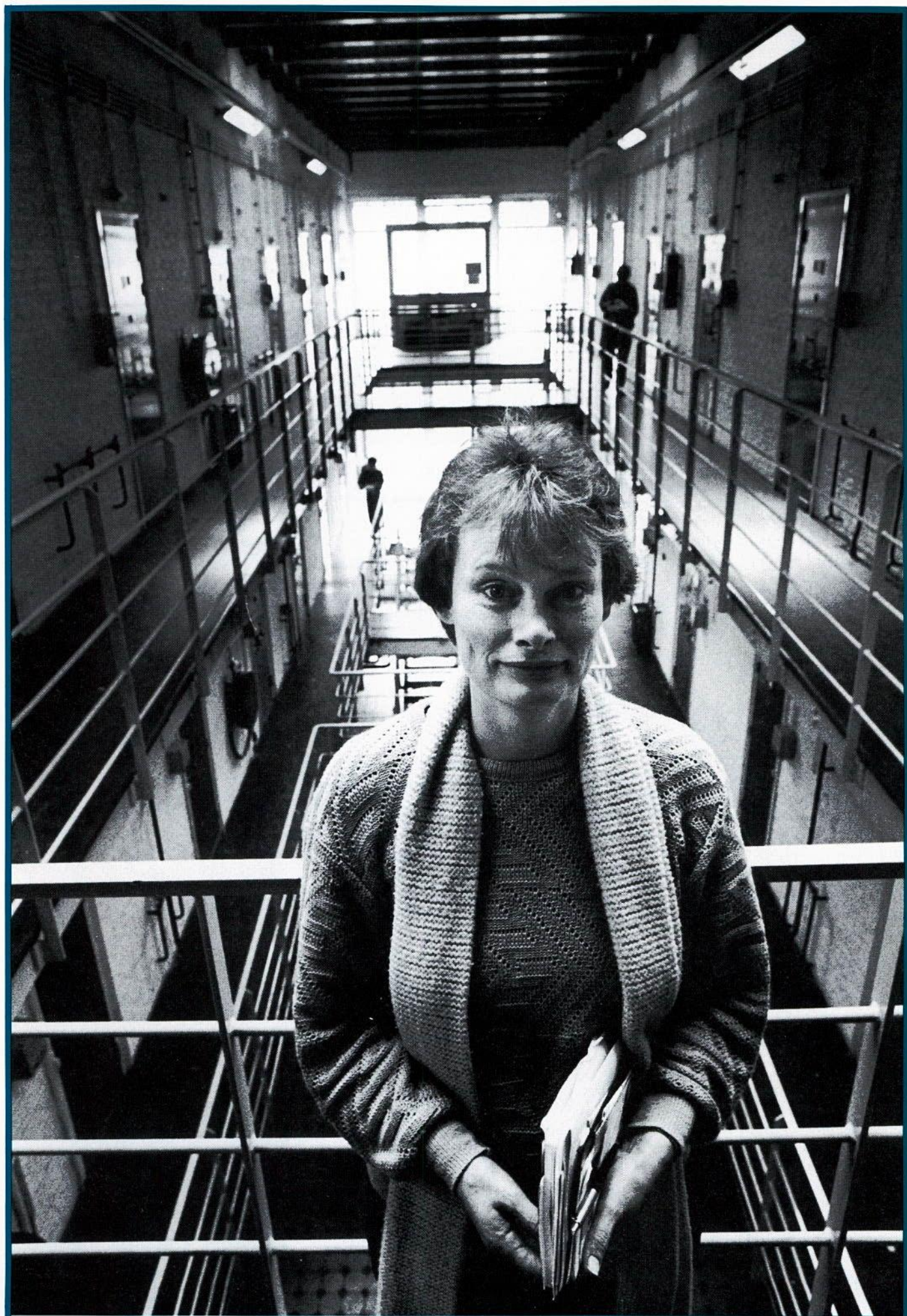
'Het mysterie van de fascinatie voor geweld moet wetenschappelijk onderzocht worden', verwoordt Schmid zijn eigen drijfveren. Zijn onderzoek bevindt zich nog in een beginstadium, maar de beelden die in het programma te zien zijn van het interview dat hij had met de Peruviaanse beul Raul Montoya zijn onthullend en ontluisterend.

Zondag 21 april:

Tussen twee paradijzen

zondag 21 april wordt, tot slot, Tussen twee paradijzen herhaald. 'Ik heb een ontzettend groot schuldgevoel. Om dat kwijt te raken moet je dit soort dingen doen. Het is ongeloflijk wat er met de Koerden gebeurt. Daarover mag geen enkele Koerd zwijgen', aldus Ibrahim Selman, die in 1984 uit Koerdistan naar Nederland vluchtte. Vier jaar later maakte hij over de heimwee naar zijn land en familie, zijn pogingen om een nieuw leven op te bouwen, en zijn verscheurdheid tussen 'hier' en 'daar', de theatervoorstelling Tussen twee paradijzen. In mei 1988 zond het Humanistisch Verbond een televisieadaptatie van die voorstelling uit. Drie jaar later heeft het programma nog niets aan zeggingskracht en - pijnlijk genoeg - aan actualiteit verloren. Reden te meer om het nu te herhalen.

IK KRIJG OP VRIJDAGMIDDAG HET 'PRETTIG WEEKEND' MOEILIK OVER M'N LIPPEN

'Of ze in hun leven hebben gefaald, is een vraag die ik niet zou durven beantwoorden. Ergens moet er iets zijn misgelopen. Ik hoop dat ze in de loop van de tijd gaan voelen, ècht gaan voelen, wat ze zichzelf en anderen hebben aangedaan. Daar mag wat mij betreft de gevangenisstraf ophouden. Maar meestal moeten ze dan nog twee, drie of zes jaar...'

Aan het woord is humanistisch raadvrouw Annemiek Horstman. Ze is geestelijk verzorger in Leeuwarden, in het 19de eeuwse Huis van Bewaring en in De Marwei, de nieuwe gevangenis voor langgestraften. Die wordt vanwege de vergaande beveiligingsmaatregelen ook wel het 'Alcatraz van het Noorden' genoemd. Al slaagde een gedetineerde er kort geleden nog in om te ontsnappen door zich op de binnenplaats door een helikopter te laten oppikken.

Het werk van Annemiek Horstman betekent elke werkdag bij elkaar ongeveer een uur wachten voor elektronisch bewaakte deuren en door ellenlange bewaakte gangen lopen, altijd met een indrukwekkende bos sleutels bij de hand. Zij heeft veel ontmoetingen met heel gewone, aardige en boeiende mensen en praat met hen over zingeving in een situatie die met dat begrip lijkt te spotten.

door Els van Thiel

Mensen die nog maar net zijn opgepakt, komen terecht in een Huis van Bewaring. Afhankelijk van wat ze op hun kerfstok hebben en hoe de rechtsgang verloopt, zitten ze daar voor kortere of langere tijd vast. Er zijn de boeteklanten die tot grote frustratie van anderen na twee of drie dagen al weer weg mogen. Ook zijn er de mensen die een oude straf van een maand of zes komen uitzitten. Maar de grootste groep komt na een delict binnen en moet nog de hele procedure doorlopen tot aan de definitieve berechting. Dat kan lang duren, soms meer dan twee jaar. Zeker als het gaat om een hoger beroepszaak of een verzoek om cassatie. De gemiddelde verblijfsduur is een maand of acht. Maar om wat voor redenen mensen in het Huis van Bewaring terechtkomen, bijna allemaal hebben ze één ding gemeen: ze leven in onzekere, gespannen afwachting. Wat gaat er komen? Hoeveel straf? Waarheen?

Wie op het registratieformulier 'humanist' of 'geen geloof' invult, of te kennen geeft dat

de islam of het hindoeïsme is toegedaan, en die ook nog toevallig op de bovenste ring van de gevangenis verblijft, krijgt Annemiek Horstman op bezoek voor een kennismakingsgesprek. Want het team geestelijke verzorging heeft de 'klanten' in ringen verdeeld. De dominee neemt de middelste ring voor zijn rekening en de pater het 'vlak', de begane grond. De drie geestelijk verzorgers verwijzen naar elkaar door. De humanistisch raadvrouw zegt over dat eerste contact met de gedetineerde: 'Iets moet er fout, heel erg fout zijn gelopen. Er komen vragen op: waarom ik? Hoe heeft het zo kunnen lopen? Hoe moet ik verder? In zo'n gesprek vertellen mensen vaak spontaan dat dit toch echt niet de bedoeling was. Maar vooral ook wat ze eigenlijk met hun leven hadden gewild.'

GEMOEDELIJKE SFEEER

Eerst bezoeken we het Huis van Bewaring in Leeuwarden dat in 1874 is gebouwd. Ooit is het oude gedeelte verlaten omdat het niet

meer geschikt was als onderdak voor gedetineerden, maar het nijpende cellentekort zorgde ervoor dat het robuuste en sombere gebouw in het centrum van de stad - geschikt of niet - opnieuw in gebruik werd genomen. Een bord op de buitenmuur laat weten dat de grootscheepse verbouwing in de derde fase verkeert. De ontmoeting met Annemiek Horstman vindt dan ook plaats bij een geluidsdecor van draaiende cementmolens boren en timmeren. Om 10 uur 's ochtends is het rustig op de A-afdeling. Een deel van de gedetineerden is in de werkzaal, de rest zit 'op cel'. Lange witte, gangen met blauwe deuren. Met op ooghoogte een spionnetje. Knalgele ballustrades. In de wachtruimte zitten twee donkerblauw geüniformeerde bewaarders in een bankstel dat betere tijden heeft gekend. Een gedetineerde staat met een roodgeblokte theedoek kopjes af te drogen. Het koffieapparaat pruttelt. Een grapje over en weer in het Fries. Een gemoedelijke sfeer, huiselijk bijna. 'Maar dat is bedrieglijk,' vertelt Annemiek Horstman. 'Onder die gemoedelijkheid gaat veel spanning schuil. Achter al die gesloten deuren kun je veel onrust vinden. Daardoor kunnen kleine voorvallen plotse-ling escaleren. Het kan hier dan heel grim-mig worden.'

Humanistisch raadvrouw Annemiek Horstman, geestelijk verzorger in de Leeuwarder gevangenissen

STOOM AFBLAZEN

Annemiek Horstman keek tijdens haar studie voor humanistisch raadvrouw wat rond in de wereld van krijgsmacht en ziekenhuis. Maar toen ze stage ging lopen in het Huis van Bewaring, wist ze meteen: dit is mijn plek. 'Misschien omdat ik met gedetineerden gewoon praten. Ik kan ze aanspreken op de reden waarom ze hier zitten. In een ziekenhuis voel ik me altijd schuldig dat ik gezond ben. Nee, ik voel me hier niet schuldig dat ik vrij rondloop. Al krijg ik vrijdagmiddags het 'prettig weekend' moeilijk over mijn lippen.'

Een geestelijk verzorger neemt een speciale plaats in binnen inrichtingen van justitie. Het is iemand die min of meer buiten het systeem staat, die de gesprekken met de gedetineerden niet rapporteert. Met wie je kunt praten zonder dat het consequenties heeft. Annemiek Horstman: 'Mensen kunnen bij mij stoom afblazen. Ze mogen vloeken en ketteren. Ze mogen hun hart luchten over medegedetineerden en bewaarders, zonder dat iemand daar verder iets over hoort. Als je in zo'n gesloten instituut leeft, is dat heel belangrijk. Ik hoop dat ze, al is het maar voor even, los komen van de inrichting. Dat is niet alleen voor de mensen, maar ook voor het instituut een goede zaak.' Ze noemt een Huis van Bewaring of een gevangenis een 'totaalinstituut'. 'Alles wordt er geregeld, voor eigen initiatief is letterlijk en figuurlijk geen ruimte. En reflecteren op wat is gebeurd, nadenken over jezelf, lijkt in zo'n systeem niet de meest voor de handliggende bezigheid. Juist daarom zijn geestelijke verzorgers zo goed op hun plaats in inrichtingen voor justitie. Want hun aandacht, steun en begeleiding richten zich vooral op die levensvragen.'

ZINLOZE DAAD

Reflecteren? Je daden overdenken? Echt voelen wat je jezelf en anderen hebt aangedaan? Verder moeten leven met het besef dat je iemand hebt gedood? Annemiek Horstman: 'Je kunt het niet terugdraaien, je moet er mee verder. Hoeveel schuld, verdriet en spijt je ook voelt. Als een volkomen zinloze dood van iemand tot gevolg heeft dat de dader gaat nadenken; probeert te komen tot veranderingen in zijn leven, voortaan anders wil omgaan met zichzelf en anderen, blijft het een zinloze daad. Maar, misschien...misschien krijgt het achteraf dan toch nog enige zin.'

Gaan haar gesprekken met gedetineerden vooral over die schuldgevoelens?

'Zelf begin ik er niet over. Mijn taak is om een vertrouwenspersoon te zijn, om te steunen en een tijdlang mee te lopen. Er is ook een verschil tussen de gedetineerden in het Huis van Bewaring en in de gevangenis. In het Huis van Bewaring heerst een hectische, gespannen sfeer. Mensen zijn vooral bezig met vragen wat er allemaal met hen is gebeurd en hoe het systeem van de gevangenis in elkaar zit. Soms weet de familie nog van niets. En verder afwachten, steeds maar af-

Nadenken over jezelf lijkt in zo'n systeem niet de meest voor de handliggende bezigheid.

wachten. Hoeveel straf zullen ze krijgen? En waar gaan ze die uitzitten? Want er is nog steeds een wachtlijst voor langgestraften.

Met gedetineerden die in De Marwei zitten, de gevangenis, heb ik een ander contact. Daar worstelt men vooral met de schuld-vraag. Ze komen tot rust en het besef wat ze hebben gedaan, begint door te dringen. Dan krijgen ze het vaak erg moeilijk. Soms worden die gevoelens weggedrukt door medicijnen of drugs. Mensen die zich schuldig - echt schuldig voelen - lopen finaal stuk, gaan hier kapot. Wat heeft een gevangenisstraf dan voor zin?'

'Natuurlijk, mensen zijn zelf verantwoordelijk voor wat ze hebben gedaan maar of ze

daar ook altijd voor de volle 100 % schuld over moeten voelen... Zo had ik contact met een man die zich verschrikkelijk ellendig voelde over de dood van zijn vriendin. Toen ik met hem naging wat er allemaal was gebeurd, bleek dat hij wel de trekker had overgehaald, maar óók dat hij ten einde raad was door de ernstige verslaving van het meisje. En dat hij door de hele omgeving volstrekt aan zijn lot overgelaten was. Hij was niet de enige die verantwoordelijk was, die schuld droeg... Daarover heb ik veel met hem gepraat. Om de bijna ondragelijke last van schuld wat lichter te maken zodat het leven weer enigszins leefbaar voor hem werd en hij met zichzelf in het reine kon komen.'

LEVEN IN EIGEN HAND

Is 'zingeving' in deze omgeving nou geen bedrieglijk woord?

'Mijn gesprekken worden natuurlijk gekleurd door mijn humanistisch mensbeeld. Ik ga ervan uit dat mensen hoe dan ook in staat zijn zelf iets van hun leven te maken. Het klinkt misschien vreemd in een omgeving met tralies en het alom spiedende oog van camera's, maar toch vind ik dat mensen het leven in eigen hand hebben - met hun mogelijkheden en onmogelijkheden. Natuurlijk, straf is vaak uitzichtloos. Vooral als je kijkt naar wat de gedetineerde buiten de gevangenis nog te wachten staat. Vaak is z'n huwelijk stukgelopen, zijn de familieleden tot vreemden geworden en draagt hij levenslang het stempel van bajesklant. Toch ken ik mensen die erin slagen weer een normaal leven op te bouwen.

Je zit hier nu toch eenmaal, zeg ik vaak, probeer er zelf zin aan te geven. Dat is het enige wat je met gevangenisstraf doen kunt.

dat het enige dat me te doen stond was om er zelf zin aan te geven. Ik nam de verantwoordelijkheid voor mijn leven in eigen hand. Daardoor kreeg ik de kracht om door te gaan. Die ervaring wil ik aanbieden aan de mensen die hier zitten.'

IN CEL OPZOEKEN

We nemen nog even een kijkje in de Marwei. Bij het oude Huis van Bewaring beperkte de buitenportier zich tot het overnemen van gegevens uit het paspoort en kon ik na een goedmoedig knikje doorlopen. Bij De Marwei, de splinternieuwe, optimaal beveiligde gevangenis voor langgestraften, is de sfeer grimmiger en de controle intensiever. De Marwei is nieuw, modern en vooral groot, immens groot. In totaal is er plaats voor 252 gedetineerden. Annemiek Horstman voelt zich veel beter thuis in het stokoude Huis van Bewaring. 'De Marwei is een koud en steriel gebouw. Geef mij maar de rommel en rotzooi van het oude gebouw, dat leeft ten-

Veel gedetineerden zijn zelf ook slachtoffer. Vaak komt hier veel woede, verdriet en pijn uit het verleden naar boven. Men vraagt zich af: Waarom moest mij dit nou juist overkomen?

Als je je laat meesleuren door het systeem, wordt het één lange, lange vervelende dag. Ga cursussen volgen, ga studeren, zorg dat je iets hebt afgemaakt als je eruit komt. En probeer de discipline op te brengen het vol te houden.'

'Als je voor de rechter staat, maakt het nog altijd uit of je een baan hebt en uit wat voor milieu je komt. Ik zie hier zo veel jonge jongens die met heel weinig bagage het leven instappen. Als je geen warm nest hebt gehad maar een verleden van kindertehuizen en niet het gevoel hebt meegekregen dat je iemand bent, red je dan maar eens... Veel gedetineerden zijn zelf ook 'slachtoffer'. Vaak komt hier een heleboel woede, verdriet en pijn uit het verleden naar boven. Men vraagt zich af: waarom moest mij dit nou juist overkomen?

Mensen met zo'n jeugd hebben eigenlijk alleen geleerd contacten te verbreken. Ze gingen van het ene naar het andere tehuis. En anders vertrokken de groepsleiders wel. Bij sommigen merk ik toch dat we na verloop van tijd samen in staat blijken onze contacten wel uit te laten groeien tot een vertrouwensband. Dat doet me dan goed.'

Annemiek Horstman is zelf afkomstig uit een warm, Brabants arbeidersmilieu en kent de achtergrond van veel gedetineerden niet uit eigen ervaring. 'Ik kan me wel een voorstelling maken van de pijn van verlaten zijn. Na de dood van mijn broer bij een verkeersongeluk, heb ik me ook de vraag gesteld: wat heeft het eigenlijk allemaal nog voor zin? Na een lange zoektocht ontdekte ik dat het leven is zoals het is. En

minste. Al zijn er ook mensen die zeggen: gooi maar tegen de grond, er is te veel ellende geweest binnen die dikke muren. Gevangenisstraf is altijd vrijheidsbeneming, waar je ook terecht komt. Maar in De Marwei wordt ook de bewegingsvrijheid binnen de muren nog eens ernstig beperkt.'

Tegen één restrictie heeft het team geestelijke verzorging direct bij ingebruikneming van De Marwei krachtig geprotesteerd. De drie mochten de gedetineerden niet in de cel opzoeken. 'Als je in iemands cel komt, neem je enigermate deel aan zijn leefwereld. Er zijn foto's van de mensen die hem nastaan, er hangen misschien schilderijen die hij zelf heeft gemaakt, er staat een computer of een gitaar of hij houdt een vogeltje. Het contact is anders, de persoon krijgt meer achtergrond, meer reliëf.'

Over de in deze mannenwereld alom tegenwoordige afbeeldingen van vrouwen in alle staten van ontkleding, haalt ze haar schouders op. 'Ik zeg er nooit iets van. Het is hun plek, ze moeten zelf weten wat ze er ophangen. Soms ga ik wel zo zitten dat ik bepaalde foto's niet hoeft te zien.'

De klanten van de geestelijk raadvrouw - 'cliënten' vindt ze hulpverlenersjargon - wonen op tien vierkante meter per persoon. Ze verblijven er tegen hun zin en zijn in bijna alles afhankelijk. Door het spionnetje of het ruitje in de deur kunnen ze zich nooit een moment echt onbespied wanen. Ze moeten omgaan met mensen die ze niet zelf hebben gekozen. Veel activiteiten als sporten, naar bibliotheek of werkzaal gebeuren in de Marwei alleen in groepsverband. Conflict-

stof te over dus. Hoe komen mensen toch aan het idee dat het hier wel een hotel of zelfs een 'Hilton' is?

Annemiek Horstman: 'Mensen worden opgesloten omdat ze dingen hebben gedaan die niet deugen. Dat vinden ze trouwens zelf vaak ook. Maar is het een oplossing om gedetineerden dan in een systeem te plaatsen waarin ze totaal afhankelijk zijn? Waarin ze helemaal op zichzelf teruggeworpen worden? Een complete mannenwereld waarin macho-gedrag alleen maar wordt versterkt? En dat allemaal om ze voor te bereiden op de terugkeer naar de maatschappij. Dan wringt er toch iets.'

BEZINNINGSRUIMTEN

In het oude Huis van Bewaring is de bezinningsruimte eerlijk verdeeld. De helft is voor de humanistisch raadvrouw. Hier worden de groeps gesprekken gehouden en tweemaal per jaar een bezinningsdag. De andere helft van de ruimte is zo ingericht dat de pater en de dominee er hun diensten kunnen houden. Aan de wand hangen 'hongerdoeken', veelkleurige wandkleden die in de Derde Wereld zijn gemaakt. Een verademing in een verder desolate hoek van het gebouw. Ook de bezinningsruimte in De Marwei ademt een heel andere - menselijker - sfeer dan de rest van het gebouw. 'De enige plek in het hele gebouw waar planten staan,' zegt Annemiek terwijl ze gauw een gieter pakt en de gelegenheid aangrijpt een plantenbak op slakken te controleren. Hier praten gedetineerden over andere dingen - dan wat zich in de bajeswereld afspeelt. Op de muur een door de humanistisch raadvrouw ontworpen schildering die de belangrijkste levens- en geloofsovertuigingen symboliseert. Het bekende humanistische symbool is prominent aanwezig.

'Ik wil dat er binnen het instituut in ieder geval één plek is waar de gedetineerde als 'totale' mens wordt bekeken en niet als degene die dit of dat op z'n kerfstok heeft. Ik sta aan de kant van de mensen die hier achter slot en grendel zitten. Niet 'blind', niet onvoorwaardelijk, ik ga ze niet verontschuldigen. Wat ze hebben gedaan klopt niet, deugt niet, en dat zeg ik ook. En verder... Kijk, de mannen die hier zitten zijn vaak aardige, gewone en heel boeiende mensen. Misschien tref ik hier wel meer boeiende mensen aan dan buiten deze muren.'

Oratie dr. Herman Coenen

Op woensdag 8 mei zal dr. Herman Coenen zijn ambt van gewoon hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek in het openbaar aanvaarden met het uitspreken van een rede getiteld 'Lof der lichtzinnigheid'. De plechtigheid begint om 14.30 uur (precies!) in de Blauwe Zaal in de Stadsschouwburg van Utrecht op het Lucas Bolwerk 24. Aanluitend is er een receptie.

Op 9 maart - een dag na de wereldwijd gevierde Internationale Vrouwendag - vond in Utrecht de elfde Landelijke Vrouwendag van het Humanistisch Verbond plaats. 'Aartsmoeders van het humanisme - inspiratie uit overlevering' was het thema. De vier 'aartsmoeders' die in de ochtenduren geïnterviewd werden - vrouwen die vanaf het begin hun invloed hebben doen gelden in het Humanistisch Verbond - vinden het toebedeelde predikaat wel wat erg 'bijbels'.

Vrouwenlevens tegen de achtergrond van de twintigste eeuw. Lag het aan het thema dat er zo veel grijze hoofden waren? Tachtigers, zeventigers, zestigers en vijftigers. Enige veertigers en dertigers. Geen mannen. En jonge vrouwen waren in het Landelijk Humanistisch Centrum in Utrecht op de vingers van één hand te tellen.

Aan de aartsmoeders lag het niet. Zij lieten duidelijk zien hoe maatschappelijke, sociale en politieke gebeurtenissen diepe voren groeven in het patroon van hun persoonlijke leven. Zo hielpen ze de ongeveer honderdvijftig bezoekers op weg bij een speurtocht naar overeenkomsten en verschillen tussen de generaties.

'WIJ WILLEN GEEN MEISJE DAT OP KAMER WOONT, WIJ ZOEKEN EEN NET MEISJE'

1925. Ik ging naar de Mulo. Ik was in de klas het enige arbeiderskind. Mijn fiets droeg het merkteken van de 'minvermogen-den': een rijwiellabelastingplaatje met een gat erin.

1931. Ik werd lid van de Federatie van Arbeiders Esperantisten, afdeling Stads- Mus-selkanaal. Zeven à acht mannen en één meisje. Dit meisje werd voorzitter!

Zo maar, in vogelvlucht, twee momenten uit het lange leven van Jantje Huizinga-Drenth. Ze werd in 1913 in het Groningse Stadskanaal geboren. Als kind verhuisde ze vaak. Veerveen, Terapelkanaal en Terapel werden bekende plaatsen. De familie verhuisde zo vaak door de ontslagen van Jantjes vader, die stakingsleider was in de aard-appelmeelindustrie. Bij het beëindigen van zo'n staking raakte hij stevast zijn baan kwijt en moest op zoek naar 'los werk'. Om

door Els van Thiel

de eindjes aan elkaar te kunnen knopen, stonden vader en moeder voor dag en dauw op om aardappels te rooien en koren te binden bij de boeren. Moeder vond toch nog tijd de 'Proletarische Vrouw' te lezen. Jantje las al jong over haar schouder mee.

Terwijl mevrouw Huizinga als 'aartsmoeder' gezeten op een podium, het beeld schetst van een wereld waarin hard werken, strijdbaarheid en zelfbewustzijn sleutel-

Het ging helaas niet door want er waren geen stoelen genoeg. 'Maar nog dezelfde dag werd ik gebeld: de loopjongen had net zijn baantje opgezegd. Of ik er iets voor voelde. Ik hapte gretig toe en heb sindsdien diep respect voor loopjongens. Alles wat waard is gedaan te worden, moet je goed doen.'

En met warme instemming van het publiek: 'De hele emancipatie is op te hangen aan economische zelfstandigheid. Ik word wel

Ik ben er op deze Vrouwendag achtergekomen wat voor een waanzinnige knokpartij vrouwen van zestig, zeventig jaar hebben moeten voeren.

woorden waren, wordt duidelijk hoe zeer haar jeugdijaren bepalend waren voor het verdere verloop van haar leven. 'Humanisme? Ik ben altijd humanistisch geweest, al lang voordat het Humanistisch Verbond bestond. Ik noemde het alleen niet zo. Ik werd na de oorlog wel lid, en ook een zeer actief lid, maar eigenlijk hoefde dat voor mij niet eens zo nodig. Mijn opvoeding en de sfeer thuis hadden ervoor gezorgd dat ik levenslang de kant koos van mensen die onrecht en onvrijheid bestrijden.'

Het leven van Jantje ging niet over rozen. Zowel haar man als haar zoon kwamen bij verkeersongelukken om het leven. Waar ze de kracht vond verder te gaan, vroeg interviewster Rina Spigt. 'Ik had een dochter van dertien. Ik kon niet gaan zitten treuren. De mens is wat dit aangaat net een duveltje in een doosje. Hoe dan ook, hij flopt er steeds weer uit... Je hebt het voorrecht te leven. Probeer het dan ook. Maak er wat van. Als ik de nacht niet kende, zou ik ook nooit de zon zien opkomen.' De zaal werd er een beetje stil van.

SEUTELKIND

Was het toeval dat alle vier de 'aartsmoeders' uit milieus komen waarin ze al jong werden gestimuleerd om op eigen benen te staan?

Hannie Singer-Dekker was wat ze een 'seutelkind' noemen. Toen haar vader in 1918 plotseling stierf, zonder een cent op de bank, moest haar moeder terug naar kantoor. De bedrijfsleider eiste een verklaring voorzien van handtekening dat het bedrijf vóór het gezin zou gaan... Mevrouw Singer-Dekker vertelde het veelzeggende verhaal van haar eerste 'sollicitatie'. Hoe ze na het behalen van haar doctoraal examen Rechten in 1941 heel beleefd, en met een aanbeveling van de professor in de hand, ging vragen of ze voor niets op een kantoor mocht komen werken.

eens kriegel als ik jonge vrouwen hoor zeggen dat ze alleen leuke banen willen. Het gaat er toch om dat je jezelf in leven kunt houden? Dan moet je ook bereid zijn van alles aan te pakken. Ik kan niet zeggen dat ik eronder geleden heb, al zegt een ander misschien: zie je wel, de gekkigheid straalt er vanaf...'

Uit een heel ander vaatje tapte 'aartsmoeder' Adri in 't Hout-Borgers. Zij oogst harten gejoel met de vraag of 'factureren op een kantoor nou zoveel creatiever is dan als moeder iets moois voor je kind maken van een goedkoop lapje van de markt.'

En of vrouwen wel weten 'wat ze zichzelf en hun kinderen aandoen door baby's op heel jonge leeftijd naar een crèche te brengen?' Als Adri in 't Hout het prille lachje en de eerste stapjes van een kind memoreert, moet ze haar stem verheffen om nog boven de protesterende zaal uit te komen.

Ook Adri in 't Hout - haar levensbeschrijving toont een indrukwekkend aantal bestuursfuncties - werd als meisje al gestimuleerd zo snel mogelijk zelfstandig te worden. Toen ze in 1939 als achttienjarige vanwege de oorlogsdreiging hals over kop uit Zwitserland terugkeerde, waar ze zou gaan studeren, sprak haar vader de profetische woorden: 'Wie weet hoe snel je op jezelf aangewezen zult zijn.' Niet lang hierna barstte het oorlogsgeweld los en werd haar woonplaats Rotterdam gebombardeerd. Ze trouwde 'zwart' in 1944, in de veronderstelling dat de oorlog praktisch voorbij was. Maar toen moest de hongerwinter nog komen... 'Als er een kind bijkwam, moest er een stoel uit, zo krap behuist waren we.'

GROTE GEDREVENHEID

'Aartsmoeder' Cor Springeling reageert fel op de uitspraken van Adri in 't Hout. 'Mijn dochter brengt haar kind ook naar een crèche. Dat kind gedijt prima en heeft niet één

maar twee huizen!' Cor Springeling is achtenzeventig en afkomstig uit een bewust levend rood-liberaal gezin. Ze gunt de bezoekers van de Landelijke Vrouwendag een blik in haar lange leven: een boeiende mengeling van persoonlijke ervaringen gekleurd door maatschappelijke veranderingen. Geboren in 1913 werd ze al als jong meisje actief lid van de SDAP en de Arbeiderssportbond. Het aanleggen van elektrisch licht in haar ouderlijk huis in 1921, en een jaar of zes later de intrede van de radio, vermeldt ze als hoogtepunten in haar jonge leven. Ze kreeg een vrije opvoeding en mocht als achttienjarige zelfs een kampeertrektocht maken met drie vriendinnen. Mits... ze een door haar vader persoonlijk gemaakte ploertendoder in de fietstas stopte en het ding 's nachts al slapend in de aanslag zou houden.

'Wij woonden in een zeer christelijk dorp en werden met de nek aangekeken. Dat maakt je al jong bewust van wat je wel en niet bent. Het gaf mij een grote mate van gedrevenheid: wij moesten laten zien dat er ook andere mensen waren dan christenen.'

Aan het eind van deze Vrouwendag zal Cor Springeling naar huis gaan met een riante bos bloemen en een extra woord van waardering omdat ze maar liefst 562 keer heeft meegedaan aan een werkgroep, commissie of andere activiteit van het Humanistisch Verbond!

Leuke verhalen, ontroerende verhalen, treurige verhalen. Wat vooral blijft hangen, is een gevoel van bewondering voor de geestkracht en vasthoudendheid van deze vier vrouwen.

De jaren '20. De fiets wordt algemeen gebruikt. Vrouwenkiesrecht. Eerste feministische golf. Gelijkheid van bijzonder en openbaar onderwijs. Ogino en Knaus publiceren een methode ter voorkoming van zwangerschap: de periodieke onthouding.

Als huiswerk hadden de deelnemers thuis een schematisch overzicht ontvangen van de belangrijkste historische gebeurtenissen van de twintigste eeuw. Vaderlandse geschiedenis. Maar geschiedenis die in vrouwenlevens diep heeft ingegrepen. Ernaast was ruimte opengelaten voor het persoonlijke levensverhaal. Zo werd het eigen leven - letterlijk - geplaatst in de tijd.

's Middags gaat de *speurtocht* verder, prattend in kleine groepjes. Mocht jij als meisje studeren? Kon je een beurs krijgen? Koos je voor al die kinderen of overkwam het je? Was humanisme voor jou een bewust gekozen levensovertuiging? ('Nee hoor, humanisten leken me lekker ruimdenkend'). Denk je nu anders over seksualiteit dan vroeger?

Er ontstaat al snel en als vanzelf een sfeer van warmte, solidariteit en onderling vertrouwen. Net zoals de 'aartsmoeders' in de ochtenduren, verhalen vrouwen van de oudere generatie in kleine kring over crisis en werkloosheid, beknotting en onrecht. 'Toen ik ►

De 'aartsmoeders' klommen van tweederangs burgers moeizaam op naar de status van volwaardig mens.

► direct na de oorlog op een kantoor ging solliciteren, kreeg ik te horen: Wij willen geen meisje dat op kamers woont, wij zoeken een net meisje...'. Over het moeizame bevechten van een stukje eigen leven. De voortdurende angst voor zwangerschap en De Pil als grote uitkomst ('De meest bevrijdende en belangrijkste ontdekking voor vrouwen', had Hannie Singer-Dekker 'm's morgens al genoemd).

Maar ook de veertigers hebben hun verhaal. Zij mochten wel studeren en werken, konden kiezen voor het moederschap. En die dat met vallen en opstaan héél goed, soms te goed, probeerden te doen. Zij vertelden over alles wat sinds de jaren zestig moest kunnen en vaak toch niet kon. Een deelneemster: 'Ik behoor niet tot de generatie die slechte ervaringen met mannen heeft. Ik ben getrouwd met een man die altijd heel bewust de zorg voor onze drie kinderen op zich heeft willen nemen. Hij is ook een dag in de week thuis geweest om voor ze te zorgen. Ik werkte twee, soms drie dagen buiten de deur. Ondanks al die oprechte goede wil van beide kanten, ben ik een keer erg overspannen geweest. Ik wilde mijn baan heel goed doen en tegelijkertijd wilde ik een supermoeder zijn. Toen realiseerde ik me dat mijn hooggestemde idealen niet in één generatie te verwezenlijken zijn. Ik besloot te proberen dan maar stukjes ervan te realiseren. Mijn drie zonen zijn nu tussen de tien en de vijftien. Ik merk dat mijn zoons het vanzelfsprekend vinden dat wij verantwoordelijk zijn

De hele emancipatie is op te hangen aan economische zelfstandigheid. Ik word wel eens kriegel als ik jonge vrouwen hoor zeggen dat ze alleen leuke banen willen.

voor elkaar, dat we voor elkaar zorgen. Dat zijn de kleine dingen waarmee ik tevreden moet zijn, denk ik. Okee, ik heb een carrière gehad. Dat kostte me zoveel kruim dat het 'koesteren' me uit de vingers glipte. En dat wil ik ook meemaken!'

AANDACHT VOOR KOESTEREN

'We hebben vandaag aartsmoeders, moeders, dochters en kleindochters in huis', zegt Ellen Brugmans, lid van de voorbereidingsgroep, bij de afsluiting van dit gedeelte van de dag. *Vier generaties.* Wat was het boeiend om zo openhartig met elkaar te praten en de verschillen en overeenkomsten in onze levens te zien.' Ze vat een aantal thema's samen die in de gespreksgroepen naar voren waren gekomen. Bijvoorbeeld hoe verschillend de sexualiteit door de generaties heen beleefd werd. Door de oudste generatie als een aangelegenheid louter voor mannen, als een pretje voor arbeiders die het toch al zo zwaar hadden. De jaren zestig waarin sex mocht en moest, of het nu leuk was of niet. Hoe de angst voor zwangerschap vroeger menig vrouwenleven overschaduwde en het grote kindertal nauwelijks tijd overliet om

aan iets anders te denken. Kinderen krijgen en opvoeden was een zaak van vrouwen. Was? 'Kinderen nemen een belangrijke plaats in binnen ons leven. We willen graag goed voor ze zorgen. Maar het koesteren van kinderen is toch niet louter een aangelegenheid van vrouwen? Het koesteren en het kostwinnen moeten eerlijk verdeeld worden tussen mannen en vrouwen.'

Ellen Brugmans trekt de redenering door naar het Humanistisch Verbond, waar de taken en verantwoordelijkheden ook gedeeld moeten worden. 'Vrouwen moeten meer invloed krijgen. Dat hoeft voor mij persoonlijk niet binnen een vrouwengroep. Als wat we samen hebben ontwikkeld maar op de goede plek binnen het Verbond terecht komt. Dat er bijvoorbeeld méér aandacht komt voor de 'koesterende' rol van mannen. Ik kan me goed voorstellen dat er in de toekomst mannen rondlopen op de vrouwendagen... Onze feministische waarden moeten door vrouwen én mannen worden gedeeld.'

Klazien van Brandwijk-Wiltjer, voorzitter van de vrouwengroep, pikt de voorzet op en

(INGEZONDEN MEDEDELING)

ZUID AFRIKA POST APART

DE VRAGEN

ZUID AFRIKA

Nu de laatste apartheidswetten door De Klerk zijn afgeschaft kunnen we:

- ☐ Tevreden achterover leunen
- ☐ Naar Zuid-Afrika verhuizen
- ☐ Vragen hoe we verder tot steun kunnen blijven
- ☐ Hier beginnen

POST APART

Een democratisch Zuid-Afrika kan niet zonder een vrije meningsvorming. Voorwaarde daarvoor is:

- ☐ Iedereen moet kunnen lezen en schrijven
- ☐ Journalisten uit alle windstreken en uit alle lagen van de bevolking actief
- ☐ CNN 24 uur per dag op de kabel
- ☐ Verhalen, gedichten en legenden van eigen bodem zijn bij iedereen bekend

ZUID AFRIKA

De positie van de vrouw in Zuid-Afrika :

- ☐ Zal even moeten wachten, er zijn dringender zaken
- ☐ Verdient alle aandacht, de ontwikkeling van de maatschappij lees je af aan de positie van de vrouw
- ☐ Emancipatie van de zwarte bevolking betekent automatisch emancipatie van de vrouw
- ☐ De vrouwen hebben zich in de anti-apartheidsstrijd al geëmancipeerd

leest een motie voor waarin het hoofdbestuur dringend verzocht wordt de Landelijke Vrouwendag nog tenminste drie jaar te laten voortbestaan. Het voortbestaan van de Vrouwengroep is door de komende herstructurering onzeker. Klazien van Brandwijk: 'We gaan praten. We laten het er niet bij zitten. Het vrouwenwerk moet blijven bestaan, maar misschien moeten we een andere koers gaan varen.'

Uit veel verhalen komt naar voren hoe verrijkend het humanisme voor veel vrouwen is geweest. Hoe het heeft bijgedragen tot een bewuster en 'bevrijder' leven.

AANGEPASTE VROUWEN

Een vrouw uit het publiek merkt op: 'Het zijn altijd heel gezellige dagen. Ook vandaag was het weer erg leuk. Maar het is wel weer ouwe koek! Tien jaar geleden hoorden we al dezelfde verhalen. Ik had liever gehad dat hier vier jonge vrouwen hadden gezeten om te vertellen hoe het er anno 1991 voorstaat: het gezin, het werk, de kinderen en de gigantische organisatie die nodig is om dit alles, met of zonder partner, te laten lopen.'

Binnen het Humanistisch Verbond voelt Gien Vos, lid van de voorbereidingsgroep, zich bij tijd en wijle een radicale feministe. Daarbuiten voelt ze zich doorgaans 'een heel gewoon mens dat het woord feminisme niet zo gauw in de mond zal nemen'. 'Er waren te veel mannelijke denkbeelden rond! Ik neem het mannen niet kwalijk, maar naar mijn smaak zijn er veel te veel aangepaste

vrouwen. Als ik binnen het Humanistisch Verbond zeg dat ik het een mannenbolwerk vind, kijken ze me glazig aan en weten niet waarover ik het heb. Het was een heerlijke, gezellige dag. Maar is het eigenlijk niet treurig dat we nu nog op zoek zijn naar onze 'aartsmoeders'?'

ONGEKEND HOGE EISEN

Waarom trok deze elfde Landelijke Vrouwendag toch zo weinig jonge vrouwen? Saskia ter Kuile (29), lid van de voorbereidingsgroep en candidate voor het hoofdbestuur: 'Vaak kunnen wij niet genoeg waardering opbrengen voor wat oudere vrouwen hebben gedaan. Wij realiseren ons niet dat het aan hun inspanningen te danken is dat wij het wat gemakkelijker hebben. Ik ben er op deze Vrouwendag achter gekomen wat voor een waanzinnige knokpartij vrouwen van zestig, zeventig jaar hebben moeten voeren! Ik zal niet met een man hoeven bakkeleien of ik wel mag gaan werken. De keuze werken of kinderen ligt voor mij niet meer zo loodzwaar. Ach, je weet natuurlijk uit de boeken wel een beetje hoe het toentertijd was, maar het is toch nog iets heel anders als een vrouw je persoonlijk vertelt dat ze als dertienjarig meisje een 'dienstje' moest nemen om de kost te verdienen. De 'aartsmoeders' klotmen van tweederangs burgers moeizaam op naar de status van volwaardig mens. Ik heb daar groot respect voor. Het is goed als wij de problemen van onze moeders en grootmoeders in een groter verband kunnen plaatsen. Waarmee ik per se niet wil

beweren dat mijn generatie niet ook met 'tijdgebonden' moeilijkheden te kampen heeft.'

'Het Humanistisch Verbond zou er goed aan doen juist die problemen te belichten,' betoogde Saskia ter Kuile. Mensen van onder de vijfendertig dreigen hun interesse te verliezen omdat het verbond weinig aanknopingspunten biedt bij hun beleveniswereld. Een ethische benadering van de loopbaanplanning is zo'n onderwerp. 'Een onderwerp bij uitstek voor humanisten. Iedereen die ik ken, is ermee bezig. Aan de ene kant de alles eisende baan, aan de andere de kloof van overspannenheid en bijstandsuitkering. Als jongere word je tussen beide polen heen en weer gestuiterd, want er worden ongekend hoge eisen gesteld. Moet ik omwille van de carrière mijn privéleven opofferen, mijn vriendenkring eraan geven en niemand in mijn omgeving tot steun zijn? Hoe moet ik tot keuzes komen in dit tergend dilemma?'

Terwijl vrouwenmuziekgroep Salome nostalgische klanken uitstrooit over de vertrekkende deelnemers, zegt een deelnemer op de valreep: 'Goed dat de 'aartsmoeders' eens in het zonnetje zijn gezet. Als het gaat over mensen van het eerste uur, zijn dat altijd mannen. En er waren en zijn zoveel sterke vrouwen binnen het Humanistisch Verbond.' Ik vraag naar haar leeftijd. 'Zeven entachtig', zegt ze, 'zevenentachtig en nog altijd actief in het Humanistisch Verbond en in de oudheidkundige vereniging!'

(INGEZONDEN MEDEDELING)

POST APART

Het grootste probleem in een post-apartheid Zuid-Afrika is het ontbreken van een democratisch kader. Prioriteit is dus:

- ☐ Trainingen voor actieve leden van basisorganisaties
- ☐ Het huidige blanke kader voorlopig op zijn post zien te houden
- ☐ Ruimte geven voor vallen en opstaan
- ☐ Een tijdelijk internationaal ambtenarenleger sturen onder auspiciën van de VN

ZUID AFRIKA

In Zuid-Afrika is de apartheid afgeschaft. Vanaf nu zijn de verschillen gebaseerd op:

- ☐ Opleiding en kennis
- ☐ Inkomen en welvaart
- ☐ Vriendjes en afkomst
- ☐ Sexe

POST APART

Een bijdrage gestort op giro 716.000 betekent dat:

- ☐ U minder belasting hoeft te betalen.
- ☐ Meneer Zak Mabileja zijn project kan starten om het asbestafval te verwijderen uit de townships
- ☐ U de ontwikkeling van de zwarte bevolking praktisch ondersteunt
- ☐ HIVOS haar werk in Zuid-Afrika kan voortzetten en uitbreiden

HIVOS, Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking is een van de vier medefinancieringsorganisaties in Nederland. De andere zijn: Novib, Cebemo en ICCO. HIVOS financiert projecten van particuliere organisaties in 25 landen in Azië, Latijns-Amerika en Afrika. Sinds 1986 ondersteunt HIVOS in Zuid-Afrika organisaties op het gebied van educatie, economische zelfstandigheid, plattelandsontwikkeling, vrouwen en milieu. Organisaties van de bevolking zelf die een progressieve rol spelen in de opbouw van een post-apartheid Zuid-Afrika.

In april houdt HIVOS een voorlichtingscampagne over het Zuid-Afrika van nu en in de toekomst. Er komen o.a. vijf gasten van partnerorganisaties in Zuid-Afrika naar Nederland om lezingen te houden. Voor meer informatie over de activiteiten in april: **HIVOS ZUID-AFRIKA POST APART** Raamweg 16, 2596 HL Den Haag, tel. 070 - 36 36 907 Giro 716 000

HIVOS

VAN HET HOOFDBESTUUR

(Deze rubriek verschijnt onder verantwoordelijkheid van algemeen secretaris Jorine Boegem)

Een groot deel van de bestuursvergadering in maart ging over zaken van oorlog en vrede. Allereerst was daar de afloop van de Golfoorlog die, naar wij nu weten, duizenden mensenlevens heeft gekost. Met name het bloedbad dat is aangericht onder Iraakse soldaten die zich in de laatste fase uit Koeweit en Basra in noordelijke richting terugtrokken, moet verschrikkelijk zijn geweest. Op grond van mediaberichten is de indruk ontstaan dat – met het oog op de bevrijding van Koeweit – er geen militaire noodzaak meer was tot die laatste vernietiging over te gaan. Het bestuur besloot zijn diepe verontrusting hierover kenbaar te maken in een Open Brief aan de Staten-

Generaal. Hierin verzoekt het HV de regering met alle haar ten dienste staande middelen een onderzoek te bevorderen naar de motieven en oorzaken van deze slachting van mensenlevens.

In een nabespreking van eerdere verklaringen van het bestuur over Golfcrisis en -oorlog schaarde het bestuur zich achter de initiatieven die in dit verband zijn genomen.

De aandacht richtte zich vervolgens op het rapport van de Onderzoekscommissie-HVB, ingesteld door het Congres 1989 om duidelijkheid te verschaffen over de relatie tussen HV en HVB (Humanistisch Vredesbeleid) en het Congres 1991 te adviseren over toekomstige organisatievorm, taakstelling en werkwijze voor het vredeswerk

in en vanuit het HV. Het uitvoerige, gedegen rapport bevat als belangrijkste aanbeveling een proces te starten van geleidelijke reïntegratie van het humanistisch vredeswerk in het HV. Hierbij dienen de samenwerkingsmogelijkheden met het HOM (Humanistisch Overleg Mensenrechten) en HIVOS (Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking) onderzocht te worden. Kon het bestuur zich goeddeels vinden in de aanbevelingen, de uiteindelijke beslissing hierover is aan het Congres in mei. Tot slot stelde het bestuur omschrijvingen vast voor de taakafbakening tussen hoofdbestuur en dagelijks bestuur (als nadere uitwerking van het principe „besturen op afstand”) en profielschetsen voor HB-, DB- en DB-leden in functie.

HOOGLERAREN IN AMSTERDAM

In de reeks lezingen over hedendaagse filosofische stromingen en het humanisme spreekt op 16 april prof. dr. H. A. M. Manschot over:

„Recente ontwikkelingen in de ethiek van de gezondheidszorg en de betekenis daarvan voor het humanisme”.

Op 23 april zal prof. dr. K. van der Leeuw het hebben over:

„Filosoferen met kinderen” en op 7 mei spreekt prof. dr. H.P.J.M. Kunneman over:

„Naar een post-moderne loutering van het humanisme”.

Plaats: Humanistisch Verbond, Reinier Vinklerkade 64, Amsterdam.

De lezingen beginnen om 20.00 uur precies op de genoemde data; zaal open 19.30 uur.

In voorbereiding is een uitgave van een bundel verslagen van alle lezingen die in het kader van deze cyclus zijn gehouden. Prijs plm f 6,75, bestellingen schriftelijk op bovenvermeld adres.

KAMPEERWEEKEND „SPEL DER ELEMENTEN”

Van donderdag 9 mei tot en met zondag 12 mei (Hemelvaart) organiseren de Jonge Humanisten op Texel een kampeerweekend voor iedereen tussen 17 en 30 jaar. Texel; eiland van zon, zee en lucht; eiland in een vervuilde zee, mooie natuurgebieden en biologisch-dynamische landbouw. Een plaats om even terug te gaan naar de elementaire zaken in het leven en na te denken „over-leven”. Een plaats om ook lekker te genieten. En dat kan... We logeren op een mooie, goed geoutilleerde kampeerboerderij. De rode draad van het weekend is geweven rondom het „Spel der elementen”. Kosten van dit weekend: f 75,- (inclusief maaltijden). Meer informatie en opgave bij Ariane de Brauw: 030-318145.

NATUUR EN MILIEU IN ZUTPHEN

In de HV-bijeenkomst van zondagmorgen 21 april zal de heer Verholt een inleiding verzorgen rond het actuele thema Natuur en Milieu. Hij zal zijn verhaal met name toespitsen op de achteruitgang van het vogelbestand zoals die door milieufactoren veroorzaakt wordt en op de mogelijke hulp die ter verbetering van de situatie kan worden inge-

zet. De heer Verholt is werkzaam bij het Instituut voor Ecologisch Onderzoek en beheert daarnaast het vogel-asyl te Gerssel. Plaats van handeling is 't Praethuys van de Polbeek aan de Van Doorenborchstraat 1 te Zutphen. Aanvang 10.30 uur; de toegang is gratis. Nadere informatie: 05750-24503.

„LOESJE” KOMT NAAR ZUTPHEN

De afdeling Zutphen heeft Loesje bereid gevonden naar Zutphen te komen en een workshop te verzorgen. Na een korte inleiding over doelstelling en werkwijze van deze inmiddels alom bekende dame zullen de deelnemers aan de workshop worden uitgenodigd ook zelf opbouwend kritische teksten te formuleren – voor aan de muur en voor een glimlach.

De workshop wordt gehouden in cultureel centrum De Hanzehof te Zutphen op dinsdagavond 16 april, aanvang 20.00 uur; toegang is gratis. Nadere informatie: 05750-24503.

ROB TIELMAN

Voorzitter was hij van het HV, professor is hij nu en op woensdag 17 april in Den Bosch om het over de kritiek op het humanisme te hebben. Dit natuurlijk in het kielzog van de Socrateslezing 1990 die hij over dit onderwerp hield. Plaats is het wooncentrum De Cloekenweerde aan de Klokkenlaan in Den Bosch/noord. Aanvang 20.00 uur.

NAAR DE BAKA-PYGMEEËN IN WAGENINGEN

Op zondag 28 april zullen de afdelingen Arnhem en Wageningen tezamen een bezoek brengen aan de tentoonstelling van de Baka-pygmeeën in het tropische regenwoud van Kameroun die wordt gehouden in het Afrika Museum in Berg en Dal. De excursie begint om 11.00 uur en duurt ongeveer 2 uur. De kosten zijn 5 gulden per persoon plus een bijdrage voor de begeleider. Ter afsluiting zal een gezamenlijke pannekoekmaaltijd plaatsvinden, ook in Berg en Dal. Opgave voor 18 april bij Cees Stam, tel.nr.: 085-430333.

HUMANISTISCH CAFÉ IN GOUDA

Het maandelijks humanistisch café van de afdeling Midden-Holland is vooral bedoeld als een plek waar humanistisch gezinde mensen, leden en niet-leden, elkaar in een open, ongedwongen sfeer kunnen ontmoeten. Op maandagavond, 6 mei zijn zij vanaf 21.00 uur welkom in het COC-Trefcentrum, Spieringstraat 113A te Gouda. Het Interview, waarin een humanist met een andere humanist een vraaggesprek heeft, vindt ergens in het midden van de avond plaats. Wie meer informatie vooraf wenst, kan bellen met Marry Menschaart, tel. 01820-23778.

CURSUS 'HUMANISME ALS INSPIRATIEBRON'

Speciaal voor vrijwilligers en in het HV actieve leden wordt op zes achtereenvolgende woensdagavonden de cursus 'Humanisme als inspiratiebron' gegeven door Ruth Spoon en Nicolet Bruins.

In deze cursus gaat het om het beschrijven en onderzoeken van het humanisme. Zo wordt er aandacht besteed aan de postulaten, aan de beginselverklaring van het HV en wat humanisme betekent voor de taak van vrijwilligers. Daarbij wordt het eigen denken, handelen en voelen 'getoetst' aan het humanisme, de eigen ervaring en beleving krijgt hierbij nadrukkelijk aandacht. De cursus werkt toe naar een duidelijk resultaat en staat onder leiding van deskundige begeleiders.

STROMINGEN IN GRONINGEN

Op 14 april organiseert de afdeling Groningen z'n laatste zondagbijeenkomst van dit seizoen. Han Sie Dhian Ho houdt dan een lezing over „Overeenkomsten en verschillen tussen christelijke en islamitische stromingen". Hij gaat in op mogelijke wetmatigheden in en rond het verschijnsel godsdienst, ook de actualiteit van de Golfcrisis kan in de discussie na de pauze worden besproken.

Plaats: Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2, Groningen. Aanvang: 14.00 uur.

THEMADAG LICHAMELIJKHEID EN INTIMITEIT

Op zaterdag 27 april organiseren de Jonge Humanisten een themadag over lichamelijkeheid en intimiteit. 's Ochtends zullen, na een korte theoretische inleiding, met spelvormen uit de haptonomie lichaams oefeningen worden gedaan. Na de lunch wordt in kleinere groepjes bekeken hoe mensen zelf en hun omgeving omgaan met lichamelijkeheid en intimiteit.

Aan de orde zullen o.a. komen de volgende onderwerpen: drempels bij te maken van lichamelijk contact, in hoeverre laat je je bij het maken van contact

De cursus is aantrekkelijk voor mensen die actief willen worden in het HV en meer basis willen hebben. Maar de cursus is ook heel geschikt voor vrijwilligers die informatie over humanisme willen overdragen of actief willen zijn op het terrein van geestelijke vorming of verzorging en voor bestuursleden.

Deze landelijke cursus wordt gegeven op zes woensdagavonden: 24 april, 1 mei, 8 mei, 15 mei, 22 mei en 29 mei, elke keer van 19.30 uur tot 22.00 uur. Plaats is het Landelijk Humanistisch Centrum, Oudkerkhof 11 in Utrecht. De cursus kost f 25,- voor leden. U kunt zich aanmelden op bovengenoemd adres of telefonisch: 030-318145 (Ariane de Brauw of Joost van Alkemade).

DOOR AFRIKA IN HAARLEM

De heer R.Pfeijffers toont op woensdag 24 april zijn dia's van een expeditie door Afrika. Plaats is het Nivongebouw, Voorhelmstraat 3 in Haarlem. Aanvang 20.00 uur

SOCIALE VERNIEUWING IN ASSEN

In De Stadsherberg, Oude Molstraat 79 in Assen zal wethouder G.J.Eerland op woensdag 17 april een inleiding houden over het onderwerp sociale vernieuwing. Aanvang 20.00 uur.

TRAININGSDAG 'MEER DEELNEMERS OP ACTIVITEITEN'

Behalve het bestuur waren er nog drie belangstellenden! (...) Het was een boeiende discussie, alle thuisblijvers hebben wat gemist!

Dit zijn twee veelgelezen opmerkingen in afdelingsbladen. Waarom komen er zo weinig mensen op zulke activiteiten? En waarom komt er altijd hetzelfde groepje mensen? Maar hoe bereiken je dan nieuwe mensen?

Hierover zal op zaterdag 18 mei een werk-dag voor bestuursleden en organisatoren van activiteiten worden gehouden. In een inleiding zal eerst een analyse worden gemaakt van de knelpunten die er zijn om mensen te bereiken en de mogelijkheden om die weg te nemen. Vervolgens zullen in kleine groepjes eigen voorbeelden en situaties worden uitgewerkt. Hierbij komen onder andere aan de orde: Het maken van een goed plan, zich verplaatsen in de situatie van de deelnemer en hoe bekendheid te verkrijgen.

De dag wordt gehouden in het Landelijk Humanistisch Centrum in Utrecht (Oudkerkhof 11) van 10.30 uur tot 16.30 uur. Aanmelding vóór 4 mei bij de afdeling Verenigingszaken (Ariane de Brauw), tel.nr 030-318145. Op hetzelfde nummer kan Joost van Alkemade nadere informatie geven.

OOG OP DE TOEKOMST VAN NOORD-HOLLAND

Op 13 en 14 april organiseert het gewest Noord-Holland het traditionele gewestelijk weekend. In het Zeehuis in Bergen

De aankomst in Bergen zal zaterdag zijn tussen 13.30 en 14.00 uur. De kosten bedragen f 30,- terwijl voor kinderen tot en met de leeftijd van 16 jaar een vrijwillige bijdrage wordt gevraagd. Opgave en verdere informatie na 1 januari bij Ton Oortman Gerlings, Patrijzenhof 96, 1742 BJ Schagen, tel.nr. 02240-17252 (huis) of 02247-1941 (werk).

NEEM EEN ABONNEMENT OP DE HUMANIST

Voor slechts drie tientjes krijgt u een jaar lang de Humanist in de bus. Eén telefoontje naar het Humanistisch Verbond is voldoende: 030- 318145 (toestel 28). En als u lid wordt van het HV, krijgt u het blad gratis.

LID WORDEN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND IS EENVOUDIG

Lid worden van het HV is eenvoudig. Stuur een kaartje met uw naam en adres naar: Postbus 114, 3500 AC Utrecht. U kunt ook bellen: 030-318145.

Als richtlijn voor de hoogte van de contributie wordt een half procent van uw bruto-inkomen aangehouden. Als minimum-contributie geldt een bedrag van f 75,- als u een bruto-jaarinkomen heeft van f 18.000,- of hoger. Is dat bruto-inkomen lager dan f 18.000,- dan betaalt u f 45,-. Jongeren onder de 27 jaar betalen een minimum-contributie van f 35,-. U kunt de contributie desgewenst in termijnen betalen: per kwartaal of per half jaar.

Uitgangspunt is het individueel lidmaatschap. Per lid kan en persoon, wonend op hetzelfde adres, zonder enige verdere kosten medelid worden. Deze ontvangt dan geen Humanist.

Bij aanmelding ontvangt u van ons een acceptgirokaart om te betalen.

U KUNT OOK EERST EEN GRATIS INFORMATIEPAKKET AANVRAGEN

Stuur dan een kaartje naar: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Of nog makkelijker: bel 030-318145

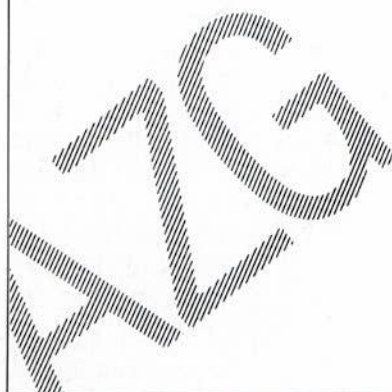
Het Academisch Ziekenhuis Groningen is een van de acht academische ziekenhuizen in Nederland.

De - soms zeer specialistische - taken op het terrein van patiëntenzorg, onderzoek en onderwijs worden in nauwe samenwerking met de Medische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen verricht.

Jaarlijks bezoeken 338.000 patiënten uit de vier noordelijke provincies onze poliklinieken.

In de 1056 bedden worden elk jaar een 26.000 patiënten opgenomen. In het AZG werken ongeveer 5000 mensen in allerlei functies.

Allemaal werken zij - direct of indirect - aan een optimale behandeling en verzorging van onze patiënten.

Part-time humanistisch geestelijk verzorg(st)er 50%

vacaturenummer JB-8267/9

De dienst Geestelijke verzorging is een integraal onderdeel van onze patiëntenzorg. In de dienst werken protestantse pastores, een RK-pastor en een humanistisch geestelijk verzorg(st)er.

Functie-inhoud

U begeleidt patiënten en hun familie en u onderhoudt contacten met verpleegkundigen en andere medewerkers. Ook voert u regelmatig overleg met het team van geestelijk verzorgers.

Functie-eisen

U bent een humanistisch raadsvrouw/-man. Belangrijk is dat u in staat bent tot interdisciplinaire samenwerking en participatie in een team met pastores.

Arbeidsvoorwaarden

Het AZG komt in een later stadium van de sollicitatieprocedure met een salarisvoorstel afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring.

Informatie

Voor nadere inlichtingen kunt u bellen met drs. F. Strikwerda, hoofd dienst Geestelijke Verzorging, telefoon 050-612201, of 's avonds en in het weekend 050-347535.

Sollicitatie

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u binnen 14 dagen zenden aan de Dienst Sociale Zaken van het Academisch Ziekenhuis Groningen, postbus 30001, 9700 RB Groningen. Vermeld daarbij het vacaturenummer op brief en envelop.

Academisch Ziekenhuis Groningen

(INGEZONDEN MEDEDELING)

**Bejaardencentrum „de Berkhof”,
gevestigd te Winterswijk, roept
kandidaten op voor de nieuwe functie van**

HUMANISTISCH RAADSVROUW/MAN, voor 16 uur per week

voor drie instellingen, te weten 8 uur in het Bejaardencentrum „De Berkhof” en 8 uur in Streekziekenhuis Koningin Beatrix én regionaal Verpleeghuis „Pronswede”, alle te Winterswijk.

Werkzaamheden:

- het zorgdragen voor een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van patiënten/bewoners.
- het gestalte geven aan de opbouw en verdere uitbouw van de geestelijke verzorging
- het bieden van ondersteunende activiteiten ten behoeve van medewerkers, voor zover daartoe gevraagd
- het leveren van een eigen bijdrage aan de optimalisering van het leefklimaat
- het samenwerken met de geestelijk verzorgers van confessionele signatuur, die werkzaam zijn in verpleeghuis en ziekenhuis (1 full-time RK en 1 full-time NH-geestelijk verzorger)

Gevraagd wordt:

- een afgeronde opleiding aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- inhoudelijke benoeming tot humanistisch raadsvrouw/man door het Humanistisch Verbond
- zo mogelijk ervaring met (een van) de doelgroepen.

De aanstelling vindt plaats bij bejaardencentrum „de Berkhof”, van waaruit detachering naar de andere instellingen geregeld wordt. Salariëring conform de CAO-Bejaardentehuizen.

Inlichtingen kunt u verkrijgen bij:
„Bejaardencentrum De Berkhof”, directie de heer H. J. B. Slotboom, tel.: 05430-15164 en bij mevrouw P. L. Hobbelman, hoofd van de dienst geestelijke verzorging bejaardenhuizen van het Humanistisch Verbond, tel.: 030-318145.

Sollicitaties dienen binnen drie weken na het verschijnen van dit blad gericht te worden aan de directie van „De Berkhof”, Postbus 9000, 7100 GA Winterswijk.